

Aivita Putniņa



SADZĪVOŠANA

**Etnogrāfiskas pārdomas par
attiecībām mūsdienu Latvijā**

Aivita Putniņa

SADZĪVOŠANA

**Etnogrāfiskas pārdomas par
attiecībām mūsdienu Latvijā**

LU Akadēmiskais apgāds

UDK 316.6(474.3)

Pu863

Aivita Putniņa. *Sadzīvošana. Etnogrāfiskas pārdomas par attiecībām mūsdienā Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 190 lpp.

Grāmata izdota ar Izglītības un zinātnes ministrijas Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektu programmas projekta lzp-2018/1-0068 "Stiprinot ģimenes, kopienas un attiecības: antropoloģiska pieeja vardarbības izpētē" (2018–2021) finansiālu atbalstu.



**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

Ilustrāciju autore Ilze Mileiko

Literārā redaktore Gita Kļaviņa

Maketu un vāka dizainu veidojusi Ineta Priga

© Latvijas Universitāte, 2022

© Aivita Putniņa, teksts, 2022

© Ilze Mileiko, ilustrācijas, 2022

ISBN 978-9934-18-827-5

ISBN 978-9934-18-828-2 (PDF)

<https://doi.org/10.22364/sepaml.22>

Saturs

Iesākumā	5
Bērnu audzināšanas paradumi	9
Darbs	12
Trūcīgums un pieticība	19
Stingrība un cieņa	26
Robežas	30
Sods un atalgojums	36
Audzināšana ar piemēru	50
Mīlestība un emociju paušana	53
Runāšana	59
Citi bērnu audzināšanas paņēmieni	63
Iedzimtība	68
Dzimte un dzimums	69
Resursi	78
Noslēguma domas	82
Pāru attiecības un ģimene	84
Zilonis istabā	90
Laulības vērtība	114
Krīze un tās pārvarēšana	123
Vecpuiši un stiprā ģimene	134
Kopiena un kaimiņu būšana	143
Novecošanās	162
Noslēgumam	188

Iesākumā

Pētījumu rezultāti parasti iegulst zinātniskos rakstos un akadēmiskos izdevumos, kur to analizē izmantota zinātniska valoda. Man vienmēr ir gribējis atdot pētījuma dalībniekiem parādu par viņu ziedoto laiku un pūlēm, taču allaž sekojis jauns pētījums un jauni rezultāti, ar kuriem un par kuriem jāsacenšas darba tirgū. Šoreiz man ir izdevies apstāties un uz papīra izlikt gan savas, gan pētījuma dalībnieku domas. Par antropoloģisku pētījumu parasti saka: tas ir pētnieka un pētījuma dalībnieku horizontu sajaukšanās un nepārtraukta mācīšanās. Tāpēc mana pētnieciskā kompetence vienmēr ir no citiem aizņemta bagātība. Šis grāmatas materiāls iegūts un apstrādāts trīs gadu pētījumā, kurā piedalījusies antropologu komanda – Aivita Putniņa, Zane Linde-Ozola, Ilze Mileiko, Māra Neikena, Artūrs Pokšāns, Kārlis Lakševics, Kristians Zalāns un Kate Dudure. Tas bijis iespējams, pateicoties Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas finansējumam Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektu programmā.

Mēs devāmies uz trim dažādām Latvijas vietām, kur ilgā laika posmā vērojām vietējo dzīvi un runājām ar iedzīvotājiem par cilvēciskajām attiecībām un to maiņu. Intervijas veiktas tieši pirms pandēmijas 2019. gadā un 2020. gada sākumā. Mūsu galvenā interese ir nevardarbīgu attiecību veidošanas pieredze. Pirms tam daudzus gadus esmu veikusi pētījumus par vardarbības novēršanu un šoreiz gribēju saprast, cik stipras ir mūsu tradīcijas un kāda ir pieredze, veidojot labas, cieņpilnas un vienlīdzīgas attiecības. Lai arī cilvēki vardarbību mēdz iedomāties kā kaut ko, kas notiek citur, ne viņu pašu dzīvē, vardarbība ir sastopama jebkurās nevienlīdzīgās attiecībās. Ne vienmēr tā ir traumējoša, bet, pat ja tā tāda ir, upuri, īpaši bērni, kuri nav pieredzējuši ko

citū, to pieņem par normu. Tāpēc vardarbība ir klātesoša jebkura cilvēka dzīvē, ja vien tas nav ārpusaulīgs un svēts cilvēks. To apzinoties, mēs varam ieraudzīt vardarbību savās attiecībās ar citiem un to labot.

Cits jautājums, kas mani nodarbināja pētījuma laikā, ir vardarbības sociālais konteksts un tā maiņa neatkarības gados. Grāmatas virsrakstā izmantots jēdziens “sadzīvošana”. Arī šī vārda lietojums ir piedzīvojis pārmaiņas, Latviešu literārās valodas vārdnīca¹ vārdu “sadzīvot” tā pamatnozīmē skaidro šādi: ‘dzīvot, arī darboties, strādāt ciešā saistībā, labās attiecībās (ar kādu)’. Pārrunājot nosaukumu ar kolēģi, viņa atzina, ka lieto šo vārdu tikai pārnēstā nozīmē, proti, runājot par nepieciešamību samierināties, pielāgoties, eksistējot tā, lai netraucētu otru. Šajā nozīmē sadzīvošana nav pozitīvs vārds un iezīmē attiecību pārrāvumu. Grāmatas virsrakstā tas palicis kā atgādinājums par savstarpējo attiecību dabas maiņu dzīvē un valodā cerībā, ka ar laiku mēs varēsim sadzīvošanu rehabilitēt un piešķirt tai sākotnējo vērtību.

Grāmata atspoguļo cilvēku attiecības četros aspektos. Pirmā nodaļa ir veltīta bērnu audzināšanas paradumiem un to maiņai. Lai arī bērnu audzināšanas normas ir saistītas ar noteiktu laikmetu, dažādie paradumi pārklājas un pārmanojas un veido atšķirīgus stāstu musturus, tādēļ iespējams izcelt noteiktus apstākļus un grūtības saistībā ar laikmetu, kā arī paradumu un dzīves stila izmaiņas, kas vistiešākajā veidā ietekmē gan bērnu audzināšanu, gan mūsu priekšstatus par attiecībām ģimenē.

Otrā nodaļa veltīta pāra attiecībām, taču par pozitīvām partnerattiecībām pētījuma dalībnieki ir runājuši salīdzinoši maz. Viņu teiktais līcis uz ģimeni paraudzīties plašāk,

¹ Šķirkļis atrodams vārdnīcas 7.1 sējumā vai elektroniski: <https://lvv.tezaurs.lv/sadzivot>

vispirms aplūkojot vardarbības nozīmi pāru un ģimeņu attiecību saglabāšanā un pēc tam pievēršoties attiecību prasīju trūkumam un sociālajai nevienlīdzībai, kas traucē veidot pozitīvas attiecības. To es cenšos parādīt, aplūkojot jaunus veidus ģimenes problēmu definēšanā un risinot vecpuišu mīklu – pavisam nejauši atklātu augstu vecpuišu koncentrāciju vienā no pētījuma veikšanas vietām un tās veidošanās cēloņus.

Trešā sadaļa mūs aizved pie kaimiņattiecībām un veidiem, kā cilvēki sadzīvo savā kopienā. Savukārt noslēguma sadaļā ietilpināts tas, kas mūsdienās neiekļaujas ideālas sabiedrības dzīvē, – novecošanās un vecuma nespēja. No vienas puses, šī nodaļa ļauj atgriezties pie sākuma – pie bērnu audzināšanas un tajā iekodētajām bērna un vecāku attiecībām, no otras puses, tā ir arī spilgta liecība par vecumu kā pašreizējās dinamiskās dzīves blakusproduktu.

Pētījuma dalībnieki ir mani līdzautori. Viņu vārdi ir mainīti, atstājot vien kādu raksturlielumu, kas labāk palīdz izprast viņu teikto. Cik iespējams, esmu centusies saglabāt katram raksturīgo izteiksmes stilu. Īpaši daudz un gari citāti atrodami nodaļā par pāru attiecībām. Tas darīts apzināti, jo pētījuma dalībnieki par šo dzīves aspektu runāja maz, un man šķita godīgi, ka viņu teiktais ir paspilgtināts, to apkopojot un parādot, ka attiecību problēmas un nespēja par tām runāt ir nevis individuāla, bet daudziem kopīga problēma. Runāšanai par tām ir dziedinoša daba. Cerams, arī citur tekstā lasītājs atpazīs sevi un redzēs, ka citi sastopas ar līdzīgām problēmām, un varbūt kādā epizodē ieraudzīs sevi no malas.

Pieaugoša sociālā nevienlīdzība gana smagi ietekmē mūsu attiecības, un tas īpaši skaidri atklājas skolēnu savstarpējās attiecībās. Taču tās ir tikai spogulis pieaugušo vidū atzītajām praktiskajām vērtībām un statusiem. Esmu šo grāmatu rakstījusi cerībā, ka dziļāks skatījums uz cilvēku attiecību pieredzi neradīs pesimismu par to, cik slikti dzīvojam,

bet rosinās domāt par pozitīvām pārmaiņām un iespējām. Labā lieta saistībā ar attiecībām, kuru pierāda arī daudzi pētījuma dalībnieku stāsti, ir fakts, ka savas attiecības mēs varam mainīt, ja maināmies paši. Iespējams, tad nebūs sajūtas, ka pasaule iet postā un, lai to glābtu, nepieciešams likumos ierakstīt un uz sienas atgādināt vērtības un normas, lai brīvā brīdī, kamēr nepraktizējam pretējo, būtu, uz ko paskatīties, un varētu justies labi. Mēs dzīvojam mūžīga trūkuma ekonomikā, jo naudas un resursu visiem nepietiek un vēlmes nemazinās, bet pieaug. Taču ir resursi, kas nav pakļauti šim trūkumam un vairojas, kad tajos dalās: prieks, mīlestība un labvēlība. Ar katru interviju es parasti iemācos ko jaunu un no sirds novēlu, lai arī lasītāji piedzīvo daļu no šī atklāšanas prieka.

Aivita Putniņa

Bērnu audzināšanas paradumi

Bērnu audzināšanas filozofija nav vienota uzskatu sistēma, tā veidota, apvienojot dažādas pieredzes un vērtējumus. Tas, kāpēc it kā būtiska dzīves joma ir tik saskaldīta, saistīts ar to, ka visbiežāk vecāku attiecības ar bērniem veidojas tādā kā pusapziņas līmenī un tiek uztvertas kā dabiskas. Vien atsevišķas situācijas un mirkli šī attiecības padara redzamas. Interviju materiāls liecina, ka lielākā daļa vecāku Latvijā bērnus audzina intuitīvi, nereti pat racionalizējot savu bērnu audzināšanas metodi kā izvairīšanos no pašu vecāku pieļautajām kļūdām. Kaut gan audzināšana bieži notiek neapzināti, vecāki izdara praktiskas un konkrētas izvēles. Par izvēli gan jārunā nosacīti, jo vecāki nereti atzīst, ka dažkārt pieķer sevi, atkārtojot viņu vecāku kādreiz teikto vai darīto. Arī ārējie apstākļi lielā mērā ietekmē vecāku iespēju pašapliecināties, piemēram, trūcīgums un pieticība, ko cilvēki mēdz racionalizēt kā individuālu izvēli, nereti nosaka ģimenēm pieejamos resursus un iespējas.

Otra būtiska atziņa, kas izriet no intervijām, ir liecība, ka bērnu audzināšanas filozofija atspoguļo vērtību maiņu sabiedrībā. Cilvēki ar vērtībām operē divos līmeņos: vienā vērtības tiek deklarētas, bet pie otra var nonākt, vērojot cilvēku praktisko izvēli. Praktiskās vērtības ne vienmēr saskan ar deklarētajām, un rodas plaša starp rīcību un tās ideālu. Vērtību maiņa notiek ātrāk, nekā rodas prasmes šīs vērtības praktiski iedzīvināt. Iepriekšējās paaudzes ir augušas laikā, kad darbam un ar to saistītām vērtībām tika piešķirta liela audzinoša nozīme. Mainoties nodarbinātības struktūrai un pieaugot sabiedrības nevienlīdzībai, tāpat arī dažādiem darbiem iegūstot atšķirīgu vērtību salīdzinājumā ar padomju periodu, darbs kļūst par neviennozīmīgu mērauklu un arvien biežāk to aizstāj nauda kā neitrāls starpnieklīdzeklis

attiecībām. Vērtība ir ne vairs pats darbs, bet gan iespēja labi nopelnīt un darīt sociāli augsti atzītu darbu. Darbs kā sabiedrības vērtība padomju gados ir attaisnojis pat bērnu pamešanu novārtā, tomēr mūsdienās spilgti izgaismojas darba un trūcīguma saikne, kas rada līdzīgas sekas, taču vēl joprojām tā tiek uzskatīta nevis par sistēmisku, bet gan par ģimeņu individuālu problēmu.

Līdzās darbam otru morālo šķautni bērnu audzināšanā veido izpratne par bērnu un vecāku attiecību hierarhiju. Pagātnē šo attiecību standarts bija autoritatīvs, kad bērni bez ierunām klausīja vecāku noliktajai kārtībai un izrādīja beznosacījumu cieņu pieaugušajiem, taču tagad vērojama tendence bērnu un vecāku attiecībām kļūt līdzvērtīgām. Lai līdzvērtīgu attiecību modelis veiksmīgi pastāvētu, nepieciešamas jaunas prasmes gan bērniem, gan vecākiem, kā arī kopā pavadīts laiks un sarunas. Starp abiem attiecību modeļiem nereti rodas konflikts – visbiežāk skolā, kur ne tikai nonāk bērni no ģimenēm ar dažādiem audzināšanas stiliem, bet tiek pārbaudītas arī skolotāju iemaņas tikt galā ar šo dažādību. Nereti līdzvērtīgu attiecību modelis tiek jaukts ar audzināšanas trūkumu, šādā veidā ērti pamatojot hierarhisku attiecību nepieciešamību, vai, tieši otrādi, bērniem ģimenē netiek piedāvāti nekādi noteikumi un robežas.

Pirmajā grāmatas nodaļā parādīti dažādi Latvijā sastopamie bērnu audzināšanas modeļi, skatot tos plašākā sabiedriskā un vēsturiskā kontekstā. Ne vienmēr mūsu principi, tai skaitā bērnu audzināšanā, tiek deklarēti tiešā veidā. Daudz varam uzzināt arī pēc tā, kā runājam par dažādiem jautājumiem vai cenšamies tos apiet un noklusēt. Savu stāstu par bērnu audzināšanu Latvijā sākšu ar galveno intervijās minēto bērnu audzināšanas līniju, proti, darbaudzināšanu, un ar to saistītajām vērtībām – trūcīgumu un pieticību. Darbs ir gan tikumiska vērtība, gan arī audzināšanas rīks, kura apstākļi pēdējās desmitgadēs ir mainījušies. Otra stāsta

līnija ir saistīta ar bērnu audzināšanas mērķi – cieņu pret vecākiem, kā arī stingrības un robežu novilkšanas nozīmi, ko atzīst teju katrs, taču robežu vietas ir ārkārtīgi atšķirīgas, un tās attiecas tikpat labi uz bērniem, kā vecākiem. Lai noturētu robežas, tiek izmantots soda un atalgojuma līdzsvars, kas arī katrā ģimenē ir atšķirīgs. Visbeidzot, pēdējā lielā līnija bērnu audzināšanas paradumos ir audzināšana ar piemēru, kam, no vienas puses, it kā nav vajadzīgas nekādas pūles, taču vecāku skatījumā kā apzināta audzināšanas metode tā prasa vislielāko ieguldījumu. Mīlestībai, emociju izrādīšanai un sarunām intervijās ir pievērsts salīdzinoši maz uzmanības, un šis attiecību veidošanas aspekts visbiežāk pieminēts ar mīnusa zīmi. Audzināšana ar piemēru lielākajā daļā gadījumu nav sasniegusi gaidīto vecāku emocionālas iesaistes trūkuma dēļ, un vecāku un bērnu attiecības izveidojas pavēsas.

Papildus tam pieminēti daži praktiski audzināšanas instrumenti, kurus kā atsevišķu audzināšanas metodi atzīmējuši vien daži interviju dalībnieki, piemēram, piespiešana publiski atvainoties vai iebiedēšana. Šie instrumenti labi parāda vecāku un bērnu attiecību nevienlīdzību un dažkārt manipulatīvo dabu, lai arī to lietošanas nodoms bijis cits. Cerams, šī sadaļa sniegs piemēru, ka jebkuru audzināšanas instrumentu vecāki var kritiski pārdomāt un izvērtēt tā sekas bērna tālākajā dzīvē. Nodaļas beigās pievienotas īsas piezīmes par iedzimtību un dabas lomu bērnu audzināšanā. Rietumu kultūrā atšķirībā, piemēram, no melanēziešu un Amerikas indiāņu kultūrām, bērni pēc piedzimšanas tiek uzskatīti par nepilnīgiem cilvēkiem, kuri ir atkarīgi no vecāku audzināšanas. Socioloģijā tam pat ir savs apzīmējums – socializācija. Šajā ziņā mūsu kultūrā vecāki piedzimst kopā ar bērnu. Priekšstatī par to, vai daba vai audzināšana nosaka bērna tālāko likteni, ir kā indikators audzināšanas lomas nozīmīgumam. Vēl viens aspekts, kādā aplūkot bērnu

audzināšanas paradumus, ir dzimums – un arī tā ietekme uz seksuālās audzināšanas pieredzi.

Nodaļas pēdējā sadaļa veltīta vecākiem pieejamiem resursiem. Tā ir gana īsa, jo, neskatoties uz dažādu kursu un interneta forumu pieejamību, tie bērnu audzināšanu vēl nav būtiski ietekmējuši. Iespējams, viens no iemesliem tam ir tāds, ka pirms jaunas pieredzes iegūšanas jāiemācās kritiski paraudzīties uz līdz šim piedzīvoto.

Darbs

Padomju gados augušās paaudzes galvenais audzināšanas instruments bija darbs. No vienas puses, tam ir piedēvēta augsta morāla tikuma vērtība, taču, no otras puses, intervijas liecina, ka gan bērnu, gan vecāku darbam bijusi arī praktiska nozīme. Vecāku darbs ir bijis obligāts, nodrošinājis padomju uzņēmumus un iestādes un pildījis ideoloģisko funkciju, kamēr bērnu darbs bijis mazāk uzkrītoši redzams kā sociālistiskās ekonomikas nepieciešamība. Kā stāsta Modris, bērnu darba sistemātiska izmantošana vienmēr ir bijusi saistīta ar ģimenes dzīves apstākļiem un turīgumu, taču darbam piedēvētā morālā vērtība to padarījusi pašsaprotamu un pat cildenu:

Pirmkārt, mēs dzīvojām ar malkas apkuri. Malkas skaldišana, malkas nešana šķūnītī, tad dārzā tik un tik vagas šodien jāizravē, tas ir jāizdara, tu vari darīt, kad tu gribi, – visu dienu vai ātri, nu ko, ātrāk izdari, agrāk brīvs esi, un čau. Vecāki paļāvās uz mums pašiem, mums līdz [ciemam] tie astoņi kilometri bija, braukāju ar sabiedrisko transportu, ar autobusu, bija mēneša biļete uz tiem autobusiem, kas stājās pieturā, ar to varēji braukt. Tā kā kaut kādi pulciņi bija [ciemā], tad ar airēšanu, slalomu nodarbojāmies, mēs pa ziemām vilējām laivas un darbojāmies, bet bija primārais tas, kas mājās

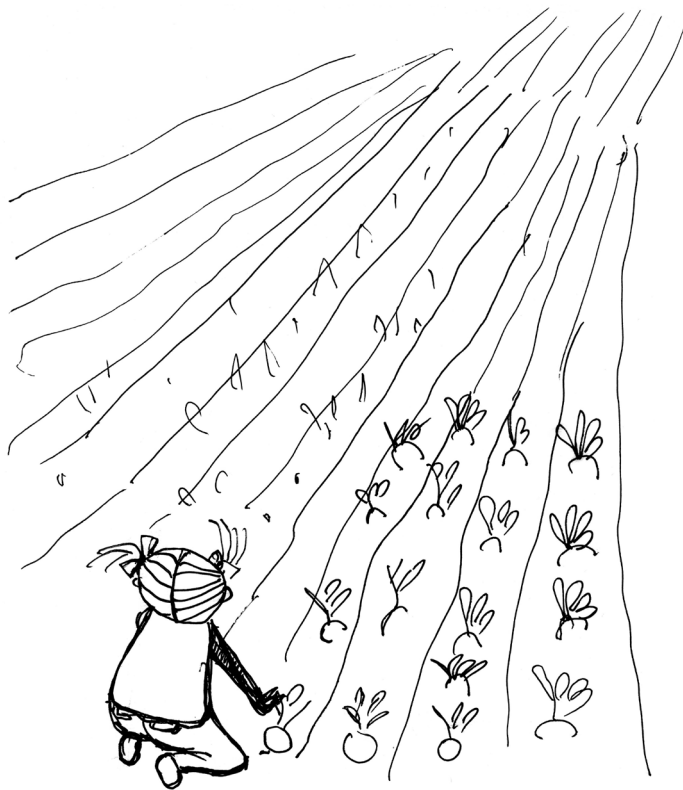
bija jāizdara, – ir jāizdara un pēc tam jau var tālāk. Tad nāca tie laiki, kad vajadzēja brīvpusdienas pelnīt, ir jāstrādā vasarā, sākumā “Lotosā”² ravēt, tad tā ravēšana apriebās, tad bija konservu cehs, tur kastes kraut, un bija interesanti, tur brīvāks, forši. Tie darbi paši par sevi ir nākuši visu laiku līdz, jo nekas no gaisa nekrita. Vecāki dzīvoja... Teiksim tā – ne nabadzīgi, bet ne pārtikuši ļoti. Visu, ko ieguvi, ieguvi ar darbu, no gaisa nekas nekrita.

Analizējot intervijas, redzams, ka darba audzinošā nozīme svarīgāka bijusi laukos, kur bērni nodarbināti gan vecāku saimniecībā, gan kolhoza darbos. Valentīna uz jautājumu par vecāku audzināšanas metodēm atbild ar pretjautājumu: “Kā audzināja? Nu, ar darbu. Vienmēr darbs, darbs. Mājās taču tak bija jāstrādā bērnībā daudz.” Vēlāk viņa piebilst, ka smagais darbs atstājis sekas arī uz veselību:

Darbs un darbs bija, un jāstrādā ļoti daudz, un tie kolhoza gadi, un iešana kolhozā. Ak tu man, kā es nožēloju savu apzinīgumu tagad! Jo lika strādāt siena šķūnī, kad vaļēju sienu veda. Un es strādāju, un es tā domāju – kāpēc tā tante, piemēram, slaistās, tā nestrādā īsti? Nu, bišķi hal-tūrē. Bet tagad man tās muguras problēmas jau ir, jāsaka, jau daudzus, daudzus gadus. Tad, nu, es domāju, lūk, tur arī tas parādījās. Ar bij' tie biešu lauki ravēti [...]. Un pēc tam arī savā šķūnī sākās ķīpu celšanas. Tas viss uz augšu. Tas taču, sieviešu tie nav darbi, bet tas viss bija strādāts.

Tagad dzīves apstākļi daudzām ģimenēm uzlabojas un mainās arī vecāku un bērnu attiecības un darba nozīme tajās. Ir ģimenes, kur bērni organiski ieaug vecāku saimniecības darbos, taču te vecāki runā par bērnu brīvprātīgu dalību un

² Te Modris atsaucas uz “LOTOS” vienībām, PSRS mēroga bērnu un jauniešu nodarbinātības programmu, kas piedāvāja galvenokārt darba iespējas lauksaimniecībā un citās iestādēs.



BEZGALĪBA

līdzdarīšanu, kas atšķiras no hierarhiskas darbu un pienākumu sadales, kā atceras iepriekš pieminētais Modris. Einārs par saviem bērniem, kas auguši jau neatkarības laikā, saka:

– Puika manējais... Nu, varbūt četri pieci gadiņi – jau sēdēja tētīm klēpī, brauca ar traktoru. Vēlāk jau viens pats brauca. Meitene arī. Nu, un kaut kur no... Nu, no pieciem kādiem gadiņiem jau viņi... Nu... Skrēja un palīdzēja. Nu, visos darbiņos, nu! Kamēr viņi, kā pateikt, ļoti maziņi bija, nu, tad jau jāpieskatās viņus. A pēc tam jau viņi paši tur gāja, i virtuvē palīdzēt, i traukus mazgāt. Visu kaut ko, nu.

– Paši?

– Nu kā, nu... Nu tak esi klāt un rādi, un viss aiziet, nu!

Bērnu darba vai pat nelielu pienākumu atalgošana tagad ir strīdīgs jautājums daudzu pētījuma dalībnieku ģimenēs. Ir ģimenes, kas bērnu atalgo, piemēram, par atkritumu iznešanu no pilsētas dzīvokļa, bet citās tā ir pašsaprotama bērna līdzdalība kopīgos saimniecības darbos.

Bērnu darba jautājuma aktualitāti es novēroju arī kopienas limenī. Tā kāda novada nevalstisko organizāciju forumā tika spriests par tuvējā apkārtnē veicamiem vides labiekārtošanas darbiem. Kad tika konstatēta vajadzība sakārtot kādu pagasta teritoriju, meklēts risinājums un apzināti resursi, izrādījās, ka nepieciešams brīvprātīgais darbspēks. Tā kā iedzīvotāju forumā piedalījās vecāka un vidēja dzīvesgājuma dalībnieki, kā pats par sevi saprotams tika nolemts, ka darbos jāiesaista novada jaunieši, bet materiālu izmaksas ir jāpiesaka ar projekta starpniecību. Jaunieši paši ne lēmumu pieņemšanā, ne uzlabojumu izvēlē nepiedalījās. Pēc noklusējuma bērni tika uzskatīti par izmantojamu resursu, un šo izmantojumu attaisnoja darba morālā vērtība jaunatnes audzināšanā, nevis ekonomiskie aprēķini vai projektu ierobežojumi.

Darbaudzināšanas trūkums intervijās bieži pieminēts kā mūsdienu bērnu izlaidības un visatļautības iemesls, sniedzot salīdzinājumu ar attiecībām pagātnē, kuras bijušas hierarhiskas un caurstrāvētas ar cieņu pret pieaugušajiem un kurās bērni pakļaujas pieaugušajiem:

To mēs vislabāk redzam, ja redzam, cik izcili vecāki laukos prot ar darbu kopā audzināt savus bērnus, kuri kārtīgi strādā, kuri kārtīgi mācās un kuri zina vārdiņu “man tas jādara”. Viņi nekliedz šos Latvijā izplatītos vārdus, kurus šodien teica arī tas angļu pasniedzējs: “Negribu! Nedarišu! Nepatīk!” (Katrīna, skolotāja)

Daina ir strādājusi par bāriņtiesas priekšsēdētāju, un arī viņa darbu uzskata par labu audzināšanas līdzekli audžuģimenē, taču te redzams, ka darba vērtības attaisnojums ir ne tikai pats darbs, bet arī par to saņemtais atalgojums:

Bet mēs jau aizejam tādās [galējībās], mēs beigās brīnīsimies, kāpēc mums visi kāpj uz galvas. Jo tu jau viņam neko nevari pateikt. Tu bērnam neko nedrīksti likt darīt, tu bērnu izmanto kaut kā... Es aizbraucu uz vienu ģimeni, tur aizbildne attiecīgi bija sūdzējusies, ka netiek ar to puiku galā. Puikam 14 gadi. Es aizbraucu, mēs runājamies. Nu, jūs pie darba viņu liekat, ko, mājās, zini, kā – laukos dzīvo, malku sanest. Viņa saka: nu jā, malku viņš sanes. Es prasu: vasarā ko dara? Viņa saka: tad, ka mēs ejam uz mežu ogot, iztika ir, kā ir, tad es viņu kādreiz paņemu līdzī. Bet viņš jau ogas nedrīkst lasīt. Es prasu, kāpēc nevar lasīt? A tā iepriekšējā [aizbildne] teica, ka tā jau būs bērna ekspluatācija. Tad redzi, cik mēs tālu aizejam? Ka tu jau pat bērnam vairs neko normāli nevari iemācīt. Es saku, bet kas vēl foršāks var būt, kā likt bērnam strādāt, viņš par to saņems naudu, tātad viņš jau kaut ko mācās. Bet mēs aiz visa

šitā, uz visu skatāties ar aizdomām – ka tik kaut ko tur neizdara, ka tik tam bērnam kaut ko neizdara. Es nezinu. Nu ir, ir, protams, kur ir nežēlīgi, par to vispār nerunāsim.

Tiesa, Daina intervijā it kā garāmejot piemin arī apstākļus, kāpēc audžuģimene vasarā lasa ogas: šis darbs ir nepieciešams iztikšanai, kamēr malkas nešana vajadzīga ikdienā mājas apkurei. Aiz darba tikuma te labi paslēpusies ģimeņu un bērnu nabadzības problēma un automātisks pieņēmums, ka šī problēma liekama uz bērnu pleciem, nevis attiecināma uz līdzekļu taisnīgāku sadali sabiedrībā.

Izteikti hierarhiska darbaudzināšana vairs nedarbojas divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, kā jau minēts, mainās bērnu un vecāku attiecību standarts, pieņemot vienlīdzīgākas attiecības kā normu. Otrkārt, mainās darba vieta un loma sabiedrības struktūrā. Kolhoziem sabrūkot un piemājas saimniecībām samazinot ražošanas apjomus, mainās bērnu nodarbinātības iespējas un veidi pat gadījumos, kad bērnu darbs dod būtiskus ienākumus ģimenei. Parādās jaunas nodarbinātības iespējas, kas sniedz lielākus ienākumus un labākas dzīves iespējas salīdzinājumā ar darbu saimniecībā. Ināra to lakoniski sauc par “nagu uzaudzēšanu”:

Viņas [meitas] taču man labas bija. Labi mācījās, un strādājām arī kopā taču visu laiku. Kaut kā pie lauku darbiem, laukos dzīvojot. Nu, bišķi tagad nagus uzaudzēja. Vecākā meita piektajā klasē iesāka slaukt govi. Tad maziņā gribēja... Pirmajā klasē arī jau prata slaukt. Bet tad tālāk... Nu, nelaikā nobrīnījos, kad kaimiņiene kādreiz prasīja [...] man slaukt govi, kurai pašai meita. Es domāju – kā tā var? Ir sava meita un neslauc govi? Un kad pašai nāca [tie laiki]... Tagad ir garie nagi un vairāk jau negrib slaukt neviens. Jo nāk tas... Nu, tas laiks, kad bērni prom no mājām.

Pētījuma veikšanas vietā Latgalē bērnu aizplūšana uz pil-sētām un ārpus Latvijas vieglāka darba meklējumos ir sāpīga problēma. Daudzās mājās pensijas un pirmspensijas vecuma iedzīvotāji ir palikuši vieni, cenšoties uzturēt saimniecību. Darba ētikai bez audzinošas nozīmes piemīt arī dzimtas mantojuma vērtība – saimniecības un darba nodošana nākamajām paaudzēm. Tas attaisno smagu un brīžam zemu atalgotu vai vispār neatalgotu darbu. Tagad daļa jaunās paaudzes vairs nevēlas iesaistīties šādā darba dzīves ciklā. Pārmaiņas ir sākušās jau agrāk, daži pētījuma dalībnieki atceras, ka padomju gados gribējuši pārvākties uz labiekārtotu dzīvokli ciemata centrā, lai varētu uzsākt no vecākiem neatkarīgu dzīvi labākos sadzīves apstākļos. Tagad ir mainījušies migrācijas mērogi. Einārs ar lepnumu stāsta, ka dēls plāno pārņemt no viņa vidēja lieluma saimniecību, ko Einārs savukārt pārņēmis no sava tēva, un atstāsta kaimiņa likteni. Šim vīram bijusi paliela saimniecība, kuru viņš attīstījis, lai atstātu bērniem. Kad izrādījies, ka bērni saimniecībā nevēlas palikt un plāno to pārdot, vīrs apskaities, pārdevis saimniecību pats un mūža nogalē baudījis sava darba augļus ceļojot. Tikmēr cits kaimiņš, jauns puisis, kurš savā saimniecībā audzē dārzenus par pašizmaksu, pa ziemu piepelnās Īrijā, lai varētu savilkt kopā galus un uzturēt vecāku atstāto saimniecību.

Pārmaiņas sabiedrībā ievēro arī paši pētījuma dalībnieki, taču dziļākus cēloņus par laika un tikumu maiņu parasti nepiemin:

Es domāju arī, ļoti daudz ietekmē šī te padomju, padomju varas šī te, nu, kā viņu, tā teikt... Ietekmējot agrāk bērns bij', nu, kas viņš bij'? Nezinu. Vispār sense nos laikos bērns bij' priekš kam domāts? Priekš kalpošanas, priekš darba. Tad jau viņš bij', nu, nekas, kaut kāds piedēklis vecākiem. (Ilona)

Ilonas teiktais iezīmē praktisko vērtību maiņu. Ilona var izteikt šādu vērtējumu, jo vecāku un bērnu attiecības viņas skatījumā ir kļuvušas svarīgākas par darba vērtību. Bērnu audzināšana ar darbu ir kļuvusi sarežģītāka. To ietekmē gan kapitālisms un pieaugoša nevienlīdzība sabiedrībā, gan naudas kā starpnieklīdzekļa ienākšana ģimenes attiecībās, gan bērnu tiesību un lomas maiņa ģimenē, radot ne tikai nostalģiju par aizgājušo laiku, bet arī zināmu plaisu bērnu audzināšanā, ko nav tik viegli aizpildīt.

Trūcīgums un pieticība

Darba vērtībai piemīt zināms divdomīgums. No vienas puses, pētījuma dalībnieki ir vienprātīgi, ka darbs ir priekšnosacījums ģimenes labklājībai. No otras puses, praktisks darbs lielai daļai pētījuma dalībnieku vairāk saistīts ar izdzīvošanu kā labklājību vismaz kādā dzīves posmā. Ģimeņu nabadzība ir atstājusi un atstāj pēdas bērnu audzināšanā, īpaši ekonomiskās krīzes apstākļos un viena vecāka ģimenēs. Par trūcīguma ietekmi uz bērnu aprūpi vecāki runā ar vainas apziņu, pavisam citādi nekā tad, kad nevēribu pret bērnu ir izraisījusi nepieciešamība strādāt.

Ainas trešais bērns piedzima laikā, kad likvidēja kolhozus, kopienā zuda ierastās darbavietas, un ģimenei akūti pietrūka līdzekļu. Latvijai ir raksturīgi, ka parasti sievietes jūtas atbildīgas par ģimeni un tāpēc atļaujas strādāt jebkuru darbu, lai apgādātu bērnus. Vīriešu prestižs un vieta sabiedrībā lielākā mērā ir atkarīgi no viņu pozīcijas darba tirgū. Arī sieviešu pozīcija sabiedrībā ir atkarīga no darbavietas, taču sievietes vērtē arī, raugoties uz mātes lomas izpildi ģimenē. Tēva loma šajā ziņā ir brīvāka. Labi tēvi var būt gan tādi, kas ikdienā nodarbojas ar bērnu, gan tādi, kas ģimeni apgādā un tāpēc lielākoties ir prom no ģimenes. Šo atšķirību es pamanīju 2004. gada pētījumā par vīrišķību. Latvijas ekonomikas pārejas posmā 20. gadsimta 90. gados sievietes

rīkojās cildeni, pieņemot katru darba iespēju, lai uzturētu ģimeni. Vīrieši žēlojās par zaudētām darba iespējām kolhozā vai rūpnīcā, kādreizējo labo atalgojumu un bieži nespēja tikt pāri krasajam iepriekšējās nodarbinātības statusa zudumam un atalgojuma maiņai. Aina gāja strādāt zemāk atalgotu un mazāk prestižu apkopējas darbu, atstājot nesen dzimušo zīdaini citu ģimenes locekļu aprūpei. Tagad viņa sev pārmet, ka bērnam nav veltījusi pietiekami daudz uzmanības, un saskata savu vainu neveselīgos meitas ēšanas paradumos un it kā pavisā meitas attieksmē pret viņas pašas meitu, Ainas mazmeitu.

Trūcīgums piedāvā arī leņķi, caur kuru raudzīties uz dzīves apstākļu un bērnu audzināšanas paradumu maiņu. Andrejs jau ir pārkāpis astoņdesmit gadu sliekšni un tagadējās bērnu audzināšanas problēmas vērtē no savas bērnības laika pozīcijām:

Ne jau tā kā tagad. Tagad audzina bērnus, nezina, kā audzināt. A tad ko – iedeva vīkšķītī maizes gabaliņu mutē, un dzīvo. A tagad nezina, kā dzīvot. Toreiz pa divpadsmit bērniem bija. Nabadzīgi dzīvoja, bet ar tiem bērniem. Tagad ar vienu netiek galā.

Andrejs ir agri sācis strādāt, ģimene bijusi ļoti trūcīga un liela, bet īpašumā esošais zemes gabals mazs un vecākiem nav bijis daudz laika, ko skarbajos apstākļos veltīt bērnu audzināšanai. Arī padomju gados darba ritms, īpaši laukos, bērnus lika atstāt vienus. Latvijā joprojām ar pretestību tiek pieņemta norma, ka mazgadīgus bērnus nedrīkst atstāt bez pieskatīšanas. Padomju gados tā ir bijusi sadzīves norma, kuru radījušas nevis bērnu un vecāku attiecības vai kādas augstākas vērtības, bet darbaspēka pieprasījums un organizācija. Vēlāk tas attaisnots kā bērnu patstāvības iegūšana un darbaudzināšana, kas vecākiem līdzīgu pienākumu ietvaru un kārtību uzlika arī bērnu ikdienas dzīvei, nodrošinot

“audzināšanu” jeb turēšanos darba ritmā un sagatavojot pieaugušā dzīvei. Tā Einārs stāsta:

– Jā, tajos laikos vecāki kolhozā strādāja. Pienvedēji fermā bija. Pa dienu viņu nebija. No rīta mani uz skolu pa ceļam ar zirgu aizveda. Vakarā vai nu atved, vai es pats. Vecmamma bija, tā es izaugu. Nekas tāds. Neko jau tādu skolās nemācīja, psihologu vispār nebija tajos laikos. Visi izauga, visi ir normāli.

– Bet mājās bija atbalsts un mīlestība?

– Nu jā. Nebija tā, žēloja, mīlēja, un viss bija kārtībā. Vecmāmiņa ļoti veca bija. Tā lika ko darīt un ar nūju piesita, ko te darīt. Uz grīdas. Bet zini, kā, veci cilvēki, neviens jau nebaidījās. [Iesmejas]

Eināra gadījumā bērnu pieskatīšanu organizēja vecmāmiņa, taču Nadīne no gada vecuma ir atstāta sešgadīgās māsas uzraudzībā:

Slikti nebija, mamma vienkārši nezināja. Jo viņa arī, audzinot viena pati bērnus, man bija gadiņš, māsaī seši. Es tiku gultiņā blakus apsēdināta māsaī, mamma gāja uz fermu, jo vajag ēst. Kad es pajautāju mammaī, cik es svēru, kad es piedzimu, viņa saka: “Es nezinu, jūs vienkārši dzimāt.” Tas bija tas laiks. Mīlestības netrūka, bet, lai viņa pateiktu – es darīju tā, viņa neatceras. Viņa vienā strādāšanā strādāja.

Nadīne šo laiku un mammu attaisno. Blakus ir bijis bērnu nams, un apkārtējie ieteikuši sievietei nemocīties ar diviem bērniem, bet atdot meitas bērnu namā. Nadīne jūtas lepna par mammu, ka viņa no bērniem neatteicās. Šīs galējības – bērnu “vilkšana” par spīti pamešanai novārtā uz laiku, no vienas puses, un atteikšanās no bērnu audzināšanas vispār vai atdošana diennakts bērnudārzā, kas bija pieejams pilsētā uz nedēļu, no otras puses, – tomēr ir skatāmas

kā vērtību piesātināti risinājumi, kur mātes lomas pildīšanai intervijās piešķirta augstāka vērtība par fizisku bērna drošību. Tas iespējams, ja trūkst ģimenes vai valsts piedāvātu piemērotu atbalsta formu, piemēram, bērna pieskatīšana vecāku netradicionālā darba laikā un pašvaldības vai valsts apmaksāti auklītes pakalpojumi, kuri tikai tagad sāk iedzīvoties. Tomēr, lai šādas atbalsta formas tiktu plaši pieņemtas, jāmainās arī mātes atbildības vērtību polam, apsvērumos par bērna audzināšanu jāienāk tādām jaunām vērtībām kā bērna drošība un pilnvērtīgas attīstības iespējas.

Trūcīgums un no tā izrietošā darba un ģimenes dzīves saskaņošana nav pārejas laika iezīme. Daļa bērnu arī tagad netiek pienācīgi pieskatīti, jo vecākiem, parasti mātei, kas audzina bērnu viena, nepietiek resursu un spēka, lai bērnam nodrošinātu labus un citiem bērniem līdzvērtīgus apstākļus:

Tur tās mammītes arī te vienas strādāja, man liekas, tajā, ne kazino, kā viņi tur skaitās, – tās spēļu zāles. Viņa saka – man nav laika meitai, es nakti strādāju. Abas ar meitu no rīta gul, uz skolu netiek, [nāk] ar saburztām drēbēm. Nu, protams, skolā uzreiz, nu, bērni paliek bērni. Pārējie to pamana, varbūt viņi sāk apsmiet, nu, līdz ar to tas konflikts velkas, velkas, un, nu, kamēr tā bumba sprāgst. (Evija)

Evija ir skolotāja, kura, iespējams, ir mēģinājusi risināt bērnu konfliktu un skaidrojusi tā cēloņus. Lai arī netieši, Evija paliek pie pārliecības, ka problēmu rada trūcīgie dzīves apstākļi. To parāda arī citu bērnu reakcija, ko Evija uzskata par dabisku. Interesanti, ka pieticība tiek kultivēta kā vērtība, taču ne trūcīgums. Starp abiem stāvokļiem ir trausla robeža, un tā galvenokārt izpaužas iespējā parādīt, ka cilvēks situāciju apzināti izvēlas, šādi saglabājot pašcieņu. Pieticība ir arī divējādi vērtējama, gluži tāpat kā darbs. Vecākā un vidējā paaudze pieticību uzskata par tikumu, taču tā kontrastē ar

mūsdienu patērētāju sabiedrības vērtībām un labas dzīves kritērijiem:

Mēs kaut kā mācējām ar to iztikt, un mums nebija nekādi pieprasījumi, ka mums to vajag, zelta kaziņu. Zinājām, kāda ir situācija, un tā arī dzīvojām. (Daina)

Pieticība ļauj trūcīgumu pasniegt kā tikumu, lai arī tas atstāj graužošas sekas uz bērnu dzīvi. Nadīnes stāsts raksturo populāru motīvu, kura morāle ir darbošanās bērnu dēļ, kas vēlāk tiek atalgota ar dzīves augšupeju. Neskatoties uz to, ka pašas stāstītājas dzīvē šis apsolījums nav piepildījies, atbildība par bērniem un paļaušanās uz saviem spēkiem pretstatā palīdzībai no pašvaldības ļauj trūcīgumu individualizēt un padarīt par vecāku morālu atbildību, ne sabiedrības problēmu:

Jā. Es biju salīdzinoši jauna, bet es no mazotnes [strādāju], tā kā man pašai praktiski nekā nebija. Cik mamma varēja dot, tik varēja. Es jau no trīspadsmit gadiem gāju strādāt. Tāpēc man pašai vienmēr bijis tā, ka mans bērns no deviņu mēnešu vecuma bija pie manas mammas. Jo es gāju atkal strādāt. Un to es ļoti nožēloju, visu naudu tāpat nenopelnīsi. Bet, jā, es pati jutos par sevi droša. Tādā ziņā, ka man izglītība nav nekāda augstā, bet vienmēr atradīšu, kā nopelnīt, lai maniem bērniem viss būtu. Tāpēc tā. Ja man cits trūcīgais pasaka... Es palūdzu viņam nopļaut zāli un samaksāšu piecus eiro stundā, [bet] viņš pasaka: "Man tas nav izdevīgi, kāpēc?" Nu, ir tādi cilvēki. Un tad man to zāli gāja pļaut māmiņa, kura tikko bija aizgājusi no varmācīga vīrieša, viņai mājās divi bērni. Viņa iedeva viņus [bērņus] omei, gāja pļaut zāli. Jo viņas bērniem vajadzēja vakariņas. Bet tanī pašā laikā šiem [personām ar trūcīgā statusu] pienākas. Un tā māmiņa, kura pļāva, viņa nevienu brīdi

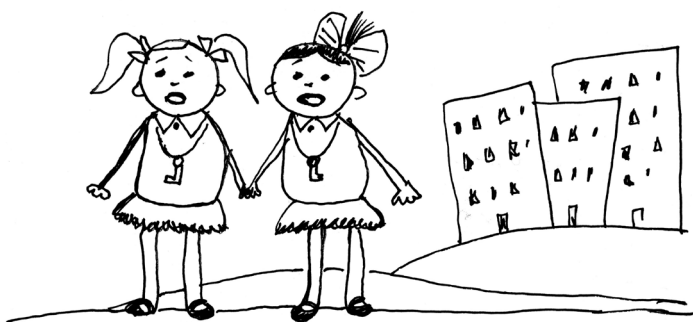
negāja uz dienestiem. Viņa nekur negāja, jo šis cilvēks strādāja valsts iestādē. Un varu pateikt, ka tagad viņa no apkopējas ir [kļuvusi] direktora vietniece. Un visu ir panākusi, lai viņas bērniem būtu viss. Un tas ir tāds vienreizējs piemērs.

Nadīne šo stāsta kā pozitīvu piemēru pretstatā citu trūcīgo māšu un sociālā riska ģimeņu rīcībai, kuras ir trūcīgas tāpēc, ka tām trūkst individuālās atbildības sajūtas un dzīves prasmju. Nadīne ir sašutusi:

Kā iepērkas trūcīgie Maximā, paskatoties? Viņš sakrauj pilnu leti ar baltmaizi, bērni būs piestūķējušies, viss. Viņi nedomā par tām putrām. Tāpēc tās pašas pārtikas pakas – tās putas jau viņi... Man bija gadījums, kad es gāju no veikala, un stāvēja pie stūra pārtikas paka sakrāmēta. Un tad es zvanīju šai te, kas dala, organizācijai. Viņi saka, jā, tā mēdz būt. Viņi izņem konservus, viņi izņem eļļu. Pārējo viņi atstāj pie stūra. Viņi nezina, kā jāizvāra mannā putra. Kurš viņiem mācīs to mannā putru uzvārīt? Uzpūtenis vispār... Tā kā... Diemžēl. Viņus ir jāmāca. Bet, kā viņus tur ievilināt, lai viņus apmācītu, es nezinu, kas viņiem ir, kaut kādai apbalvošanas sistēmai jābūt vai kā. Lai tie vecāki tur aiziet. Tā kā tas ir darbs.

Bērnu perspektīvā nav tik lielas nozīmes, vai viņi netiek pieskatīti tāpēc, ka vecāki ir aizņemti darbā un pēc tam jūtas noguruši, vai tāpēc, ka vecākiem trūkst sadzīves prasmju. Pētījuma dalībnieki lielākoties saprot un attaisno bērnu pamešanu novārtā darba dēļ:

Savā laikā mēs dzīvojām, es atceros no savas bērnības. Tā nebija vardarbība, tā bija situācija, kas bija. Mamma aizgāja uz darbu, es vēl skolā negāju, nu, es paliku mājās gaidīt. Tā bija vardarbība? Man liekās, ka nē. Es nejutos labi, bet tā nebija vardarbība. (Guntis)



Tiesa, paši vecāki jūtas vainīgi par bērniem tieši neveltīto laiku un darba radīto nogurumu. Taču vaina te ir arī individuāla, neskatoties uz to, ka vismaz kādā savas dzīves posmā šo vainu atzīst lielākā daļa pētījuma dalībnieku. Vija, kādreiz industriālas pilsētiņas iedzīvotāja, darbu un attiecības ar bērniem skata plašākā kopienas starppaaudžu kontekstā:

Tā ir paaudze, kas [tagad] ir septiņdesmit, astoņdesmitgadīgie seniori, un reti kuram no manas paaudzes, mūsu visu vecāki bija rūpnīcas strādnieki. Kas vadoši, tiem okei, bet pārsvarā daudzi... Ir piecas rūpnīcas, es nezinu, cik, bet tas ir ļoti daudz, un visi šie bērni divās skolās mācās. No sērijas – uzkarini kaklā atslēgu un skrien pa padomju gadiem un kaut kā aizskrien līdz pieauguša cilvēka dzīvei.

Vija norāda, ka agrāko strādnieku – vecāku – paaudze veido pensionāru klubus, to pilsētiņā ir tikpat, cik agrāk rūpnīcu, un tas liecina, ka savstarpējās attiecības kardināli izmainījušās arī vecākajā paaudzē; tas aizsācies līdz ar bērnu audzināšanas paradumu maiņu laikā, kad tagadējie seniori vēl bija darbā aizņēmti vecāki. Kamēr pārstrādāšanos un trūcīgumu uzskatīsim par individuālu katra vecāka vai ģimenes problēmu, neizveidosies kritiska izpratne par novārtā pamešanu kā vardarbības formu pret bērnu. Vairāki vecāki, kas piedalījās pētījumā, atcerējās savas patstāvīgās bērnības gaitas – spēlēšanos būvlaukumā, dauzīšanos pa mežu un klaiņošanu, piezīmējot, ka tagad saviem bērniem līdzīgas nodarbes neatļautu. Viņi domā, ka mainījušies laiki, taču, visticamāk, šīs pārmaiņas rada priekšstatu par vecāku lomu un bērna drošību, kas netieši tiek izpausti, salīdzinot bērnu audzināšanas paradumu maiņu paaudzēs, kā arī dzīves apstākļu uzlabošanās.

Stingrība un cieņa

Viena no labas audzināšanas īpašībām, ko vecāki pieņem, ir audzināšanas stingrība. Astoņdesmitgadnieks Ēriks

par savu mammu saka: “Ļoti laba bija. I stingra, salīdzinot, kā tagad.” Viņš stingrību saista ar morāli ētiskām vērtībām, mammas pozīciju dzīvē, tāpēc labestīgums un stingrība viņa izpratnē nav pretrunīgas īpašības. Ēriks ir palicis pēdējais no saviem brāļiem un māsām un stāsta, ka mammu bieži redz sapņos pie ģimenes mājas, kur mamma viņu aicina nākt augšup kalnā pie viņas. Ēriks vienmēr pamostas, pirms paspēj mammu apskaut.

Jaunākas paaudzes vecāki savukārt stingrību uzskata par varas pozīcijas demonstrēšanu un vecāku funkcijas atribūtu. Evija, izglītības speciāliste, stāsta:

Tad man likās, ka man jābūt stingrai mammai, ka es nedrīkstu tos puikas izlaist. Nu kā, izlaist? Nedrīkst darīt visu, ko viņi grib. Nē, nu, arī meita nedara visu, ko viņa grib, ja, bet tad man likās, ka... Bet tad arī nebija tās informācijas. Man pašai, kaut gan es biju skolotāja, bet man par tik maziem bērniem... Varbūt mums nemācīja tik daudz, jo tad es nesapratu to, ka puikām vajag vairāk kustēties. Ka puikas nevar sēdēt mierīgi, ja, ka nevar piespiest četrgadīgu sēdēt mierīgi. Un man likās, ka varbūt kaut kādās konkrētās situācijās, ka nu viņam tagad ir jāsēž, ja. Un tad es, protams, ka uzkliežu, ja, es tur varbūt viņu apsēdināju un, nu, bija, jā... Bija savādāk.

Stingrība šajā izpratnē ir pretsvars vienlīdzīgām un uz palāvību balstītām attiecībām. Te gan jānošķir padomju gadu audzināšanas tradīcijas, kad bērni tika atstāti vieni ar savām nodarbēm, kamēr pieaugušie strādāja, – tā bija sabiedrībā akceptēta un par drošu uzskatīta audzināšanas metode, kas atbildību sadalīja starp bērniem un vecākiem, bērniem liekot pašiem organizēt savu dzīvi. Daina par patstāvību kā audzināšanas metodi izsakās kritiski vecāku stingrības trūkuma dēļ, lai arī novērtē, ka attiecības ar vecākiem bijušas brīvākas nekā draudzenēm, kuras vecāki regulāri kontrolējuši:

Un netaisos to tagad iet un pārmet mammai vai ko. Droši vien, ka pietrūka kaut kāda stingrība. Vai, respektīvi, pārāk liela uzticēšanās. Vai arī tajā pašā laikā kāda drusku vienaldzība attiecībā tieši uz mācībām. Nu, mamma jau īstenībā bija nogurusi no visa. Viņai jau bija pietiekami. Es jau izaugu pilnīgā pašplūsmā.

Daina saviem vecākiem pārmet, ka bijis par maz spiediena, kas būtu licis viņai labāk mācīties un līdzināties draudzeņu ģimenēm.

Stingrība attiecībā uz citu vecāku prasmju vērtējumu ir saistīta ar integritāti vai viengabalainību, kas tiek sagaidīta no vecākiem. Tiesa, Andreja vērtējumā vecāku integritāte lielā mērā balstās uz vispārpieņemtām kultūras vērtībām, kuras tiek piemērotas vecāku stingrības noteikšanai:

Šovasar pat bijām vienā pasākumā. Jauna māmiņa, bērns jaunāks par mūsu mazo, divi vai trīs gadi. Visi bērni dzer bērnu šampanieti, es saku: "Tu arī varbūt savam iedod, trīs gadi, var jau dzert!" – "Nē, mēs tādus dzērienus vēl nedzeram, mēs tur tā un tā." Es saku: "Labi ļoti, prieks par tādu mammu." Paiet divas stundas, ko mamma dara? Pīpē tā kā skurstenis. Tad īstenībā ko tu tam bērnam neļauj bērnu šampanieti dzert, bet tu pīpē tā kā ārprāts!

Situācija parāda, ka labu vecāku prasmes un vērtēšanas kritēriji ir mainīgi. Bērnu šampanieša dzeršana ir sociāli akceptēta nodarbe svētkos, turpretī vecāku smēķēšana tāda nav. Intervijas dalībnieki situāciju attīsta tālāk, iztēlojoties, ka svētku epizodē aprakstītā māte noteikti smēķē mājās un "tajā pašā istabā, kur ir bērns". Līdz ar to stingrība ir gan vecāku kvalitātes zīmols, gan audzināšanas metode, kuru piemērojot veidojas ne tikai bērns, bet arī paši vecāki.

Otra vecāku kvalitātes zīme ir cieņa. Tā var iezīmēt vecāku un bērnu attiecību hierarhiju, piemēram, ja cieņu pret vecākiem var iegūt ar bailēm no soda neizbēgamības.

Daļa pieaugušo cieņu uztver kā pretstatu mīlestībai. Cieņa ir ārēju attiecību hierarhija un teju iemācīts reflekss. Kā Ināra saka: “Es cienu vecākus, bet ne mīlu. Es visu laiku mēģinu pierādīt, ka es esmu vērtīga.”

Cieņa var būt arī attiecību sastāvdaļa – vienpusēja vai abpusēja. Cieņa ir teju ķermeniska reakcija, kas saistīta ar pienākuma, vainas, kauna un neērtības sajūtu:

Evija: Kaut kāda cieņa laikam pret vecākiem pat pusaudžu vecumā. Man neērti bija pat, ka aizbrauc uz sapulci tētis, kad tev atzīme [slikta] vai kas. Neērti [jutos]. Nu kā, liekas, tā, [skatījos] vai [mājā] dārzā kaut kur kaut ko nepalīdzēt.

Daina: Mums arī bija tā – tu atnāci no skolas, bija tāda apziņa, ka tev jāiet palīgā.

Ja cieņa ir saistīta ar attiecību ētiku, tad tā var kļūt par audzināšanas sastāvdaļu. Maija, trīs bērnu mamma, intervijā atceras emocionālu brīdi, kad vīrs koriģējis necienīgu bērna uzvedību ģimenē:

Vienreiz bija tāda situācija, kad viens no dēliem, man liekas, ka tas bija vecākais, kaut kā pret mani izteicās... Nu, kaut kā pateica: “Ko tu vispār...” Nu, kaut kā tā pateica, ka es sāku raudāt. Un tad mans vīrs paņēma viņu un pateica: “Tu ar mammu nekad tā nerunā.” Tas man patika ļoti, ka viņš mani aizstāvēja. Viņš tam puikam uzreiz pateica, ka šitā vispār nedrīkst ar sievietēm runāt un vēl jo vairāk ar mammu.

Cieņpilna attieksme pret citiem ir iespējama gan hierarhiskās, gan līdzvērtīgās attiecībās, taču tās iegūšanas veidi ir kardināli atšķirīgi. Cieņu var radīt nevienādas attiecības starp bērnu un pieaugušo, uzturot hierarhiju, kurā “cienīgākais” ieņem augstāku pozīciju, kas ļauj otru pakļaut. Šāda cieņa virspusēji izskatās kā efektīvs attiecību regulēšanas

mehānisms, taču tas var pastāvēt tikai varas attiecībās. Šāda cieņa vienmēr darbojas kopā ar varu un dominanci. Otrs cieņas sasniegšanas veids ir grūtāks, un tajā vecāki piedzīvo šaubas un regulāru pašizmeklēšanu, vai viņi attiecībās neizmanto varu un manipulāciju. Zīta par cieņpilnām attiecībām ģimenē runā kā par augstāku mērķi, kas vienmēr ir procesā:

Visiem ir raksturs, man un manam vīram, kā smējās, ja jūs vēl abus saliktu, tad skaidrs, kas tur var sanākt. Bet ļoti daudz [ar bērniem] runāt, runāt, skaidrot, stāstīt, izrunāt kaut kādas lietas, nevis – ai, lai paliek, ka sevi iekšā sēž. Prasīt, kā tev iet, kas tev tur notiek. Iesaistīties. Mana mamma ļoti daudz iesaistījās dažādās ārpusklašu aktivitātēs. Visu kaut ko palīdzēja skolā un tā, tā kā bija iekšā, zināja, kas notiek. Es arī cenšos visādi, man vīrs .. Sekot līdzī un būt iekšā tajā bērna dzīvē, mēģināt runāt. Tagad pusaudzņa posms nāk .. Viņš to neizjūt kā kontroli? Dažādi, bet man liekas, ka mēs tā jūtam, jo mums ir tāds, ļoti labas attiecības, ir, protams, strīdi un ir viss kaut kas, bet es nekad neuztveru, ka es esmu augstāk un viņš ir zemāk.

Zītas izpratne par cieņu liek iesaistīties bērnu dzīvē, un cieņa rodas no kopā pavadītā laika un iegūtās pieredzes. Viņas pieredze nav ideāla, kā atzīst pati Zīta, taču cieņa starp vecākiem un bērniem ir abpusēja un iezīmē attiecību stilu, taču ne pozīciju ģimenē.

Robežas

Robežu uzturēšana ir intervijās bieži pieminēta bērnu audzināšanas metode. Tiesa, robežas vecāki iedomājas atšķirīgi. Vieni tās saista ar noteiktu dzīves kārtību jeb “skaidriem spēles noteikumiem”, kas attiecas gan uz bērniem, gan vecākiem. Inese to formulē šādi: “ja es pati šupošos, tad bērni šuposies”. Citiem tā ir distances uzturēšana starp bērniem un vecākiem. Anete atzīst:

Es nesaku, ka es esmu vecāks – draugs, jo man ir ļoti stingras robežas kaut kādās lietās. Man nevar kāpt uz galvas. Tagad es te tagad nākšu, darīšu, ko es gribēšu, bet viņš zina... Nu, viņam nav jābaidās no manis. Ak dievs, atnāca mamma, mēs bijām hesītī. Ej tu nost! Viņi drīzāk tā: tētim nesaki, ka mēs bijām hesītī.

Anetes ģimenē bērnu un vecāku attiecības ir asimetris-
kas, un, lai arī viņa ģimeni apraksta kā komandu, katram
tajā ir dažādas lomas, un robeža ļauj tās saglabāt. Anete baži-
jas, ka līdzvērtīgas attiecības atņems viņai autoritāti veidot
noteiktu dzīves kārtību:

*Es saku, es esmu redzējusi ļoti bieži, it sevišķi disfunkcio-
nālā ģimenē, kur māte, piemēram, ir draudzene. Viņai
nevajag draudzeni. Viņai vajag mammu, kura viņai
pasaka skaidri – tikos un tikos tev ir jābūt mājās, tev ir
jāsaklāj gulta, tev ir jānoliek netīrās zeķes, tev ir jānovāc
šķīvis pēc tam, kad tu esi paēdis. Jo draudzenei tu nepa-
teiksi, eu, klausies, tu! [Smejas] Viņa tev pateiks – pati
vāc. Un tās attiecības pāriet pilnīgi, pilnīgi viņas ir...*

Anna, skolas direktore, robežas saskata kā personas atbil-
dību un autonomiju attiecībā pret citiem, kas viņas minētajā
praktiskajā piemērā ir citu netraucēšana. Vienlaikus te robe-
žas novilkšana ir pieaugušā un bērna sadarbība, kas palīdz
bērnam noturēties rāmjos:

*Saprotiet, kas ir rāmis. Tas ir nevis, ka nekur nedrīkstu,
bet rāmis ir tas, lai es nekur netraucēju otru, jo tas mans
rāmītis, cik es drīkstu tālu iet, lai es neiebrauktu jūsējā
teritorijā, lai es nebūtu jums par apgrūtinājumu. Ka es
tagad sāksu blaut, ārdīties, dziesmas skaļi dziedāt, kaut
kāds pasākums... Šobrīd arī bērniem... [Kad] audzinā-
jām bērnus, tāpat gājām uz semināriem, bērnam bija
pateikts – “nu, tu pasēdi”, viņš sēdēja, kaut ko lasīja, kaut*

ko darija, kaut ko zīmēja. Nebija tā, ka viņš visu laiku skrēja un tā mamma skrien viņam pakaļ. Šobrīd vairāk visatļautība. Tam bērnam tu nevari pateikt, lai viņš tur sēž mierā, “sēdi un nekusties”, vajag kaut ko, viņam ir jāatrod tas darbiņš, ko viņš var darīt, lai netraucē apkārtējos. Tur tā pati mamma, vai sēžot parkā, vai braucot autobusā, vienmēr var stāstīt tam bērnam dzejolīti, lasīt grāmatiņu, kaut ko darīt. Bijām ar puiku pie ārsta, tur viens skrien, ārdās un tā. Nopirkām grāmatiņu, lasām, pakrāsojam. Es saprotu, viņš arī kustīgs bērns, pēc tam izgājām ārā un daudzijāmies, bet tajā pašā laikā mēs netraumējam otru, otram ir slikti vai labi. Tur tām robežām ir jābūt, nepārkāpt, neiebraukt otram teritorijā.

Robežas iezīmē arī pieļaujamās darbības. Daļa pētījuma dalībnieku uzskata, ka pat fiziska vardarbība bērnu starpā, fiziska pretdarbība aizskārumam iekļaujas pieļaujamā robežās. Aptaujā 40% sieviešu un 42% vīriešu atzīst, ka fiziska vardarbība ģimenē ir pieļaujama aizstāvēšanās nolūkos. Tāpat 5% sieviešu un 12% vīriešu fizisku vardarbību ģimenē attaisnotu, ja upuris ir bijis agresīvs vai provocējošs.

Savā ziņā robežu novilkšana bērniem ir arī robeža vecākiem, pie kuras viņiem jāiesaistās bērna rīcības koriģēšanā. Te gan ir sastopami dažādi audzināšanas stili. Daļa intervēto vecāku atzīst, ka īpaši ar pirmo bērnu ļoti centušies uzvedību uzraudzīt un labot, bet kopumā pret pāraprūpi valda kritiska noskaņa. Daira, bijusi bāriņtiesas darbiniece, raugās bērna attīstības perspektīvā, definējot pāraprūpi kā kaitējumu bērnam:

Es domāju, ja no tā attīstības posma izrauj kādu fragmentu ārā, viņš tāpat pēc tam dzīvē ir klibs. Grozies, kā gribi. Tu jau viņu tur vari baigi sargāt un taisīt kaut kādu sterilo vidi. Bet, nu, agri vai vēlu tur tāpat būs kaut kāda problēma. Līdzis ārā drusciņ savādākā veidā. Cilvēks tāds nu ir.

Pāraprūpe nereti tiek vienādota ar vecāku despotismu, kas ne vienmēr ir sinonīmi. Pāraprūpe ir nesenāks fenomēns – kā viena pētījuma dalībiece saka, tā “nāk no grāmatas”, un ar to saprotama vecāku pārlieku liela iesaiste bērna dzīvē, pārņemot darbības, kuras bērns atbilstoši vecumposmam varētu veikt pats. Marika stāsta par autoritāru tēvu, kurš uzspiedis savu viedokli, noniecinot meitas spējas pieņemt lēmumu pašai. Marika saviem bērniem tagad apzināti novelk citas robežas, mācot gan pieņemt lēmumus, gan uzņemties par tiem atbildību:

Noteikti vairāk nedarītu šo lielo pāraprūpēšanu, pasargāšanu, tas ir noteikti tas, ko esmu mainījusi attiecībā pret saviem bērniem, noteikti tā ir skaidra robežu noteikšana un ļaušana pieņemt lēmumu un uzņemties atbildību. Pašam domāt un izvēlēties. Pašam domāt, kurā pulciņā iet. Meita jau divus gadus nogājusi mākslas skolā, bet saka – āāāā, tur tik ilgi. Bet nē, ja esam iesākuši, uzņemties atbildību un izdari darbu līdz galam, par to mēs runājam. Tā ir tā lieta. Man bija ļoti grūti uzsākt patstāvīgo dzīvi, man bija bailes, nedrošības sajūta, vajadzēja mani iedrošināt bieži, tas bija tas, ko es tā kā nepaņēmtu līdzī. Arī tā lieta, ka man paps bija ļoti, neteiksim, autoritārs, bet, ja viņš pateica tā, tad tas bija pareizais. Un apstrīdēt to nevajadzēja. Ja riskēji apstrīdēt, bija garas debates, bet beigās tāpat nonāca [pie tā], ka tas ir pareizais viedoklis. Neņemtu līdzī sev šo lietu, ļauju bērniem teikt, ko viņi domā. Pieņemt pati priekš sevis, ka ne vienmēr domāju pati pareizi. Bet vienmēr ir šī robeža, kur nav izvēles iespējas, tā ir izglītošanās, kur nav iespēja neiet uz skolu, bet vietās, kur var, tur ļauju, lai paši izvēlas.

Daļa vecāku prot robežas noturēt, vienojoties un netieši paužot attieksmi un tādā veidā saglabājot līdzvērtīgas attiecības ar bērnu. Valda mamma robežu noturēšanai izmantojusi

ironizēšanu, kas klausītājam var radīt piesardzīgu reakciju, taču Valdis vairākkārt uzsver, ka mammas piezīmēs nav bijis pazemojuma vai nicinājuma. Valda stāsts parāda, ka robeža starp pieļaujamo un nepieļaujamo ir smalka un atkarīga no katrā ģimenē piekoptajiem jokiem un gaumes sajūtas, taču kritērijs te ir bērna cieņas un līdzvērtības sajūtas saglabāšana. Valdis runā par pusaudža gadiem un attiecībām ar mammu:

Jā, man ir lepnuma brīži par mammu. Ārkārtīgā demokrātija. Bet man bija ieliktas kaut kādas robežas. Zināju, ko es drikstu un ko es nedrīkstu. Bet tajā pašā laikā – nesodišana no mātes puses. Bet drīzāk tā kā uzsmiešana. Es tāpēc nepīpēju, tikai mammas dēļ. Kaut vai tas varbūt nav par tēmu gluži. Viņa bija uzzinājusi, ka es sestā klasē. Nu kā, visi puikas uzspēlē futbolu, viens ir nospēris cigaretes, pīpē visi. Es arī ņurkāju līdzī. Kaut kādus končikus meklējam. Kāds bija izstāstījis manai mammai – eu, nu, tavs dēls tur arī pīpē. Viņa atbild: “Ja viņš dumjš ir, lai viņš pīpē!” Un man to atstāstīja. Nevis viņa man uzbruka, bet man atstāstīja atpakaļ. Un es beigās – nu, es taču neesmu dumjš! Tajā pašā laikā par pirmo piedzeršanos viņa arī izsmējās. Iedeva man piena paku – nu, ņem, dēliņ, izvemies! Kā lai saka, vardarbība ģimenē, ne jau vienmēr viņa ir audzinoša. Tā ir vecāku kāda gudrība vai intuīcija. Vai arī, ja esi kādu kļūdu pieļāvis, ir jau jāsaprot, kā tu viņu novērsīsi. Jo mēs visi dēļ savas aizņemtības, īpaši ja pašiem savā starpā konflikti. Bērns jau baigi rezonē. Tā kā, jā. Es mammai varētu pateikt paldies. Tāda zemniece savā ziņā, viņai nebija nekādas baigās augstās izglītības. Jo viņa no savas mātes bija samācījusies, kā var tikt ar septiņiem bērniem galā. Tas ir lielo ģimeņu pluss. Kaut kāda gudrība, kas tiek nodota, bez sišanās, bļaušanās. Viss tiek nomenedžēts tā, ka tu pat nejūti. Tajā pašā laikā nepazemo tevi.

Intervijas liecina, ka vecāki, kuri nosprauž cieņpilnas robežas, parasti izmanto savstarpēju vienošanos, lai tās noturētu. Tiesa, kā Austrā norāda, vecāki uzņemas iniciatīvu noteikumu formulēšanā:

Tikai jautājums ir tāds, kā tās robežas novelk. Es varu novilkt, despotiski bļaujot un nepaskaidrojot, vai arī es varu tam bērnam skaidri formulēt, kas ir tas, ko es gribu, un atbilstoši vecuma posmam un robežām. Nu, to, ka vecāks ir tomēr tas, kas nosaka, un mūsu ģimenē tā tam būtu jābūt. Es būtu pret to, ka bērns ir draugs.

Austrā vismaz stāstījumā uzsver vecāku distances nozīmi, izmantojot mūsdienu bērnu audzināšanas terminoloģiju. Taču vecāku audzināšanas stili ir dažādi, tāpat kā bērni un ģimenes. Marika, kuru citēju iepriekš, stāstot par despotisku tēvu, ar sirsnību runā par attiecībām ar mammu un saņemto iedrošinājumu, kas ir ļāvis dzīvē izdarīt savas izvēles, nepakļaujoties tēva diktātam:

Man mamma ir ļoti, bezgala sirsnīga, man mamma vienmēr tieši to bija teikusi – es zinu, ka [tad], kad augstskolā sāku studēt, viņa teica, ka tā ir tava dzīve. Mēs kā draudzenes varējām izrunāt arī sirdslietas, un tas ir tas, ko cenšos izdarīt saviem bērniem, bet neiejaucoties dikti. Tas ir tas, ko no mammas esmu paņēmusi, tomēr ieklausīties. Ja sāp, izrunāt. Ja vajag, reizēm paraudāt. Šis ir tas, sirsnīgums lai ir klāt.

Ar robežām cieši ir saistītas sankcijas, kurām arī ir sava loma robežu uzturēšanā. Daļa vecāku, kā iepriekš citētā Inese, savu vecāka un skolotāja lomu saskata precīzā lomu pildīšanā, atbildību prasot gan no sevis, gan bērniem. Citi vecāki robežu uztur ar mīlestību, sirsnību un sarunām. Daļa atzīst, ka sankcijas nav pielietojuši vai arī tajās bijuši nekonsekventi, vai izrādījuši apbēdinājumu, galarezultātā panākot,

ka bērni robežas atzinuši paši. Tā Ilze stāsta, ka viņas bērni reizēm mēdz aizrauties ar datorspēlēm. Lai to pārtrauktu, vecāki ierosina ieturēt pauzi, kuras laikā arī paši pārtrauc savas ekrāna nodarbes, un ģimene pavada laiku kopā. Līdz ar to pieļaujamās uzvedības un pieļaujamo sankciju robežas saplūst un kļūst par ģimenes kopīgu atbildību vienotam ģimenes mērķim.

Problēmas rodas situācijās, kad bērniem un vecākiem nav skaidra neviena no robežām. Par to intervijās bieži sūdzas skolotāji un klasesbiedru vecāki, jo konvencionāla robežu novilkšana ar runāšanas palīdzību konflikta situācijās te neiedarbojas ne uz bērniem, ne vecākiem, turklāt vecāki ir grūti pierunājami sadarboties. Skolā veidojas arī ģimenēs dažādi novilkto robežu konflikti, radot kopējo fonu sabiedrībā akceptējamām robežām.

Sods un atalgojums

Sods ir būtiska audzināšanas pieredzes sastāvdaļa daudzās ģimenēs. Sankcijām noteikumu pārkāpuma gadījumā ir divējādas funkcijas. No vienas puses, tās nodrošina, ka noteikumi tiek ievēroti, taču svarīgs ir noteikumu uzturēšanas mērķis. No otras puses, bieži paši vecāki noteiktību saista ar savas autoritātes un cieņas saglabāšanu. Asja, divu bērnu mamma, saka – “kāda cieņa tad viņiem būtu pret mani nākotnē”. Vecāki dalījās pieredzē par dažādām sankcijām, daļai to piemērošana izrādījusies neveiksmīga, kā, piemēram, stāsta Einārs:

Ieliec viņus kaktā. Meita stāv: “A vai es tualeti varu aiziet?” Var! Aiziet uz tualeti, paņem limonādi, paņem čipsus, kaktā sēž un ēd. Es saku: “Tā gan nebūs!” Un vēl televizoru skatās. Viena reize tāda bija, bet tā blēņas nav darijuši.

Eināra soda metodes izgāšanās slēpjas līdzvērtīgās attiecībās ar bērnu. Einārs ir lauksaimnieks, un bērni no mazām dienām nav īpaši pieskatīti, bet bijuši klāt un piedalījušies

vecāku darbos savu spēju robežās. Eināra meita, līdzīgi kā ikdienā, radoši pieiet arī jaunajai soda situācijai, atrodot tajā savu pozīciju un ērtības burtiskā nozīmē.

Vecāki, kuri izmanto bērnu nepazemojošas sankcijas, piemēro iepriekš izrunātus sodus, piemēram, aizliegumu skatīties filmas noteiktu periodu:

Pārsvarā tas sods ir... Viņiem ļoti patīk skatīties dažādas multfilmas, animācijas filmas. Viņiem istabā ir projektors, un viņiem tā kā kino vakari ir. Un, jā, principā tās ir dienas vai nedēļas, cik ilgi viņiem būs jāiztiek bez šīs filmas. Es viņiem saku: ja jūs izdarīsiet to un to, tad es kā apbalvojumu jums noņemšu divas dienas nost. Uz projektorā tādas līmlapiņas es līmēju. Tad viņi arī redz. Teiksim, tur ir desmit līmlapiņas, nu, okei. Vai, teiksim, tur, ja mēs nevaram vienoties par kaut ko, tad mēs neejam uz tādu un tādu ballīti. Dārziņā tur katru nedēļu kādam ir dzimšanas diena un visādas ballītes. Bet, nu, principā mēs viņus audzinām pēc principa – vispirms darbs, atbildība un tikai tad izklaide. Ja tu kaut ko neizdari, tātad nedabū balvu. Jo tas ir tieši tas pats kā darbā. Mums neviens nemaksā par to, ka tu atnāc uz darbu. Ja nav rezultātu vai vērtība tavam darbam, tad nav, par ko maksāt algu. Tas pats ir bērnam. Tātad, ja viņam ir pienākums, es nezinu, tur... Nu, kaut vai nomainīt kaķa trauku vai iebērt sunim ēst, tad nav, nu... Kāds saldējums!? (Asja)

Te redzams, kā bērnu un vecāku attiecībās ienāk neolibērālās ekonomikas vērtības un menedžmenta kultūra. Darbs te tiek uzturēts kā svarīga bērna dzīves daļa, taču tas vairs nav morāli ētiska vērtība vai gandarījuma avots, bet gan saistīts ar nopelnāmu atalgojumu, pievienotās vērtības un rezultātu radišanu. Asja atzīmē, ka uzskaites sistēmas uzturēšana prasa piepūli un konsekvenci no pašiem vecākiem. Asjas ģimene arī bieži apmeklē dažādus vecāku kursus, un

intervija ar Asju atklāj rūpīgi apdomātu bērnu audzināšanas filozofiju un praksi, kas ir cieši saistītas ar mūsdienu menedžmentu darba tirgū.

Laikmeta vēsmas tirgus attiecību veidā ienāk arī citās ģimenēs, taču par naudas attiecībām bērnu un vecāku starpā runā maz pētījuma dalībnieku:

Nu, mēs runājam, arī sākumā varbūt bija tā, ka, ja tu iznes pirmās reizes, ja tu iznesīsi miskasti, es tev iedošu naudiņu, ja tu iznesīsi, bet, nu, protams, ne katru reizi, tāpat tur mācībām arī, ja tev būs [atzīme] desmit, lai censtos, nu, par desmit ir noteikta naudiņa, un tad viņš tā priecīgi, nevar to savu desmit sagaidīt. Un varbūt tas nav pareizi, bet nu... Bet ir bērnam stimulēt censties. Katram, protams, tas varbūt nenostādā, bet manā situācijā kaut kā... (Daina, policiste)

Daina, runājot par naudas attiecībām, jūtas manāmi neērti. Taču sistēma te pēc būtības ir līdzīga kā ar iepriekš pieminētajām limlapiņām, kuras arī kļūst par sava veida maksāšanas starpnieklīdzekli, bērniem gūstot iespēju saņemt kādu pakalpojumu vai labumu.

Soda sankcijas ar ierobežojumiem un bērna personisko lietu atņemšanu var sasniegt līdzīgu pazemojošu efektu kā miesassodi. Tā Nadīne stāsta, ka pati mēdz atņemt meitai personiskās lietas, kaut arī to nosoda gan ģimenes locekļi, gan meitas skolotāja. Viņa atsaucas uz apkārtējo cilvēku, pat ģimenes locekļu sašutuma reakciju, taču saglabā savas pozīcijas. Zīmīgi, ka, izvirzot meitai prasības, Nadīne izsakās pirmajā personā – “man ir problēmas”:

Man ir sankcijas. Tas ir internets, kas nav... Šobrīd manai lielai meitai trešo nedēļu nav telefona. Vecvecāki šokā. Kā mans bērns iet mazpilsētā uz skolu, jo viņu taču nevar sazvanīt? Skolotāja piezvanīja, pajautāja: “Vai jūs

tiešām, jūs esat atņēmusi?” Visi ir šokā, bet mans bērns ar to dzīvo. Viņa nedrīkst izmantot internetu, viņa nedrīkst izmantot telefonu. Ja viņa līdz Ziemassvētkiem nenokārto visas sekmes. Slikta uzvedība? Es nezinu, kas ir slikta uzvedība. Man lielākoties ir mācību problēmas. Kaut kā tie uzskati bērniem [kļūst] savādāki, nekā mums bija.

Daudzi vecāki ierobežojumus bērniem uzskata par veidu, kā iemācīt tikumiskas vērtības. Ainārs, četru bērnu tēvs, stāsta, ka, sekmēm krītoties, uz divām nedēļām konfiscē dēlam datoru un klaviatūru. Inese, kas strādā par skolotāju, uz nedēļu uzlikusi bērnam mājas arestu un aizliegusi apmeklēt drauga dzimšanas dienu. Inese saka: “Nezinu, kur iegūt šo respektu. Ja vecāks nav ieguvis respektu, tad bērns ir izplūdis kā ķīselis.” Līdzīgi jau pieminētā Nadīne par bērniem atzīst:

Vienkārši viņus vajag mīlēt un ne pārāk. Un nedot visu, ko paprasa. Tiešām nedot visu, jo tās ir auzas. Viņš jau nesa-prot, ka viņam vajag sakrāt tai lietai, bet viņa vienkārši nokrīt... Es tā domāju. Lai viņam ir tā doma – viņu sagaidīt. Tā kā šie bērni, viņi gadu gaida, lai šī lietiņa viņiem ir.

Nadīnes bērnu audzināšanas filozofiju, visticamāk, ietekmējusi pašas trūcīguma pieredze, kurai arī gana daudz citu ģimeņu gājušas cauri.

Projektā 2019. gadā veiktā aptauja³ rāda, ka bērnu sišanu un pāršanu audzināšanas nolūkos mūsdienās pilnībā atbalsta 2% respondentu, bet vēl 14% to drīzāk atbalsta. Lielākā daļa šajā pētījumā intervēto dalībnieku ir piedzīvojuši fizisku vardarbību. Tā gan nav bijusi norma visās ģimenēs,

³ Šeit un turpmāk izmantoti dati no pētījumā veiktās aptaujas, kuras rezultāti pilnībā atrodami vietnē: https://www.antropologija.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/antropologija/Vardarbibas_pieredze_fin.pdf

bet gandrīz katrs pētījuma dalībnieks varēja atcerēties kādu epizodi. Saskaņā ar atmiņām visbiežāk fizisku sodu pielietojušas mātes. Iespējams, tāpēc, ka viņas salīdzinājumā ar tēviem jutās vairāk atbildīgas par bērnu audzināšanu un pašas bija piedzīvojušas līdzīgu vardarbību. Šādi gadījumi mēdz atstāt pēdas bērnu dzīvē uz ilgu laiku un rada distanci starp bērniem un vecākiem. Aina, kura pati jau ir vecmāmiņa, runā par savu pieredzi pieklusinātā balsī:

– Visvairāk es dabūju ciest. Tas bija tik... Pat sīkumi. Tagad manā skatījumā es pat bērnam neaizrādītu kaut ko tādu. Priekšzīmīgs bērns biju. Es pat nevaru saprast, kāpēc mani vajadzēja pērt. Nē. Katrā gadījumā priekš manis tā nebija vajadzīgā... Kāds saka: "Labi, ka es dabūju pērienu." Cik es sevi atceros, nekas nav mainījies. Es tikpat gudra arī esmu bijusi. Neprātības nedarīju. Kaut kas gadījās – vai nu māsu apbižoju, vai ko pabiedēju, vecmammai sameloju. Par to es dabūju mizā riktīgi. Kādreiz pat māsa ko sadarīja un es biju vainīga. Vecmamma un mamma bija, mammai vīramāte. Viņa tāda autoritatīvs tips, viena pati augusi, viņa ļoti gribēja, lai viss ir [kā viņa grib]. Mamma gribēja viņai izpatikt un ar viņu nekonfliktēja. Tiklīdz man nepatika – un es uz savu pastāvēju arī bērnībā, ka man ir taisnība, – tad es arī pateicu... Ka man ir taisnība.

– Ar mammu izlīgāt?

– Mamma ir mamma, viņa – kā mācēja, tā audzināja. Nebija viņai viegli.

– Esat izrunājušas tagad?

– Mēs ar māsu esam pārrunājušas, kāpēc tā vajadzēja [sist]. Nē, ar mammu es neesmu runājusi. Kā mācēja, tā audzināja.

– Bet pret mazbērniem taču citādāk?

– Jā! Mazbērnus viņa nepēra. Es arī nepieļautu.

No sarunām par miesassodiem visspilgtāk atmiņā palikusi saruna ar trīs mammām. Visas bija piedzīvojušas miesassodus kā bērni, bet tikai divas no viņām ieņēma pret tiem stingru pozīciju. Justīne pat atceras, kā abas ar māsu sadedzinājušas patēva ādas siksnas, ar kurām izpildīts miesassods. Jostas pārvērtušās pelnos, atstājot vien apkvēpušas metāla sprādzes. Nodarījuma morāle un pats pārkāpums vairs nav palicis atmiņā tik spilgti kā sods un pazemojums, līdzīgi kā citiem šādi sodītiem bērniem. Vienīgi Juta pati runā par miesassodu kā savu bērnu audzināšanas metodi šodienas izteiksmē. Viņa detaļās apraksta sava bērna sodīšanu, uz kuru viņas sarunu biedrenes reaģē netieši, vērtējot atstāstīto epizodi, bet ne Jutu pašu:

Juta: Nu, man bija tā, ka man tēvs kaut kā... Nu, laikam arī kaut ko nodarīju sliktu un zinu, ka viņš man... Nu, tā gulta stāvēja tā pie sienas, un viņš mani stūrī iedzina, es nevarēju nekur tikt. Un tad viņš man ar siksnu pa kājām atzvetēja. To es ļoti labi atceros, tā bija vienīgā reize. Es nekur nevarēju izbēgt. Es tur bēgu, atbēgu kaut kā savā gultā un stūrī. Tāpēc tā ir iespiedies atmiņā. Ar [maniem] bērniem ir tā, ka jaunākais bija paklausīgs tāds, bet vecākajam, jā, kad bija kādi pieci gadi vai cik... Nē, vairāk. Nu, jā, tad viņš bija nopelnījis. Tad auga [pie mājas] tur bērzs, ja. Es dēlam [saku]: "Nu ko, ģērb bikses nost!" Viņš tiešām, viņš noģērba. "Izplūc bērza zaru!" Tāpēc, ka, nu... Nu, to vajadzēja.

Ilona: Cik tas ir pazemojoši. Ārprāts!

Juta: Jā, bet, nu... Bet tas bija ļoti vērtīgi, tāpēc ka tā bija, un viss. Nu, kā? Es saku, gāja viss tas tā kā uz augšu. Bija pelnījis, jo... Nu, lai gan es arī neizturēju.

Iepriekš citētā Aina bērnības pieredzi pieklusina un cenšas atrast attaisnojumu mātes rīcībai vīramātes spiediena dēļ, taču Antons, vecpuisis pensijas gados, pieņem fizisku sodu

kā mātes mīlestības izpausmi. Viņš pērienu uztver kā disciplinēšanas rīku, kura pielietošanu attaisno un atsver tikuma un atbildības apguve. Ne velti intervijā Antons vairākkārt lieto salīdzinājumu ar mūsdienām, ko daudzi vecāka gadagājuma pētījuma dalībnieki asociē ar disciplīnas un pakļaušanās trūkumu. Šai nostalgijai ir svarīga funkcija, jo tā ļauj attaisnot bērnībā piedzīvoto vardarbību. Salīdzinot savas paaudzes tikumu ar jaunās paaudzes visatļautību, pēršana iegūst pievienoto vērtību:

Pēra mani. Ne jau bieži, bet tā, bet tas nemazināja manu mīlestību. Man vecmāmiņa, viņai bija deviņdesmit septiņi gadi, viņa mani ticībai pievērsa. Korī dziedāja, bet viņa mācēja tā sabalansēt, ka tā sodīšana ar mīlestību. Es vienmēr saku, es jau nesaku, ka vajag zilu nopērt, nodauzīt, bet kādreiz saka: ar vārdiem vajag, bet nevar. Skolā tagad disciplīna ar visiem telefoniem. Es nesaku, ka vajag dauzīt tos bērnus, bet disciplīnai jābūt. Nu, tas varbūt savādāk, nu kā, bērns, nu, vajag iet peldēties, bet uz iesvēti vajag iet deviņos gados. Ja tu neiemācies grāmatu, šo pati vecmamma atprasīja. Mēs ar brāli atbildam, viņa ieskaita – varat iet ar brāli peldēties. Vai iedod katram pa piecām vagām bites izravēt, mēs tad varam iet ar puikām spēlēties. Vai tu kaut ko izdarīsi, tad vari iet. Kabatas naudas nebija, nu, nezinu. Es personiski varu pateikt, tas nemazināja mīlestību pret vecomammu, kopu un asinis nodevu. Man nav neērti, manai mammai ir astoņdesmit astoņi gadi, es visu viņas dēļ izdarīšu.

Šāda morāli pamatota pēršana atsevišķos gadījumos mēdz pārvērsties smagā bērna kroplošanā. Tā viena no intervijām vēsta par kādu mammu, kura bija vērsusies pie dziednieka saistībā ar bērna enurēzi jeb biežu slapināšanu gultā. Dziednieks bija ieteicis katru reizi, kad bērns pieslapinājies gultu, viņu nopērt. Uzmanību šim faktam pievērsis ģimenes

ārsts, pamanot strijas uz bērna kājām. Tiesa, tās nebija radušās no sitieniem, taču likušas pievērst uzmanību ģimenei un risināt situāciju.

Biežāk gan fizisks sods tika saņemts par triviālām lietām, kas pusaudžiem nešķita svarīgas: netīras krūzītes atstāšanu uz galda vai nevietā noliktu jaku. Ilona atzīst, ka attiecības ar mammu uzlabojušās, kopš viņa no mājām aizgājusi. Pēršana vai pat tās drauds iezīmē mātes un meitas atšķirīgās pozīcijas ģimenē jeb, kā Ilona saka, izceļ “autoritatīvo” tipu, kuram jāpakļaujas. Pēršana aizstāj sarunu un, kā otra sarunu biedrene Jana saka, paver iespēju manipulācijai, jo bērns kļūst atkarīgs no mātes aizliegumiem. Ne Ilona, ne Jana neattaisno sodu ar morāli ētisku labumu, bet piefiksē to kā pagātnes faktu, kurš ir beidzies ar pieaugšanu, taču netieši ietekmē dzīvi vēl šodien:

– Nu, man bija pa pakaļu, es dabūju kārtīgi. Par ko? Uj, es darīju to, ko nedrīkst. Es šitā pat neklausīju, skrēju ārā uz ielas, neskatījos, runāju preti daudz. Es pa muti dabūju.

– No mātes vai no tēva?

– No mammas. Tēvs mani ne reizi nav sodījis, atzīšos. No mammas, no mammas. Nu, arī aizliegumi bija, kad nē. Tas pats, ko es tagad izmantoju, šī manipulācija, sarunāšana un manipulācija. Vienīgais, ka es esmu izslēgusi, ka es arī nesitu, fizisko, jo, nu, pašai pēc tam ir vainas sajūta, kad esmu nodarījusi pāri. Tajā laikā, es atceros, tā bija norma. Man pat dārziņā pa dibenu deva. Jā. Mūsdienās tas būtu .. Tas būtu neiedomājami. Nē, nē. Tajā laikā skatījās normāli, ja bērns neklausa, viņam uz ielas atļāvās uzdot... Es atceros, a tagad pamēģini. Tantiņas uzreiz būs riņķī. Visiem būs viedoklis. Izsauks vēl policiju. Viens vēl pafilmēs. [Smejas] Man mājās bija .. mums bija tā kā plīts, un vienmēr tur stāvēja žagariņš.

Vienkārši viņš stāvēja, viņš nekad netika pielietots. Man mamma ir, nu, tā kā tāds autoritatīvais. Viņa man nosaka – to drīkst, to nedrīkst, un es tā kā tā baigi nemēģināju.

Pēršanas sekas nebeidzas tikai ar pieaugšanu. Lai arī Austra jau kā bērns ir kritiski uztvērusi mammas dusmu reakcijas un atceras pazemojuma sajūtu bļaušanas vai purināšanas laikā līdz pat šai dienai, viņa atzīst, ka pati atgriežas šādā savas mammas lomā, izejot apburto loku, ko neietekmē pedagoga izglītība un darba pieredze. Austra, līdzīgi kā daudzi citi, piedzīvo pretrunīgas sajūtas, gan vainojot mammu par nodarīto, gan arī vienlaikus viņu saprotot un attaisnojot:

Respektīvi, mana mamma mēdza ļoti bieži sapurināt, kas man jau kā pusaudzei likās absolūti nepieņemami, likās pretīgi, pazemojoši un aizskaroši. Un savulaik devu zvērestu, ka es nekad tā saviem bērniem nedarīšu, nebūs aurošanas, balss pacelšanas. Un, kad piedzima vecākais un bija sākumskolas vecuma posms, es esmu to darījusi. Un te ir tas apburtais loks – tad, kad tev ir tas, ko es savukārt nekad neesmu darījusi skolā, tev aizbrauc tajā mirklī jumts pilnīgi un absolūti un tu atjēdzies, un, izanalizējot to situāciju, tu redzi savu ķērcošo mammu. Tas nenozīmē, ka “ai, to nevar mainīt”, – tas ir stāsts par to, ka mēs varam censties lauzt, un mēs pilnīgi noteikti varam mainīt, jo ar otro bērnu man tas jebkurā gadījumā arī ir izdevies. Bet tas sākums, kad es pati biju ļoti jauna, kad man bija tas bērns, es pilnīgi noteikti darīju tieši to pašu, ko darīja mana māte.

Bet tādos mirkļos, kad tev kaut kas, ko tu varētu attaisnoties teikt, sakrājās, tev šādos mirkļos ir tāds “čiks” [slēdzis] un tu saproti, ka, ja tevi no malas kāds filmētu, tu paskatītos un ļoti skaidri redzētu savu māti. Bet, pasarg Dievs, es nevienu brīdi to nepārmetu savai mammai, es

viņu ļoti labi saprotu, ko viņa no piecu bērnu nabadzīgas ģimenes Latgalē piedzīvoja, vai tur runāja vai nerunāja. Es to visu labi saprotu, man likās, ka es tak esmu mācītjusies, es esmu pedagogs, šeit es to varu ļoti perfekti! Bet ne uz savējiem – tur ir čiks.

Vēlme sist, “lai viņš saprastu”, dzīvo vairākos intervētajos vecākos, kuriem bijusi vardarbības pieredze bērnībā. Kā Sanita saka, “es ar galvu saprastu, ka laikam tā nav pareizi domāt”, taču viņa sevi ik pa brīdim pieķer domās, ka “vaja-dzētu kārtīgi vienreiz uzšaut”, vērojot pat draugu bērnus. Sanita lieliski apzinās gan cēloņsakarības, gan savas reakcijas nepareizību un dzīvo bailēs, ka to varētu atkārtot ar saviem bērniem. Sanitai palīdz tas, ka viņa var savas sajūtas izrunāt ar vīru.

Ērikai ir 37 gadi, un viņa atklāti atzīst, ka nāk no sociāli nelabvēlīgas ģimenes, kur tēvs bija alkoholiķis, bet mamma darbā un ģimenes apgādāšanā aizņemta sieviete, kura kā audzināšanas metodi saviem septiņiem bērniem izmantoja sāpīgu pāršanu. Ērika ar apbrīnu runā par savu vecāko brāli, kurš faktiski ir Ēriku uzaudzījis un, lai arī līdzīgi kā mamma, māsas audzināšanā izmantojis miesassodu, darījis to ar vieglāku roku. Ērika kritiski runā par māsu, kura savus bērnus audzina, paceļot roku, un baidās veidot savu ģimeni:

Jo, ja es būtu vecāks, es nezinu. Man bail būt vecākam, jo citu uzvedības modeli es neesmu redzējusi. Tas ir viens no argumentiem, kāpēc es baidos ģimeni. Ja es būšu tikpat tā kā mamma. Ja es būtu tāda pati, man ir bail. Man it kā liekas, jā, ka es taču būšu laba. Ka tagad – tāda demokrātija pasaulē, viss ir tik forši. Man jābūt labai mammai, bet es taču nezinu, kādā situācijā es kļūšu par māti. Vai es būšu vientuļā māte. Vai es būšu ar mīlošu vīru. Man ir nedaudz bail. Man tas mans bērnības modelis, kā es tiku audzināta, man liek nedaudz piebremzēt,

*veidojot attiecības. Jo nedaudz, nedaudz es... Es uzma-
nos par daudz tā dēļ. Es gribētu būt labāka par savu
māti, bet es nezinu, vai es tāda būšu. Ja es būšu... [Sme-
jas] Ja es būšu mamma.*

Tikai sarunas laikā Ērika atskārš, kāpēc par brāli viņai palikusi apbrīnas sajūta. Mamma bijusi stingra un despo- tiska, taču brālis ir bijis bērns, līdzīgi kā viņa, un abi kopā darbojušies kā viena komanda, pildot pienākumus un dālot kopīgu pieredzi, kuras sastāvdaļa bijis arī miesassods.

Līdzīgas duālas sajūtas kā bērniem, kam jāsālāgo no vecā-kiem piedzīvotā varmācība un tuvība, ir arī pašiem vecā-kiem. No vienas puses, viņi uzskata miesassodu par vāja- dzīgu un bērna pareizai audzināšanai nepieciešamu metodi, bet, no otras puses, līdzpārdzīvo bērna pazemojumu. Tā Māris atceras, ka mamma pēc viņa un brāļa pēršanas pati ir raudājusi, – tas, viņaprāt, apliecinājis pēriena bezkaislīgumu un audzinošo dabu. Tāda pēršana atšķiras no Ilzes redzē- tās epizodes darbā bērnudārzā, kur miesassods ir nejaušs vecāka savaldības trūkuma rezultāts un uzreiz iezīmē apzi- nātu un nožēlojamu nodarījumu:

*Ģērbāmies no rīta uz bērnudārzu, un bērns psiho un
ņemas un pilnīgi izved ārā no pacietības. Čīkst un niķo-
jas, psiho. Tētis vienreiz pa biksēm ar plaukstu uzsita
pa dibenu, un tas bija ārprāts, kā tas bērns apvaino-
jās, – viņš nekad neko tādu nebija piedzīvojis. Un tētis
arī redzēja, ka šitiek šausmīgi ņem tas bērns pie sirds.
Tas, ka viņš saprata, ka pret viņu kas tāds ir izdarīts,
tas bērns bija apjucis, kad viņam tētis iesita. Tad kaut
kā bija tā, ka tētis ar viņu ilgi sēdēja priekšnamā, runā-
jās, prasīja piedošanu un izrunāja situāciju par bērna
uzvedību. Arī tētis teica, ka man tā nevajadzēja darīt.
Ilgi viņi pasēdēja. Tas nekas, ka pusi [nodarbības] viņi
nokavēja. Dažreiz arī vecāks noraujas. Protams. Ir*

jāmāk sevi noturēt. Es daudz esmu domājusi, cik bieži man ir tādas krīzes, ka es vairs nevaru, ka es to bērnu varētu izpurināt, pilnīgi izvesta ārā, bet saprotu, ka nedrīkstu to darīt. Bet cik daudz māmiņas, kas neaizdomājas, kas bērnu purina un sīt. Vienmēr ar šausmām domāju, ka es knapi savaldos...

Daļa vecāku pēršanu uzskata par stingrības apliecinājumu, taču, piemēram, Zintas gadījumā var iezīmēties pret-runas. No vienas puses, pēršana ir bijusi līdzeklis, kad Zinta bija kapitulējusi kā vecāks un vairs nav zinājusi, ko citu ar bērnu varētu darīt. No otras puses, tā arī nav izrādījusies efektīvs līdzeklis, jo, kā Zinta atzīst, “ar vecāko dēlu bija tā, ka tu viņam iesīti, bet viņš vienalga neko nedara. Tad vispār nesaprot, ko darīt”. Tad Zinta pārstājusi dēlu pērt. Taču vardarbības aplis turpinās – kad pie Zintas atbrauc mazdēls un sūdzas, ka vecāki viņu situši, Zinta skaidro, ka “neviens labs cilvēks bez siksnas nav izaudzis”. Māris atceras epizodi, kad abi ar brāli pērti par kādu kopā pastrādātu nodarījumu un brālis mudinājis pretoties: neraudāt un izlikties, ka sods viņus neskar, kas bijis grūti izpildāms uzdevums.

Kā sadaļas sākumā Aina saka, par šiem nodarījumiem ģimenē parasti klusē. Iespējams, intervijas bija viena no retajām reizēm, kad par šo pieredzi bija iespējams runāt. Pēršanas pieredzi intervijās veido pašu pētījuma dalībnieku piedzīvotais. Atšķirībā no citiem vardarbības veidiem miesassodi parasti paliek ģimenē. Uz āru par to liecina bērna uzvedība, pazemināts pašvērtējums, izvairīšanās un bailes no varmākas dzimuma personām, sišanas pēdas uz ķermeņa vai citi veselības traucējumi, taču pat speciālisti mūsu intervijās par šīm pazīmēm daudz nerunāja. Ar katru paaudzi vecāki skaidrāk apzinās miesassodu nodarīto kaitējumu. Savukārt vardarbīgie vecāki, lai arī ne vienmēr, atmaigst, kad sagaida mazbērnus. Taču intervijās vērojams, ka ar laiku vardarbības pieredze neizbāl, pat tad, kad nodarījums, par



LAI IZAUG LABS CILVĒKS...

kuru saņemts sods, ir pagaisis no atmiņas, apliecinot soda bezjēdzīgumu.

Jauniešu diskusijā, kas notika vienā no kāda novada nevalstiskajām organizācijām, vaicājot par piedzīvotajām audzināšanas metodēm, kuras pašiem jauniešiem nav patikušas, jaunieši atdzīvojas. Viņi atšķirībā no vecākiem gana brīvi dalās pieredzē un to pat normalizē. Viņu pieredze liecina, ka visas iepriekš minētās sodīšanas metodes joprojām tiek lietotas un ka vecāku interviju laikā gūtajai gana pozitīvajai ainai vēl nepieciešams laiks, lai tā piepildītos:

- *Tas bija pats trakākais – dabūt ar siksnu.*
- Dabūjāt arī?
- Jā.
- *Man liekas, ka visiem vecākiem tās metodes plus mīnus vienādas, it kā viņi negrib to bērnu sist, bet tomēr iebaidīt, es domāju, ka neviena māte negrib savu bērnu sist, bet kaut kā viņu pārmācīt, ja ar vārdiem nesanāk, tad ar...*
- Un pārējie arī dabūja pērienu?
- Jā, sikсна.
- Arī siksnu dažreiz dabūju.
- Viss kas, kas mammai pa rokai bija. [Smiekli]
- Es biju paklausīga.
- Vecvecāki vienmēr izglāba, kad vecāki ar žagariem un siksnām nāca virsū.
- Mani fiziski neaiztika, pat ja aiztika, tad ar plaukstu, bet parasti ar mani beidza runāt, ignorēja.
- Un cik ilgi parasti tāds klusums bija?
- Līdz kamēr sāku raudāt un lūgties tur, lūdzu, lūdzu!
- [Smejas]
- Es esmu dabūjusi ar siksnu.
- Es arī ar siksnu, bet pārsvarā ar vārdiem.
- Mani iebiedēja ar siksnu.
- Man žagars gadījās, stāvēja tāds žagars plauktā augšā.

- Mani baidīja visu laiku ar “Rīga-20” šļauku, veļasmašīnas. [Smieklī]
- Tagad vienkārši – pasaka, ka nebūs naudas.
- Tagad māc labi ierobežot.
- Tagad labāk mūs māc vecāki šantažēt, kad bijām mazi, nebija ar ko, bet tagad efektīvi – ar naudu.
- Man bija tā saucamais Bērziņa kungs, bija pāris reizes, kad es dabūju.

Jaunieši smejas, runājot par pašu un citu vardarbības epizodēm – tas liecina, ka jauniešiem tās ir labi pazīstamas, bet viņi nezina, ko ar tām darīt. Līdzīgi kā viņu vecāku paaudze, jaunieši ir kritiski pret savu vecāku paaudzes pielietotajām metodēm. Jauniešu teiktais arī parāda kritiskāku situāciju salīdzinājumā ar pašu vecāku iezīmēto. Jaunieši labi atpazīst savu vecāku manipulācijas paņēmienus un, visticamāk, tos arī pārņem, taču redzams, ka miesassodiem joprojām ir ievērojama loma vecāku varas pozīcijas demonstrēšanā. Fizisku vardarbību nomaina ekonomiska, būtiski bērnu un vecāku attiecību hierarhiju neietekmējot.

Audzinašana ar piemēru

Spriežot pēc intervijām, Latvijā arvien populārāks kļūst līdzvērtīgu attiecību modelis, un viena no tajā izmantotajām metodēm ir bērnu audzināšana ar piemēru:

Ideāla audzināšana tad, ja rezultātā tev ir ļoti labas attiecības ar bērniem, mūsu attiecības, es teiktu, veidotas vairāk kā draugi [īsti nē] .. drīzāk viņiem ir ļoti maz kas aizliegts, dzīves apstākļi ir labi, noteikti labi. Ir, protams, ka dusmojamies, bet tu saproti, tas uz laiku, bērni arī to ļoti labi jūt. Es, piemēram, kad sievai puķes pārku, es vienmēr visām meitām arī pārku, dāvinu puķes. Viņām arī tas ļoti patīk... Tāpat uzreiz dēls redz, ka tētis dāvina puķes, tad viņš ar uzreiz nopērķ mācai puķi, piemēram.

Ciemos ejam, zina, ka šokolādīti vajag aiznest. Tas tāds ir... Jo bērni jau ir tavs spogulis. (Ainārs)

Šāds audzināšanas stils paredz ciešu bērnu un vecāku sadarbību un līdzvērtību attiecībās. Mājas pienākumu pildīšana te tiek uzskatīta nevis par darbu, bet ģimenes kopēju lietu. Tas nenozīmē, ka bērniem mājās nav pienākumu. Šie pienākumi tiek uztverti kā kopēja atbildība un savstarpējs atbalsts. Hierarhiskā modelī vecāki izplāno darbus, bērniem dod rīkojumus, nosacījumus un piedāvā atalgojumu, taču audzināšanā ar piemēru mērķis ir iesaistīt bērnus ģimenes savstarpējās rūpēs citam par citu un ļaut plānot šo rūpju izpaušmi bērnam pašam. Vecāku rīcība vienlaicīgi ir kā modelis un apstiprinājums šādas pašvadītas bērna iesaistes veicināšanai. Papildus rīcībai svarīga ir pārrunāšana. Kā Ilze intervijā saka: “Izrunāt, nevis sist.” Lai arī šāda audzināšana šķiet vienkārša, tai pamatā ir vairāki nosacījumi: brīva telpa bērna rīcībai, kopīgi nosprausti mērķi un vecāku pacietība un laika ieguldījums:

– Vai bērniem ir pienākumi mājās?

– *Nav. Tādas elementāras lietas – novāc aiz sevis galdu. Vecākais bērns pats izdomā, ka vajadzētu iztīrīt istabas, pats paņem putekļsūcēju un pats nomazgā traukus. Bērni nākuši no skolas mājās un ēduši, vecākais saka, ka nevar uz šo noskatīties, un pats nomazgā traukus. Tas nav tā, ka mēs pasakām: mēs braucām mājās, lai būtu trauki nomazgāti, – tā nav bijis. Viņš laikam redz, ka mums pašiem nepatīk netīrie trauki un netīra grīda. Tas ir no sērijas, ka bērni mācās no darbiem un nevis vārdiem.*

Šāda audzināšana prasa gan vecāku atklātību par savām emocijām un to pārrunāšanu ar bērniem, gan kopīgi pavadītu laiku. Pētījuma dalībnieki piemēru uzskata par efektīvāko audzināšanas līdzekli, norādot, ka pamācības un bērna ievirzīšana bez piemēra nesniedz rezultātu:

Viņi lasa, var skatīties, ko grib, bet tas, kas notiek ģimenē mājās, kāda notiek ikdienas dzīve, tāds arī būs tas piemērs. Savādāk jau nekas nemainīsies. Viņi tādi paši būs, kā mēs esam ielikuši. Ko viņi ikdienā ir redzējuši. Pamats ir. Viņi turpinās to pašu. Ja uz viņiem kliedz, viņi kliegs. (Justīne)

Audzināšana ar piemēru tiek pieminēta arī kā fakta konstatācija, nevis apzināta audzināšanas stratēģija, piemēram, bērniem pārņemot ģimenes tradīcijas, vai vienkārši kā netiešs rezultāts attiecībām, kas atstātas pašplūsmā. Te redzama līdzība ar turpmāk aplūkoto iedzimtības jēdzienu. Līdzīgi kā iedzimtība, arī piemērs pārmantojas un šādi tiek nodots no paaudzes paaudzē. Piemēra spēks tiek apzināts brīžos, kad tagadējie vecāki atskārš, ka viņi ar bērniem runā savu vecāku tonī un formulējumos, lai arī pašiem pret šo pārmantotību ir kritisks viedoklis.

Jēdziens “audzināšana ar piemēru” var būt labi attīstāma alternatīva jēdzienam “pozitīvā disciplinēšana”, kas ienāk no Rietumvalstīm un veido pozitīvās audzināšanas metodes pamatu. Lai veidotu pozitīvu piemēru, nepieciešamas noteiktas attiecību prasmes un zināšanas. Inese stāsta par savu darbu skolā:

Es domāju, ka bērni to dzird un to automātiski iemācās. Nav jēgas bļaut uz bērnu, kad vari piesēdināt viņu blakus un visu izrunāt. Tā nav, ka es klasē nepaceļu balsi, īpaši, ja man ir divdesmit astoņi bērni pretim. Bet būtībā, jo niknāka esmu, jo klusāk runāju. Patiesībā ir tā, kad mana klase paši apklust, kad patiešām ir svarīgi. Kad viņiem midžu madžu notiek – acis uz mani, aizveru mutes. Viņi saprot, kad es saku informāciju, tad viņiem jāklusē. Nav jēgas bļaut. Tikai tad, kad pievērs uzmanību. Pilnīgi noteikti, kad sakāms kaut kas svarīgs, – dabū acu skatienu un tikai tad saki.

Audzināšana ar piemēru prasa augstu vecāku un pedagoģu pašrefleksijas spēju. Lai varētu vienoties ar bērnu, ne tikai pašu vērtībām jābūt skaidrām un apzinātām, bet arī rīcībai jātiecas uz vērtību iemiesojumu. Kā norāda vairāki pētījuma dalībnieki, viņi kā vecāki nav ideāli, mēdz dusmoties uz bērniem un pacelt balsi. Vērtību uzturēšana ar piemēru notiek brīdī, kad vecāki spēj neslēpt pārdzīvojumu un atvainoties par rīcību, kas neatbilst iepriekš deklarētajām vērtībām. Nereti lēmums par bērnu audzināšanu ar pozitīvu piemēru kļūst par apzinātu pagrieziena punktu, lai mainītu pašu piedzīvoto hierarhisko un vardarbīgo audzināšanas modeli. Tad atskārsme, ka vienā brīdī “es sāku runāt savas mammas vārdiem”, noder par pagrieziena punktu vecāku uzvedības korekcijai.

Mīlestība un emociju paušana

Cieņa un stingrība tiek tieši atzītas par bērnu audzināšanas ētosa sastāvdaļām, taču mīlestībai ir sarežģītāka loma. Intervijās mīlestība visbiežāk pieminēta kā trūkums, bet, iespējams, tas arī ir ērtākais un pieņemamākais veids, kā par mīlestību bērnu un vecāku attiecībās publiski runāt. Piemēram, Ināra, skolas direktore un mamma, mīlestības trūkumu uzskaita starp ikdienišķām dzīves sastāvdaļām, pa vidu starp tīrām drēbēm un ikdienas kontaktu:

Tētis man aizrāvās ar dzeršanu. Mamma par mani rūpējās, mēs bijām paēduši, apģērbti, drēbes tīras, bet man pietrūka mīlestības. Nebija tā, ka viņa mani apskautu.

Emociju izrādīšana, šķiet, daudzās ģimenēs nav bijusi pieņemta, un rūpes galvenokārt paustas kā fiziska gādība bez emocionālas un fiziskas pieķeršanās. Daļa pētījuma dalībnieku vairo padomju laikus, daļa to racionalizē kā latvietības dabu. Ilze pat atrod tai īpašu nosaukumu – “kontaktmīlestība”:

Man personīgi pietrūka mātes kontaktmīlestības. Biežāk samīļot, tādi apskāvienī. Tajos laikos vecākiem darbs, virtuve... Visu izdarīji? Izdarīju! Labi, marš, gulēt! Tagad es pati... Un jūtu, ka bērni arī ik pa laikam nāk samīļot un apskaut mani. Tas man pašai pietrūka, un es mēģinu pēc iespējas... Es zinu, kā tas ir... Mēģinu pēc iespējas samīļot. It īpaši, kad ir slimis. Es atceros tādu momentu, kad es pati biju slima un man bija temperatūra, – es šausmīgi slikti jutos, man bija murgi. Un mamma tikai man ienesa tēju un [teica]: “Tev jāizdzer”, un izgāja. Man tā gribējās, lai mani samīļo un pažēlo, es tur guļu un temperatūrā drebu. Tas man tāds moments, ka zinu, ka bērnus vajag samīļot.

Vija, bibliotekāre un trīs bērnu mamma, arī vispārīna instrumentālas vecāku un bērnu attiecības kā nacionālu īpatnību. Viņasprāt, ja bērniem nav īpašu problēmu un vajadzību, tad arī šādas attiecības ir pieļaujamas un paciešamas, taču atstāj sekas ilgtermiņā:

Nu protams, bet tās ir ikdienišķas lietas, bet varbūt, paladies Dievam, nav bijusi situācija, kad bijis vajadzīgs atbalsts. Nu protams, ka ir normāla līdzāspastāvēšana, es esmu paaudze, kur vecāki uztvēra mūs kā interjera elementus. Tātad, nu, paēdi, izmācījies, viss – ā, mēbele stāv. Nē, tā tas ir, un viss, es pieļauju, ka daudziem mūsējiem nav savādāk, bet es gribu domāt, ka ir mainījies. Protams, ka es atbalstu un esmu domājusi par ragaviņām [vecākiem]. Ne es viņas pirkšu, ne vedīšu, es tāpat cietīšu kā latvietis.

Vija savus vecākus uz mežu ragaviņās vecumdienās nevedīs, lai arī tagad viņas attiecības ar vecākiem ir simetriski instrumentālas tai sajūtai, ko viņa piedzīvojusi bērnībā. Protams, te jāņem vērā, ka bērni, runājot par attiecībām ar vecākiem, ir daudz kritiskāki nekā paši vecāki. Taču

vecākiem ir liela loma šo gaidu izrunāšanā un attiecību izlīdzināšanā. Pētījuma dalībnieki vecāku vēso attieksmi skaidro un attaisno gan ar vecāku aizņemtbu un sadzīviskām rūpēm, gan problēmām pašu vecāku attiecībās.

Tomēr, raugoties dziļāk, “mīlestības trūkums” bieži ir pragmatisks un saistīts ar noteiktu attiecību hierarhiju ģimenē. Cieņa un stingrība ļauj uzturēt vecāku augstāku pozīciju attiecībā pret bērniem, kamēr mīlestība izlīdzina statusu atšķirību:

Es zinu, vot, vienīgais, kas man nāk prātā, kad mamma ar tēti nekad, nekad nav teikuši, ka viņi mīl mūs. Nu, tādā ziņā kā tagad mūsdienās – o, es tevi tur mīlu, un bērniņš tev atbild. Vot, ka tas, man liekas, nav. Es esmu arī ar draugiem runājusi, kad daudzi ļoti saka, ka viņiem vecāki tā nav teikuši. “Es tevi tā kā mīlu, jā, tu esi labs, tu esi mīļš”, bet [ne] tieši tos konkrētos vārdus. Jā, es zinu, ka es tā noteikti saviem bērniem teikšu, un es gribu, lai mani bērni man arī tā saka, jo man liekas, tas ir svarīgi pateikt, lai bērns tā kā saprot, ka viņš arī tiek mīlēts, lai ir tāda piesaiste tam vecākam. Tā grūti par tādām audzināšanas metodēm teikt, tur tā specifiski nesaprotu, kā tas ir, bet es zinu to, ka mani vecāki man ieaudzināja tādu pateicību, ka, pieņemsim, mēs aizbraucām uz veikalu kaut ko nopirkt, un, man liekas, ka es mammai vienmēr, lai ko man nopirka, es vienmēr viņai iedevu buču un pateicu paldies par to, ka viņa man ir. (Elza)

Ne velti Elza, topošā mamma, intervijas beigās pieminēja par pašas piedzīvoto fizisko tuvību ar mammu – tā ir asimetriska un patērīga pastarpināta. Šādi it kā tiek piedzīvots fizisks tuvums, taču vienlaikus ar dāvanas pasniegšanu tiek uzturēta distance un statusa atšķirības, kur tuvību rada nevis attiecības starp vecākiem un bērniem, bet gan vecāku iztērētie naudas līdzekļi.

Intervijas liecina, ka attiecībā uz fizisku tuvību starp vecākiem un bērniem pēdējās desmitgadēs vērojamas būtiskas pārmaiņas. Vecāku un vecvecāku paaudze, līdzīgi kā Valentīna, pašklasificē sevi kā “aukstākus cilvēkus”, taču bērni jūtas pietiekami brīvi, lai fizisku tuvību iedibinātu paši, pieglaužoties vecākiem un uzsākot sarunu:

Es domāju, ka vairāk noteikti. Jo es kaut kādu agrāk tādu... Nu, es tā samīļošanu tā tik ļoti neatceros. Nezinu. Mēs tur bijām. Tik aizņemta varbūt darbos, jo skola un mājasdarbi. Darbs mājās un... Nu, arī tad vīram varbūt tur tādas problēmiņas ar alkoholu. Tā kolhoza laika būšana, tas viss – tā kā pat negribas īpaši atcerēties, bet, nu... Es nezinu, kā tie bērni uzauga. Es pat tā... Bet mazbērņus jau vairāk tagad. [Smejas] Tā samīļošana varbūt tur noder vairāk. Es teicu, es bišķi esmu tāda. Nu, kā to teikt? Aukstāka vai, nu, tā. Kaut kā neesmu tik sirsnīgs cilvēks laikam.

Te gan jāatzīmē kāds centra “Dardedze” vardarbības profilakses programmu efektivitātes izvērtējums, ko esmu veikusi agrāk. Jautājot bērnudārza skolotājām par programmu piemērotību bērniem, vairākas skolotājas norādīja: viņas novērojušas tendenci, ka daži bērni neatpazīst un nespēj nosaukt emocijas, līdz ar to programmas īstenošanai vajag papildu resursus, un jāsāk ar emociju atpazīšanu. Pretruna ir tikai šķietama: pieķeršanās un emocionāla saikne un līdzvērtīgas attiecības ģimenē kļūst arvien pieņemamākas, taču ne visās ģimenēs bērniem ir iespēja šādas attiecības veidot. Kā norāda Nellija, sociālā rehabilitētāja, tuvas attiecības ar bērniem prasa vecāku ieguldījumu un pat zināmu savu paradumu refleksīvu izvērtēšanu:

Mīlēt savus bērnus patiesi. Interesēties par to, kā viņiem iet. Neatpirkties. Ir tāds labs sauklis – tērējiet daudz vairāk laika saviem bērniem un daudz mazāk naudas.

Tagad, kad man bērni pieauguši, ko es neizdarīju pietiekami daudz, – veidot savas ģimenes tradīcijas, vēl vairāk nekā tikai dzimšanas dienas un vārda dienas, Ziemassvētki. Tiešām biežāk tradīcijas, kas izveidojas par ģimenes saliedējošu pasākumu. Kad bērni bija pavisam mazi, bieži braucām pie upes. Bet tādu caur apstākļiem, aizņemtību tomēr pastāvēt – nē, tomēr šitam mēs laiku izbrīvējam. Vai tā ir mēneša pirmā, pēdējā – trešdien, piektdiena – bet ka šo mēs... Es skatos, ka dēlam jau ir izveidojusies sava ģimene, un es redzu, kur šis pozitīvais tiek veidots, neskatoties ne uz ko, – mēs tajā un tajā dienā darām to. Tas ir – dzīves steigā atrast laiku ģimenei. Tas noteikti bērniem ir svarīgi.

Taču emociju atpazīšana nav tikai ģimeņu problēma. Kā apgalvo Ārija, tad emociju izrādīšana, atpazīšana un respektēšana ir viena no būtiskām pedagogu problēmām bērnu dārzā, kurā viņa strādā par metodiķi:

Tagad jau būs decembrī otrais seminārs tieši pedagogiem atpazīt emocijas pašiem, jo, nu, mums kā pieaugušajiem arī ir grūti atpazīt tās emocijas, un, jā, nu, es secinu, ka tā empātija, nu, nav mācīta. Nav mācīta. Tas ir tas, ja kādam viņa ir, tad ir, bet mācīt jau... Vecākai paaudzei viņa nav. Padomju laikā kas bija? Jāstāv klusu tikai, ja. Nedrīkstēja tur to un tikai, nu, visu, ko teica. Ko teica, to tikai darīja.

Ģimenēs notiek pāreja no vecās atturīgās uz jaunu ciešāku attiecību pieredzi. Daļa vecvecāku mēdz būt atvērtāki pret mazbērniem un ļaujas brīvākām attiecībām, taču daudziem to neatļauj vērtību sistēma. Vecvecāku iespēja paust mīlestību brīvāk nav tikai neseno laiku pazīme, kas bijusi klātesoša agrāk, galvenokārt tāpēc, ka atbildība par audzināšanu gulstas uz vecāku pleciem, kamēr vecvecāki attiecību stilu var izvēlēties:

Es tur laikam no gada vecuma pie viņas tur visu laiku dzīvoju, ja. Nu, es nezinu. Es kaut kā varēju ar mammu... Es kaut kā mammu nevaru tā apskaut tā vienkārši. Nē, nu, es varu, kad ir dzimšanas diena, bet tā vienkārši ikdienā, ja, man kaut kā ir tāda kā sēta starp mums, ja. Ar omi nebija tā. Ar omi bija tā vienkārši. Parunāties par visu kaut ko varēja. Ar mammu mums arī nekad tādas draudzeņu sarunas nav bijušas, arī kad es vidusskolā vēl [gāju], man bija meitenes draudzenes, bet ar mammu... Es redzēju, ka citām meitenēm ir ar mammu. Viņas tur ar mammu visu kaut ko izrunā par puisiem, par tur kaut kādām veselības lietām, vēl par kaut ko. Man tā nekad nebija, jo mammai bija vienmēr ar tēti jāstrīdas. Kaut kas bija jādala. Un mammai laikam bija svarīgāk tas, un es kaut kā biju tā paklausīgā, klusā, mierīgā, ja. Ko lika, to mēs darījām ar brāli. Jābrauc sēnēs – tātad jābrauc sēnēs. Jābrauc uz kartupeļu talku – jābrauc. Labi, braucam. Jāmācās tur – mācies tur. Viss. (Maija)

Ilonas pieredze ir gadījums, kur autoritāras attiecības ar bērniem tiek noklusētas un paslēptas. Virspusēji attiecības izskatītos līdzvērtīgas, taču Ilona tās īsteno kā apzinātu manipulāciju:

Vakarā tikai pirms gulētiešanas viņa [mazmeita] grib ar mani apskauties un novēlēt [labu nakti]. A mazam vajag. Tad viņa man izstāsta visu, kas ir noticis. Tad es notēloju, ka man tas ir ļoti svarīgi. Jo man nav svarīgi, vai viņa tur ar Jānīti vai Pēterīti skrēja, bet, jā, man ļoti svarīgi, ka tu šodien draudzējies ar .. Būtībā notēloju, ka viņai labi gājis .. Ka labi gājis, tas man ir svarīgi, bet, nu, ar ko viņa ir skrējusi laukumīnā .. Un arī tas, ka pastāsta. Jā, tad es viņu paslavēju, provocēju ar jautājumiem, zinot viņas vājās vietas, vai ir noteikumi ievēroti. Nokontrolēt... Jā. Tad, kad viņa to ciešo apskāvienu palaiž vaļā,

tad es saprotu, pietiek, uzsūca enerģiju no manis, drošības sajūtu dabūja, un tad lai staigā un spēlējās.

Zināmā mērā tradīcija, ka bērnu audzināšana pamatā ir vecāku pienākums, ļauj notikt pārmaiņām bērnu audzināšanā vecākajā paaudzē. Vecvecāki visbiežāk atļaujas sirsnīgākas attiecības ar mazbērniem nekā agrāk ar saviem bērniem. Daļēji tas notiek tāpēc, ka nav jāuzņemas tieša atbildība par bērniem. Maija atstāsta gadījumu, kad viņas dēls, pusaudzis, uz ielas satīcis omi un turpat viņu arī apskāvis. Ome ir bijusi satriekta, ka mazdēls šādi uzdrošinājies rīkoties savu vienaudžu klātbūtnē, taču bijusi lepna par šo kluso atzinības apliecinājumu.

Runāšana

Runāšana ir pašsaprotama attiecību sastāvdaļa, taču, kā iepriekš aprakstīts, nespēja izrunāties bieži tiek kompensēta ar komandu došanu, kliegšanu vai fizisku ietekmēšanu. Elza atzīst, ka viņai ar dēlu ir vieglāk runāt pa telefonu, jo fizisku tuvību abi nespēj ilgi izturēt. Kad Elzas dēlam sākās pusaudža gadi, ģimene izjuka, bet Elzai bija ilgstoši jākopj slimie vecāki un paralēli jāpelnā iztika. Viņa pārdzīvo, ka dēls svarīgā attīstības posmā palicis novārtā, taču šis laiks abiem palicis nepārrunāts:

Ja ir kāda problēma, tad es jūtu, nezinu, ar kādām maņām, bet es to jūtu, ka viņam [dēlam] kaut kas nav labi un ir aizvainojums. Man liekas, ka tas viņam turpinās, un mēs vēl neesam tik tās lietas izrunājuši, viņam vakar divdesmit pieci gadi palika. Mēs esam abi ļoti dažādi. Viņš ir... Kaut gan jaunībā es arī tāda pati biju, kad es atceros, es ļoti pieraujos. Viņš ir ļoti, ļoti komunikabls ar citiem, viņam nav laika [ar mani] runāt. Viņš atbrauc, tas ir viens moments, un draugi. Mēs ļoti labi comunicējam pa telefonu, tad mums ir tāda saskaņa un

viss ir tik jauki. Tad, kad mēs esam kopā, tad nē, jo mani ir laikam tā vardarbība: kontrolēšana, man gribas zināt, kur tu biji, ko tu satiki, man gribas zināt, bet tas laikam sanāk... Es sevi atceros, es arī nestāstīju, nedalījos. Ja viņam gribas ļoti atskriet pie manis, ja sailgojās, mēs sazvanāmies katru dienu, viņš saka, ka grib mani redzēt, bet viņam pietiek desmit minūtes, [iesmejas] un viņš ir prom. Man tāpat bija.

Elzai šķiet, ka līdz pusaudžu vecumam viņai ar dēlu ir bijis labs kontakts, abi pavadījuši daudz laika kopā. Viņa piezīmē, ka dēls agri atradis sev draudzeni, kas bijusi par dēlu vecāka un varējusi sniegt emocionālu komfortu. To es esmu redzējusi citos pētījumos – ja bērni nesaņem no vecākiem pietiekami daudz emocionāla atbalsta un mīlestības, viņi ir agri sāk meklēt ārpus mājas.

Runāšana ar saviem bērniem un partneriem ir prasme. Arī Elza atzīst, ka nav runājusi ar saviem vecākiem. Tiesa, viņa atzīmē, ka pašas tētis ar bērniem ir daudz runājis un mudinājis pārdomāt, kā bērnu rīcība ietekmēs citus cilvēkus, taču no stāstītā šķiet, ka bērniem nav bijis iespējas veidot savu stāstījumu. Runāšanai ir nozīme, ja kāds klausās un atbild.

Vecāki arvien biežāk sāk atzīt, ka runāšana ar bērnu ir efektīvāks līdzeklis par iebiedēšanu. Andis, divu bērnu tēvs un skolotājs, gana tieši runā par paša piedzīvotām pārmaiņām audzināšanas stilā:

Ar otru [bērnu] bija daudz vienkāršāk, es domāju, ka mēs paši bijām daudz mierīgāki, un līdz ar to arī pats bērns bija daudz mierīgāks, mēs arī savas kļūdas labāk sapratām un cenšamies ar otru to pašu nepieļaut. Man liekas, ka uz pirmo bērnu mēs diezgan daudz klieodzām, mēģinājām vairāk ar tādu autoritatīvu panākt. Ar otru bērnu un arī ar vecāko – vairāk izrunāt, paskaidrot, nenospieš to bērnu.

Emīlija, intervijas laikā 21 gadu veca jauniete, kura turpina iziet uzvedības korekciju un vienlaikus arī rehabilitāciju pēc skolā piedzīvotas vardarbības, par notikušo runā ar savu terapeitu un piemin arī intervijā:

Es ar savu mammu runāju, ja man ir oma runāt. Tagad mums jau ir daudz labākas attiecības, kā bija, kad es gāju vidusskolā, bet es nevaru viņai neko tagad stāstīt, jo viņa uzreiz vainos sevi. Varbūt es viņu daļēji vainoju, bet es līdz galam nezinu. Nu, ka viņa nepamanīja vai ko tādu. Man tētis nomira desmitās klases sākumā. Tas arī baigi nostrādāja. Man no piektās, sestās, septītās [klases] baigi iedzina manī, man bija ļoti, ļoti zems pašnovērtējums. Biedējoši zems pašnovērtējums, tā ka man bija absolūti vienalga, kas ar mani notiek. Es kāpu svešinieku mašīnās, braukāju apkārt. Līdu tur, kur nevajag līst, un mums klasē dažādu vielu lietojums sākās ļoti agri. Septītā klase.

Jūtams, ka Emīlijas pieredzei ietvaru ir devusi terapija. Viņa savas sajūtas mācās atpazīt arī caur fotogrāfiju, tik attālināta ir viņas pieredze no vārdos izsakāmā. Emīlija ar mammu nerunāja ne brīžos, kad piedzīvoja problēmas, ne tagad. Nerunāšana ir atstājusi dziļas pēdas Emīlijas attiecībās.

Par saiknes zaudēšanu, bērniem sasniedzot pusaudžu gadus, runā vairāki pētījuma dalībnieki. Viņi to skaidro gan ar paralēliem dzīves notikumiem, līdzīgi kā Elza, vai vienkārši reģistrē to kā faktu. Vienlaikus šī kopējā tendence norāda uz būtisku iezīmi vecāku audzināšanas pieredzē – viņiem pietrūkst zināšanu un prasmju, kā atbalstīt bērnu tieši pusaudžu vecumposmā. Inese atzīst:

Tas ir ļoti grūti. Kamēr bērns ir mazs, tikmēr viņš vēl kaut ko pastāsta. Bet, kad ir pusaudzis, tu jūti, ka ir slikti, bet viņi nestāsta pilnīgi neko. Tur neko nevar

darīt lietas labā. Tas ir briesmīgi patiesībā. Es biju no sirds priecīga, ka ir tādas pāris draudzenes pieejamas, ar kurām viņa gāja kopā. Kura joprojām ir viņas draudzene. Un es skaidri zinu, ka viņa zina visu. Ka viņai ir cilvēks, ar kuru izrunāties.

Pusaudzī paši vecumposma īpatnību dēļ šajā laikā vecākiem reti sniedz atbalstu. Jaunieši norāda, ka viņi prot daudz ko noslēpt vecākiem. Iepriekš tika minēts tāds paņēmieni kā kontrole, pārbaudot bērnu personiskās lietas, taču tādā veidā nav iespējams veidot atklātu sarunu. Emīlija intervijā piezīmē – viņai skaudis, ka draudzenei bijusi mamma, kura ar meitu pārrunājusi visu. Kad Emīlija par to runā, viņa piebilst, ka draudzene ar mammu varējusi “pat SOS tabletes lietošanu pārrunāt”. Tas skan teju kā kvalitātes zīme un parāda, ka jauniešiem runāšana ir svarīga, lai arī viņi paši to dažkārt iniciēt neprot. Daļa intervēto vecāku dzīvo cerībā, ka bērni ar viņiem runās situācijās, kad nepieciešama palīdzība, taču te vajadzīga dziļāka uzticēšanās un jau izveidota saikne, kā rāda arī Emīlijas piemērs.

Vija runāšanu nosauc par vienu no galvenajām laikmeta pārmaiņām:

Protams, politiskā iekārta jau nenožīmē to, ka tu sāc sarunāties ar bērniem, ja, vai kaut kā tā, tas ir atkarīgs no personības. Es domāju, tā ir galvenā izmaiņa ar maniem vienaudžiem. Tā ir sarunāšanās. Otra lieta ir atklātais. Mēs vēl vakar smējāmies, tas tā... [Čukstus] Ka dēls nesaprata pat to būtību, [tādu situāciju] tad, kad nevar pateikt skaļi vārdā. Viņš prasa, kā tas ir, nevar pateikt vārdā? Es domāju, cik forši, ka viņš to nesaprot. Nu, ka tu audz normāli un sauc lietas īstajos vārdos. Nebrīnies, ka kāds ir gejs vai transpersona. Nu, ka esi normāls brīvs cilvēks – tā ir tā starpība. Tas maina un paplašina sociālo loku. Nu, ka aug plašāku cilvēku loks, kuri ir brīvi. Bet,

ja man jautātu, vai pilsētas sabiedrība ir brīva, es nevaru par visiem teikt. Nē, laikam, ja, nē.

Vija runāšanu saista ar brīvību un atvērtību. Runāšana prasa jaunu vārdu krājumu un zināmu drosmi lietas nosaukt vārdos. Kā vēlāk skaidrots sadaļā par dzimumaudzināšanu, ir audzināšanas jomas, kur mums trūkst pat vārdu.

Citi bērnu audzināšanas paņēmieni

Intervijās pieminēti dažādi vecāku lietoti audzināšanas paņēmieni. Daži te aprakstīti atsevišķi, jo miesassodi un to pielietošana saistīta ar noteiktu attiecību hierarhiju un filozofiju un kā tādi apskatīti jau iepriekš, taču turpmāk īsumā aplūkoti dažādi paņēmieni vai instrumenti, kurus vecāki izmanto, lai ietekmētu bērna uzvedību īstermiņā.

Pirmais rīks ir **kliegšana**, balss pacelšana vai iepriekš Eināra atstāstītajā gadījumā – vecmāmiņas sišana ar spieķi pa zemi, lai piesaistītu bērna uzmanību un liktu klausīt pieaugušā komandai. Skolotāji intervijās norāda, ka daudziem bērniem pieaugušo kliegšana audzināšanas nolūkos ir kļuvusi par neatņemamu dzīves sastāvdaļu un tāpēc viņi uz šo paņēmieni nereaģē un paši to izmanto savstarpējās attiecībās, radot augstu fona troksni, piemēram, skolā. Kā Juta intervijā rezignēti saka par savu komunikāciju ar dēlu un viņa draugiem: “Bet viņi nebaidās, no manas bļaušanas viņi nebaidās.” Interviju materiālā vērojams, ka vecāki un skolotāji pret balss pacelšanu sāk izturēties arvien kritiskāk un piesardzīgāk. Tajā pašā sarunā Jutas izteikumu sarunu biedrene mēģina mīkstināt, piebilstot – “tu jau bļauj labvēlīgi, vai ne?”.

Biedēšana ir vēl viens paņemiens, ko vecāki izmanto. Intervijās minēta biedēšana ar policiju, ko gan paši policisti un daļa vecāku nosoda, sakot, ka tas bērnus varētu atturēt no vērsšanās pie policijas nepieciešamības gadījumā. Biedēšanā tiek izmantota arī sociālā nevienlīdzība, piemēram, par

sliktām sekmēm skolā bērnam draudot ar mazkvalificēta darba un zema atalgojuma perspektīvu tālākā dzīvē:

Man liekas, ka visiedarbīgākais bija, kad tētis teica, ka, ja neklausīsi, sūtīs uz internātskolu mācīties. Toreiz bija baigi populāri, kur tādus nelabvēlīgo ģimeņu bērnus [sūtīt], lai gan man nebija nelabvēlīga ģimene, man bija normāla ģimene, bet no tā, man liekas, es baidījos visvairāk, jā. Bija pāris reizes, kad nopēra, bet tajā laikā tas bija ierasts, tas ir tas, ko es pret saviem bērniem nekad nedaru. Ir citreiz tā, ka gribas, bet nu nē. (Ainārs)

Intervijās tika pieminēti divi ļoti kompleksi izstrādāti biedēšanas taktikas piemēri, kurus gribu citēt pilnībā:

- Jūs audzināt, drīzāk izrunājot situācijas?
- Jā, jā, jā, izrunājot. Man vienreiz meita ļoti ilgi, nezinu... Mānīja mūs, ka viņa mazgājās dušā. [Smejas] Attaisa vaļā tātad krānu. Tek, nu, jā. Mati slapji. [...] Un vienreiz viņai nācās pirmajai iet. Es ieeju pēc viņas un skatos – sūklis sauss. Bet viņa tur pusstundu ir atsēdējusi. Es saku: “Aija, tu mazgājies? A tu matus mazgāji?” Nu, nē, es tikai saslavināju. Gari mati, grūti mazgāt. Viņai tādi gari. Un tad es ieslēdzu Google spītāligos. Es uzreiz tā. Es saku: “Zini, kas ir lepra?” Nē. Es saku: “Nu, paskaties! Tas ir no nemazgāšanās.” Un viņa pēc tam, man liekas, stundu sēdēja. Jā. Tāpat arī bija ar balerīnām, kad viņa gribēja [kļūt] par balerīnu. Tad es arī... Nu tie tādi spilgtākie [piemēri]. Tad es ieslēdzu viņai anoreksiskus. Parādīju, kādas ir meitenes [izskatās]. Nu, un vairāk negribas viņai būt par balerīnu. [Smejas] Jā. Bet, nu, tā, lai es tagad pērtu viņu, ka viņa nemazgājas. Ak dievs! (Ilona)

Ilona biedēšanu uzskata par maigu un pat pozitīvu audzināšanas metodi. Viņa pati to uzskata par sarunu ar bērnu. Lai arī rīcības mērķis – ķermeņa higiēnas uzturēšana – ir



pozitīvs, biedēšana izmantota, lai manipulētu ar bērnu, un tas aiz it kā līdzvērtīgu un uz dialogu balstītu attiecību modeļa slēpj nelīdzvērtīgu ietekmi.

Otrs šāds biedēšanas gadījums saistīts ar bērnu audzināšanu kopienas līmenī. Vienā no novadiem bērniem no sociālā riska un trūcīgām ģimenēm ik vasaru tiek organizēta nometne, kur piedāvāts gan kopā pavadīt brīvo laiku, gan, veicot labiekārtošanas darbus, nopelnīt naudu skolas gaitu uzsākšanai. Cita starpā, īstenojot noziedzības novēršanu sociālā riska ģimeņu bērnu vidū, nometnē bija organizēts brauciens uz Cēsu Audzināšanas iestādi nepilngadīgajiem. Viena no pasākuma organizatorēm stāsta:

Ļoti interesanta nometne. Dažādi [pasākumi] bija, arī ar karjeru tā kā saistīts, lai profesiju bišķi apgūst. Bija domāts [braukt] uz Cēsu koloniju [Cēsu Audzināšanas iestādi nepilngadīgajiem]... Uz Cēsīm arī aizbrauca, un tur iekšā nelaiž, protams. Un varbūt nevajag. [...] Bišķi parunājās laimam ar to pasniedzēju [no iestādes] vai kas tur bija. Jo iekšā nelaiž. Jo neoficiāli teica, ka tur vispār ir ļoti labi. Esot bijis gadījums no citas skolas pieredzes, kur ielaida iekšā. Viņiem tik ļoti patika. [...] Es jau nezinu, kā tur ir, bet nu... Parādīja. Viņi tā ar šausmām skatījušies uz to ēku tikai. Tālāk [iet] nekur netika pieļauts. (Valentīna)

Arī te biedēšana izmantota kā manipulācija, kas aizsākas no pedagogu aizspriedumiem. Iebiedēšana ir klātesoša arī skolas personāla un vecāku attiecībās un mēdz ietekmēt bērnus un viņu vecākus, īpaši situācijā, ja bērns atšķiras no gaidītās normas:

Ir dzirdēts, ka kolēģei bija gadījums, kad viņas bērnam bija uznākusi histērija. Šis bērns ir ar mācīšanās problēmām, apaļš. Viņš bija izsmiets klasē. Viņš sāka, nu,

skatī uzvesties, raudāt, nu, tās emocijas [iet] uz āru. Bet sociālais pedagogs bija ar medmāsu piezvanījis mammai un pateicis: "Jūs tagad vai nu atnākat, vai mēs tūlīnās izsaucam ātros." Nu, tā kā piedraudēts mammai. Mamma meta visu darbu malā, veikalā pie kases. Skrēja uz skolu, lai nomierinātu bērnu. (Nadīne)

Biedēšana ar manipulāciju darbojas kā efektīvs īstermiņa risinājums, taču tam ir gan dziļākas saknes, gan sekas. Tas balstās uz dažādiem sabiedrības aizspriedumiem un palīdz uzturēt tālāku nelīdztiesību un sociālo netaisnību.

Publiska atvainošana ir vēl viens rīks, ko vecāki izmanto, lai bērniem iemācītu pareizu uzvedības modeli un koriģētu problēmas:

Kad māsa mana veikalā bija nozagusi nagu laku. Arī tāda maziņa. Un mamma bija aizvedusi viņu uz to veikalu. Likusi atdot šo te nagu laku un atvainoties publiski un tā. Un mums viņa vienmēr stāstīja, ka, vot, šitā Alisei sanāca. [...] Es tagad sāku domāt, varbūt tāpēc es tiem bērniem tik daudz stāstu par dažādiem šiem te sliktajiem piemēriem, kā var sanākt, un tādā garā. Varbūt tas ir no mammas ielikts. (Justīne)

Lai arī kopumā bērna rīcība bijusi nepareiza, audzināšanas rīka publiskā daba un problēmas atkārtota pieminēšana ģimenē bērnu pazemo. Justīne atvainošanos izmanto arī ar saviem bērniem:

Skolotāja [saka]: "Jā, šodien neklausīja." Es saku: "Nu, tā. Nu, nāc priekšā tagad!" Es saku: "Tagad, lūdzu, atvainojies skolotājam! Atvainojies klasesbiedriem, kuriem traucēji!" Piedodiet! Piedodiet! Un tā bija vienīgā reize. Viņam nebija nevienas vairāk. Viņš tagad vienpadsmitajā klasē ies. Vienīgā reize, kad bija skolotāja aizrādījusi. Vairāk nav bijis problēmu skolā. Viņam tas tā

atmiņā palicis, ka viņam bija jāatvainojas visiem par to, ka viņš traucēja skolotāja darbu, klasesbiedriem. Bet, nu, citi atkal vecāki sāk aizstāvēt to bērnu, ja. Saku: "Kāpēc tu tā dariji? Nāc priekšā un tagad atvainojies visiem!" Tas bija baigi smagi. Un tā bija vienīgā reize.

Atvainošanās ir šķietami efektīvs mehānisms, taču robeža, kur tā pārvēršas no uzvedības korigēšanas rīka emocionālā vardarbībā, ir smalka. Atbildība par savu rīcību var būt būtiska ieaudzināma vērtība, taču procesa publiskums un tajā piedzīvotais pazemojums var radīt nelabvēlīgas sekas un novest pie pavisam cita rezultāta, nekā sākotnēji iecerēts.

Iedzimtība

Iedzimtība bērnu audzināšanas kontekstā intervijās pieminēta reti, taču pēc noklusējuma veido pieeju bērnu audzināšanai. Bioloģiskā radniecība, piemēram, ļauj "neredzēt" bērnu apzinātu audzināšanu un pieņemt, ka vecāku īpašības un tikumi pārmantojas arī bērnos. Einārs stāsta par saviem bērniem:

Nezinu, no malas paskatoties, liekas tādi kārtīgi. Nav kā [īpaši] audzināti... Nezinu, vai ģenētika, bet pat stipri audzināt pat nevajag. Viņi saprot, ko var, nevar, kas ir labi, kas ir slikti.

Bioloģiskās saites ieņem gana būtisku lomu vecāku attiecībās ar bērniem, jo nosprauž robežas starp vecāku darbu un dabu un ļauj attaisnot soda sankcijas. Tā kāda pētījuma dalībiece atceras, ka patēvs viņu nekad nav aizticis, taču jaunāko māsu, kas bijusi vīrieša bioloģiskais bērns, mēdzis iekautīt audzināšanas nolūkos. Radniecība ne tikai veido ciešas saites, bet arī iezīmē ģimenisko attiecību robežas. Iespējams, tāpēc "svešu" bērnu stāvoklim Latvijā pievērš mazāk uzmanības. Modris, kuram ģimenē savu bioloģisko

bērnu nav, atklāti runā par iemesliem, kāpēc “svešus” bērnus viņš nevarētu pieņemt:

Mums savā laikā teica – paņemiet audzināšanā no bērnu nama, es teicu, nē, ir jābūt divām lietām, kuras es nevaru garantēt. Man tas bērns ir jāapzinās tā, ka viņš ir mans un es nevaru pat pieļaut domu, ka es, mēs viņu esam paņēmuši no bērnu nama. Man tik liela nepieciešamība pēc bērna nav, un es to nevaru. Es ar tādu domu nevaru dzīvot, ka tu, laimīgais, ka dzīvo ar mums, – tā nedrīkst dzīvot, tā nav laba, viņam jābūt tavam bērnam. Otrs ir ģenētika, jo ļoti daudz bija savā laikā, te, kaimiņos, kad mēs tikko atnācām dzīvoties. Tur viena sieviete, viņa tagad ir mirusi, viņai bija divi bērni no bērnu nama, ar meitu viņa nevarēja kārtīgi sadzīvot, tad viņa [meita] beigās apgriezās un aizgāja, jo viņa bija vecāka. Tas puika bija vairāk bīdāms, bakstāms, viņa tad viņu regulēja, regulēja, un viņš beigās tāpat aizbēga, aizgāja. Tad, tos sižetiņus skatoties, redzot to visu, ja viņam ir nosliece uz dzeršanu, tad viņu baro, kā gribi, vilks vienmēr uz mežu skatīsies.

Citi pētījuma dalībnieki ir izteikumos piesardzīgāki, taču šāds domu pavediens ir klātesošs pat speciālistu spriedumos, runājot par sociālā riska ģimenē augušu bērnu nolemību. Ticība iedzimtībai ļauj attaisnot sociālu nevienlīdzību un atbalsta mehānisma trūkumu. Tā arī attaisno vecākus, ja viņi kavējas vērsties pēc palīdzības situācijās, kad tā ir nepieciešama.

Dzimte un dzimums

Latvijas sabiedrībā ik pa laikam uzvirto bažas par sociālā dzimuma jeb dzimtes bīstamību. Tāpēc, pirms aplūkot bērnu audzināšanu šajā aspektā, sniegšu īsu paskaidrojumu par terminiem. Antropologi atzīst, ka Rietumu kultūrā

dzimums un dzimte jeb kultūras veidoti priekšstati par dzimumu tiek uzskatīti par pretstatiem, kas savstarpēji izslēdz viens otru. Šie jautājumi skatīti pagājušā gadsimta 80. gados arī antropoloģijā, secinot, ka pasaulē priekšstati par sievietēm un vīriešiem ir ārkārtīgi dažādi, un Latvijā lietotais skaidrojums ir viens no daudziem, kaut arī tā lietotāji to uzskata par vienīgo pareizo. Tas nenozīmē, ka dzimums ir tikai kulturāli veidots. Bioloģiskā antropoloģija rāda, ka dzimuma veidošanās ir sarežģīts process un ka bioloģiskie procesi, kas nosaka, vai persona pēc izskata un fizioloģiskajiem procesiem ir vīrietis vai sieviete, cilvēka dzīvē mainās kopš ieņemšanas brīža un izpaužas individuāli atšķirīgi. Šiem procesiem cilvēki pievieno dažādus skaidrojumus, kas ne tikai rezultējas atšķirīgos priekšstatos par sieviešu un vīriešu pozīciju sabiedrībā, bet arī ietekmē sieviešu un vīriešu iespējas.

Intervijās dzimte un dzimums pieminēti galvenokārt divos kontekstos. Pirmais ir saistīts ar zēniem un meitenēm atšķirīgi iemācāmām dzimumu lomām, otrs – ar dzimumaudzināšanu. Par abu dzimumu bērnu atšķirīgu audzināšanu intervijās runāts samērā maz. Maija pat norāda, ka apzināti dēlus un meitas nav audzinājusi atšķirīgi, tomēr kā divu dēlu mātei meitas piedzimšana ir likusi uz bērnu audzināšanu paskatīties kritiski. Dēlu spēlēšanās peļķē Maijai šķitusi dabiska, taču līdzīga meitas nodarbe radījusi vēlmi to pārtraukt kā meitenei nepiedienīgu. Maija runā par apzinātu sevis apturēšanu situācijās, kad rodas vēlme bērniem izvirzīt atšķirīgas prasības atkarībā no dzimuma. Viņa gan piezīmē, ka viņas bērnu vecmāmiņām joprojām ir atšķirīga attieksme pret mazbērniem atkarībā no dzimuma.

Gana maz informācijas par zēnu un meiteņu atšķirībām intervijās neliecina, ka tās nebūtu svarīgas. Drīzāk atšķirības tiek uzskatītas par pašsaprotamām, un tāpēc par tām netiek runāts. Zēnu audzināšanā tiek pieļauts daudz vairāk riska un

mācīts neizrādīt emocijas un kultivēt tradicionālu vīrišķību. Tā Ināra, privātās skolas skolotāja, stāsta par skolas programmas attīstības perspektīvām:

Mēs plānojam zēniem mācīt kādu cīņas mākslu, lai viņi varētu arī aizstāvēties. Bet tādu ar filozofiju, ka nav tik plika kaušanās. Vispirms sadzīvot ar visiem, bet arī aizstāvēties.

Kad jautāju, vai meitenēm cīņas māksla netiks mācīta, Ināra apmulst un piebilst: “Kāpēc gan ne?” Tomēr šis priekšstats parāda dzimtes dalījuma dziļo iesakņotību. Pirmkārt, te zēni tiek skatīti kā dabiski savā starpā konfliktējošas personas. Kautiņš tiek dabiskots un uzskatīts par teju bioloģisku zēnu īpašību. Tāpēc audzināšanas interence skar nevis, piemēram, savstarpējo konfliktu miermīlīgas regulēšanas prasmes, bet “cīņas” padarīšanu par cildenu, izmantojot filozofisku dimensiju. Vīrišķības pētnieki uzsver, ka šādi Rietumu sabiedrībā tiek kultivēta vīrišķība. Jāatzīmē, ka, runājot par vardarbības pieredzi skolās, intervijās nereti tika minēts, ka skolā kaujas arī meitenes, kuras to darot pat nežēlīgāk nekā zēni. Tas ir vēl viens aspekts – spēka izrādīšana ir sabiedrībā pieņemts un augsti vērtēts statusa izrādīšanas elements, ko var izmantot jebkurš neatkarīgi no dzimuma. Uz tā sociālo dabu norāda fakts, ka šo rīku līdzīgiem mērķiem kā zēni izmanto arī meitenes.

Atšķirīgi audzināšanas priekšstati izpaužas ne tikai atšķirīgu īpašību kultivēšanā zēniem un meitenēm, bet arī attieksmē un attiecībās ar abu dzimumu bērniem. Te minamas gan nevienādas prasības skolā, gan pamudinājumi un reakcija uz kādām bērna darbībām, kā, piemēram, gadījumā ar meitas spēlēšanos dubļos.

Priekšstati par zēnu un meiteņu līdzvērtību ir ieviesti izglītības saturā, un arī ģimeņu priekšstati par dzimumu lomām pamazām mainās. No Justīnes stāstītā redzams, ka

dzimumu lomu maiņa sabiedrībā ir ietekmējusi viņas audzināšanas stratēģijas:

Dēliem es mācu [gataavot] ēst, jo var gadīties tādas meitenes, kas vispār nebaro. Jo vienas sēž, un zēni kartupeļus mizo. Tikko viesu namā puīši mizo kartupeļus. Solās cept. Meitenes sēž un skatās tikai. Jā, nu... Tagad ir gudrākas meitenes. Ir iemācītas. Jā, jā!

Pētījuma dalībnieki, kas paši bija vecāki, visbiežāk aprakstīja tradicionālu lomu modeli ģimenē. Mātes rūpējās par bērniem un mājas uzturēšanu, kamēr tēvi pelnīja un pārstāvēja ģimeni sabiedrībā, arī nereti ejot uz vecāku sapulcēm skolā. Intervijās to kā problēmu parasti piemin sievietes, un teiktajā var just, ka viņas būtu gribējušas lielāku partneru atbalstu. Taču aiz skaļi pateiktā var atrast vēl vienu iemeslu bez darba dalīšanas tradīcijas, kas rada nevienlīdzīgu vecāku pienākumu sadalījumu. Kā rāda turpmāk citētā saruna intervijas laikā, vienlīdzīga darba dalīšana ir iespējama, ja partneri sarunājas un spēj vienoties par kopīgo ieguldījumu. Jūta lieto frāzi “pārkost”, kas viņas gadījumā nozīmē izprast partneri. Arī šo Jūta redz kā savu lomu – ja viņai to būtu izdevies izdarīt, ģimenes liktenis, iespējams, būtu citāds:

Jūta: Kas ņemsies un tur tīs [zīdaini], un tur staigās. Nē, viss bija tik uz maniem pleciem, un, kā saka, es to smagumu esmu... Tikai viss, jā.

Ilona: Būt viltīgākai... [Smejas]

Jūta: [...] biju jauna. Biju tāda. Tagad, ar gadiem ejot... Vairāk tā kaut kā, bet nē. Nē. Es pat viņu vēl līdz šim laikam neesmu pārkodusi, kāds viņš ir bijis. Iepriekšējais, tas, nu, kā saka, vīrs. Viņš tāds, nu, jā. [Nopūšas] Nezinu. Man viņu grūti ir pārkost.

Darba dalījums pēc dzimuma joprojām tiek izmantots darbību aprakstā, taču tas vairs nav saistīts ar bērna

dzimumu. Jaunā paaudze, šķiet, tomēr aug līdzvērtīgākos apstākļos, lai arī tradicionālās dzimumu lomas joprojām apstiprinājuma vai nolieguma formā vada bērnu audzināšanas procesu.

Otrs konteksts, kurā dzimums ieņem svarīgu lomu, ir dzimumaudzināšana. Tā veido pamatu ne tikai sava dzimuma apzinātībai, bet arī tālākajām partnerattiecībām. Intervijas liecina, ka dzimumaudzināšana joprojām ir ļoti jutīga tēma gan skolā, gan ģimenē. Vecāki intervijās to bieži piemin kā problēmu, ko ir bijis grūti risināt un kas sagādājusi neveiklības sajūtu. Austra ir labs piemērs tajā ziņā, ka abi ar vīru pārrunājuši stratēģiju, kā runāt ar bērniem par gaidāmo ģimenes pieaugumu. Austra ir izvēlējusies klasisko stāstu par sēkliņu, kuru tētis mammā ieliek un kura izaug par brālīti vai māsiņu. Taču bērni šo stāstu uztver ļoti konkrēti un kopīgās pusdienās ar vecmāmiņu detalizēti apspriež līdz ar citām viņiem svarīgām lietām, sasmīdinot gan vecmāmiņu, gan vecākus. Austra atzīst, ka pašai jāmācās, kā ar bērniem par šīm lietām runāt.

Nesarunāšanās par jautājumiem, kas saistīti ar dzimuma fizioloģiju, ir radījusi traumas sievietēm mūsdienu vecāku paaudzē:

Man mamma neko nebija par to stāstījusi. Es biju prom no mājām un viena. Iegāju tualetē un redzu, ka man tek asinis. Es domāju, ka es mirstu, un turpat arī nokritu, pazaudēju samaņu. Pēc tam vēl trīs gadus es tajā dienā ģību, kamēr man viss te [rāda uz sevi] nokārtojās. Tas ietekmēja manu sievišķību. Mēs ar meitu pirmajā mēnešreizi dienā aizgājām uz kafejnīcu nosvinēt viņas sievišķību, lai tas viņai asociējas ar pozitīvām lietām. (Ināra)

Daudzi vecāki atzīst, ka par šiem jautājumiem vajadzētu runāt, taču trūkst gan prasmju, gan zināšanu, kā to darīt atbilstoši bērna vecumposmam. Par higiēnas jautājumiem

vecāku vidū valda zināma vienprātība, taču jautājumos par seksuālo attiecību uzsākšanu un izsargāšanos no neplānotas grūtniecības – liela neveiklība. Valentīna par meitas iespējamām seksuālajām attiecībām runā gana distancēti:

Un kaut kā ļoti ātri sākās tās viņas attiecības laikam. Tur bišķi liels skandāls, bet tas ne ar ko nebeidzās. Vienreiz piezvanīja uzticības tam telefonam. Nu, kā viņu sauc? Es nezinu. Ko man darīt, ja, piemēram, es atradu mājās prezervatīvu? Viņa to kategoriski noliedza, [teica,] ka tas nav viņas. Un es nezinu, no kurienes tad viņš tur tāds.

Arī te informācija par seksuālo dzīvi tiek nodota divējādi – caur saturu un attieksmi. Saturiskā ziņā Valentīna ar meitu šos jautājumus nav pārrunājusi, bet attieksme tiek pausta sašutumā par atrasto prezervatīvu. No Valentīnas sniegtā situācijas apraksta nojaušams, ka šīs lietas nav izrunātas, bet bērns kontrolēts, pārbaudot viņa mantas. Šādi bērns tiek radīts priekšstats, ka ar seksualitāti saistīti jautājumi ir noklusējami un nepieņemami. Ilona, kura pirmo bērnu piedzemdējusi pusaudzes gados, atceras, ka klusēšana attieksies arī uz grūtniecības un dzemdību pieredzi:

Arī tad, kad es gaidīju to bērniņu, man neviens neko nestāstīja. Vispār nulle. Es, nu, kā... Nu neviens. Ne mamma, ne vīra māte. Nu neviens. Vecmamma man jau nebija vairāk. Neviens nestāstīja, kas būs. Kā būs? Nu, kas ir jādara? Cik tur ārsts pastāstīja. Jo es biju mazgadīga īstenībā, un tas bija tāds tabu, ja tev tajā laikā...

Lai arī Ilonai ir izdevies nodibināt stabilu ģimeni, intervijas laikā viņa vairākkārt atsaucas uz savu “mazgadīgās” grūtniecību, pieņemot to kā kauna traipu savā biogrāfijā. Tālāk klusums apņem arī bērnu kopšanu, Ilonai vienai cīnoties ar dvīņiem bez praktiska atbalsta un iedrošinājuma.

Daļa vecāku uzskata, ka ar seksualitāti saistītu jautājumu pārrunāšana ar bērniem jāuztic svešām, ar ģimeni nesaistītām personām. Intervijās gan ģimenes ārsti, gan skolotāji norāda, ka arī ar ģimeni nesaistītās personas ar bērniem sistemātiski nerunā. Visbiežāk lietotais rīks ir dažādu speciālu izglītošanas programmu iepirkšana. Bērnodārza vecumā populārākā ir centra “Dardedze” veidotā Džimbas programma, pusaudžiem nodarbības vada “Papardes zieda” komanda, bet tās nav pieejamas visur Latvijā.

Ainārs piedāvā filozofisku un panorāmisku skatu uz savu bērnu dzimumaudzināšanu, kur redzams gan skolas, gan vecāku ieguldījums:

Tajā laikā bija četrpadsmit gadi [...] tad viņš bija meklējis, tad mēs izrunājām, tā, bet nu .. Tā runājot varēja redzēt, [ka] viņam pašam bija neērti par to runāt. Tas ir viens. Otrkārt, tagad viņam arī, šķiet, pagājušā gadā viņiem bija veselības mācība skolā, tur jau visu izstāsta. Ja tev stundā visu izstāsta, – es pat prasīju, kā vispār stundā bērni uz to reaģē, viņš teica, drīzāk pat meitenes ķīķina vairāk kā zēni, bet es sapratu, ka tā attieksme pilnīgi normāla, man liekas, ka tā informācija arī šobrīd jau ir vispusīga un nav tā, ka, ārprāts, man tagad baigā interese redzēt. Es nepasaku, ka ielienu tavā telefonā, protams, viņiem uzliktas paroles, es paroli viņam neprasu, bet ir kādreiz, kad viņa atstāj lejā, es fiksi paņemu, ja telefons ir vaļā, saprast, kādas bildes snapčatā viņa saņem, kādas sūta, lai saprastu, vai ar šo nav problēmu.

Vecāki bieži pieņem, ka mūsdienās bērnam visa informācija ir pieejama un līdz ar to viņu loma drīzāk saistāma ar informācijas ierobežošanu un kontrolēšanu. Aināra izmantotā situācijas kontrole pārkāpj bērna privātuma robežas, taču paša Aināra skatījumā to attaisno rūpes par bērnu, līdzīgi kā iepriekš Valentīnas aprakstītā meitas lietu pārbaude.

Lielākoties vecāki izmanto dzimuma diferencētu pieeju bērnu higiēnas iemaņu veidošanā. Tomēr ir ģimenes, kur pat higiēnas jautājumi ar bērniem netiek izrunāti:

Un es tagad atceros, ka es ar pirmo vīru Hari runājām, jo es biju laikam tikko sākusi strādāt skolā, un es domāju, ka mana mamma nekad ar mani par to nerunāja. Un mēs runājam, un Juris saka: "Man gan tēvs stāstīja." Es prasu: "Ko tev stāstīja?" Un viņam tēvs laukos, šķirtā ģimene, reālas lietas stāstīja, kas un ko, kas jādara, kas kur jānomazgā. Un man tas bija pilnīgi tāds... (Austra)

Vecāku sniegtās zināšanas bērniem par attiecību veidošanu ar vienaudžiem var aptvert gana plašu kompetenču klāstu. Kā liecina Ilzes teiktais, drošības jautājumu jauniešu attiecībās viņa risina, iesakot lietot vardarbīgu paņēmienus:

– Man tētis bērnībā, kad nācu no diskotēkām, – kāda astotā klase, desmitos vai vienpadsmitos nācām mājās no diskotēkām – man tētis mācīja: ja tev kāds uzbrūk – tad tu viņam riktīgi ar diviem pirkstiem acīs un tad no visa spēka pa kājstarpī un bēdz.

– Ir nācies izmantot?

– Nē. Paldies Dievam. Bet tas man deva drošības sajūtu, ka es vismaz zinu, ko es varētu darīt.

– Vai esat saviem bērniem šīs zināšanas nodevusi?

– Es kaut kad esmu stāstījusi, bet nezinu, vai jaunākajiem. Bet kādreiz pastāstīšu. Jo, iesitot cilvēkam pa acīm, cilvēks brīdi pazaudē redzi, tad ir jāizmanto izdevība un jābēg projām. Smiltis acīs var bērt.

Nereti vecāku pieeja ar seksuālo veselību saistītu jautājumu risināšanai ir līdzīgi instrumentāla, praktiska, ļaujot sniegt atbalstu bez jautājumu nosaukšanas vārdos un dziļākas izrunāšanas. Tā Ilona atstāsta:

Bija vienreiz tāds smieklīgs atgadījums. [Smejas] Viņa saka – mamma, vajadzētu uz pilsētu aizbraukt! Jo mēs laukos dzīvojam. Es saku – nu, tētis tūlīt aizvedīs tevi! Viņa saka – nē, nevarēs tēti. Man mēnešreizes sākās. [Smejas]

Zīmīgi, ka Ilona gan smejas, gan atstāsta gadījumu kā smieklīgu. Joki ir plaši izmantots resurss visās kultūrās, lai runātu par lietām, kas tiek uzskatītas par neērtām. Līdz ar tematisko saturu šādā veidā tiek nodota informācija, ka tēma ir ģimenē vai sabiedrībā neērta vai attiecas uz kategoriju, par ko atklāti un nopietni nerunā. Tas arī daudzos vecākos rada sajūtu, ka viņi ar seksualitāti saistītu jautājumu izrunāšanu uzskata par svarīgu, taču nespēj par tiem paši runāt.

– Bet tie dēli prasa arī padomu?

Juta: *Manējie neprasa.*

Justīne: *Neprasa, neprasa. Tā kā mēs neprasījām, arī viņi neprasa.*

Ilona: *Jā, jā, ne-e.*

Justīne: *Viņi tikai smaida un bišķi nosarkst.*

Elza, jauna sieviete, atceras, ka viņas mamma, redzēdama, ka meitai ir draugs, izrunāšanās vietā aizvedusi viņu pie ginekologa. Tikai pēc laika Elza mammai kādā sarunā pateikusi, ka vīrs ir viņas pirmais seksuālais partneris un ka pirms tam attiecības ar puīšiem bijušas vien draudzīgas, liekot mammai par to brīnīties.

Nerunāšana dažiem pētījuma dalībniekiem šķiet drošs veids, kā izvairīties no problēmām, kuras saistītas ar pāra attiecībām un seksualitāti. Zinta uzskata, ka tagad mainījies attiecību standarts, un viņa izmisīgi atgriežas pie audzināšanas ar darbu kā problēmas risinājuma:

– *Es dzīvoju laukos. Mani lika pie darba, Vācu sienu, gan bietes griežu, gan uz lauka biju. Tāda bezdarbība ir ļoti slikta, ka neko neliek darīt. Mājās bērns gutu nevar*

saklāt no rīta. Mani satrauc ļoti tas, ka ir tāda tikumība pazudusi. Vienpadsmitajā klasē meitenei jau čalis, jau viss notiek. Tas jau vēl labi, ka vienpadsmitajā. Ir jau citiem četrpadsmit, trīspadsmit gadu vecumā. Pat divpadsmit gadu vecumā.

– Jūsu laikā tas nebija iespējams?

– *Visādi izņēmumi bija, bet ļoti reti. Bija mums kopmītņs, pie vienas meitenes nāca puisis pa nakti. Tādi izņēmumi tikai. Kopumā tādi nebija. Man liekas, ka viss kaut kā aizgājis pašplūsmā.*

Vienlaikus jāatzīmē, ka ar seksualitāti un partnerattiecībām saistītu jautājumu risināšanā palīdz nevis zināšanu daudzums, bet gan apmācība par komunikāciju un līdzvērtīgu attiecību praktizēšana. Savulaik, izvērtējot Džimbasa programmu un intervējot pirmskolas skolotājus, kuri bija izgājuši apmācību programmu, bieži dzirdēju, ka apmācība piedāvājusi veidu, kā ar bērniem runāt par jautājumiem, kas pašiem pieaugušajiem saistās ar neērtību un kaunu. Interesanti, ka skolotāji novēroja: jaunais komunikācijas veids bērnos mazina sensācijas sajūtu ap jautājumiem, kas saistīti ar seksualitāti. Ar ķermeni saistītu jautājumu pārrunāšana bērna vecumam atbilstošā veidā mazina spriedzi un uzvedības seksualizāciju, kas rodas, ja šos jautājumus bērni mēģina izpētīt paši.

Resursi

Kad aplūkoti bērnu audzināšanas paradumi un secināts, ka daļu no tiem veido zināšanu trūkums gan par bērnu vecumposma īpatnībām, gan audzināšanas metodēm, ir svarīgi noskaidrot, no kādiem resursiem pētījuma dalībnieki iegūst informāciju par bērnu audzināšanu. Šī pētījuma projekta reprezentatīvā Latvijas iedzīvotāju aptaujā 71% sieviešu un 53% vīriešu atzīst, ka pārzina pozitīvas audzināšanas un disciplinēšanas metodes.

Tomēr, raugoties uz atbildēm vecuma grupu griezumā, redzams, ka laika gaitā situācija neuzlabojas. Jaunāko respondentu (18–24 gadi) grupā vien 51% respondentu atbildēja, ka pārzina šādas metodes. Tas liecina, ka, neskatoties uz viņu vecāku paaudzes salīdzinoši augsto pašvērtējumu (55–63 gadu vecuma grupā 66% un 64–75 gadu vecuma grupā 70% respondentu atzīst, ka šādas metodes pārzina), bērnu audzināšanā tās netiek izmantotas. Salīdzinoši augsto pašvērtējumu drīzāk rada pārliecinātība par savu kompetenci.

Pārliecība, ka vecāku prasmes ir teju iedzimtas vai ka tās atnāk līdz ar bērnu audzināšanas pieredzi, piemīt lielākajai daļai intervēto pētījuma dalībnieku. Par to netiek runāts tieši, taču daudzi vecāki atzīst, ka pirmais bērns ir bijis izmēģinājums un ar nākamajiem audzināšanas prasmes ir uzlabojušās. Situācija, kad vecāku pārliecība par savām prasmēm tiek problematizēta, visbiežāk saistās ar riska ģimenēm, kur bērnu audzināšanas rezultāti sagādā problēmas izglītības iestādē vai kopienā. Gan skolotāji, gan sociālie darbinieki norāda, ka tieši šo vecāku grupa, kas saskaras ar problēmām audzināšanā, retāk arī apmeklē atbalsta pasākumus:

Tā dzerošā māte vai tā, kas ar bērnu visu laiku nerunāja, – viņa taču neies uz kursiem. Ko viņa: “O, ir iespēja, esmu slikta mamma, iešu uz kursiem?” Tie ir tādi ideālistiski sapņi, kas reizēm, tiešām... Kaut kādas naudas notrallina. Jo viņi [kursi] nestrādā īsti. Kaut kas cits ir jādara, bet ne tādā veidā. [...] Šie te audzināšanas jautājumi, kas ir no paaudžu paaudzēm, kur kāda kļūda pāriet. Citreiz ir varbūt tā, ka pat varbūt progresīvi pieaug. Kamēr kādā paaudzē tas izlaužas. Tas ir no stāsta, ka abi vecāki dzērāji, bērns var būt dzērājs, var nebūt. Tad viņš šo lāstu salauž. Arī par to audzināšanu. Bet kurš? Tā ir kaut kāda labā griba vai kaut kāds jauniešu

ideālisms. Bet pieauguši cilvēki tādu ideju pat nevar piedāvāt, tas ir nenopietni. Infantili drusciņ. Es tā skarbi varbūt pateicu. (Eva)

Eva ir interešu izglītības iestādes vadītāja un atbalso speciālistiem labi zināmo “nemotivētā klienta” problēmu. Taču Evas kritikā nozīmīgu lomu ieņem arī piedāvāto pakalpojumu piemērotība klientu situācijai.

Visbiežāk mammas atzīst, ka mācās no žurnāliem un grāmatām. Tajos tiek meklēti pieredzes stāsti un salīdzināti ar savu pieredzi. Klātienes apmācības ir kļuvušas pieejamākas, un daļa intervēto vecāku tās regulāri apmeklē. Ilze skaidro, kāpēc ar vīru iet uz nodarbībām:

Interesanti. Mēs gājām, un forši, ka pieredze no citām ģimenēm. Mēs joprojām satiekamies un kaut ko apspriežam par bērniem. Bērnu emocionālā audzināšana, tur kādas divpadsmit tikšanās reizes, ļoti interesanti. Tur tā pasniedzēja [vārds], arī no “Dardedzes”. Nu kolosāla pasniedzēja.

Intervijās jūtama apmeklēto kursu ietekme. Šie pētījuma dalībnieki strukturētāk runā par bērnu audzināšanu un min noteiktas jomas un bērnu audzināšanas paņēmienus, kas atšķiras no citu pētījuma dalībnieku pašmācības pieredzes. Vecāki apgūst bērna apmācību finanšu pratībā, sarunu veidošanu ar bērnu, piemēram, sagatavojot kādam ģimenes izbraucienam vai iepirkšanās reizei:

Tas ir tā, ka mums sākumā gāja visādi, es nenoliegšu. Mums ir bijušas divgadnieku krīzes, kad bērns krīt gar zemi un blāuj, un veikalā vairāk vai mazāk nē, bet, teiksim, mēs aizejam kaut kur ciemos, uz kādu ballīti, un pienāk brīdis, kad jāiet mājās, un tad ir vē-vēe. Bet mēs kaut kā... Nupat jau ir tā, ka... Viņiem, piemēram, nesen, pirms pāris nedēļām, mēs braucām ceļojumā septiņpadsmit cilvēki ar trīs mašīnām, seši no tiem bija bērni,

un divi mūsu mašīnā. Un arī pirms braukšanas pirms tās nedēļas nogales mēs vienkārši nosēdāmies, izrunājām, kas tur būs, ko mēs darīsim, kur mēs dzīvosim, ko mēs ēdīsim, tā kā līdz pēdējam sikumam, lai viņiem nav pārsteigumi. Jo, ja viņiem nav pārsteigumi, tad viņi zina, kā uzvesties, es teikšu tā. Jo bērniem ir jāsaprot. Un es domāju, ka šī pieeja mums ļauj izvairīties no ļoti daudziem tādiem, nu, ikdienišķiem konfliktiem. Nu tādiem. Protams, notiek visādi konflikti tāpatās viņu starpā. Protams, ja viņi grib vienu mantu, tad viņi grib vienā un tajā pašā minūtē. Bet arī tad es viņiem mācu pašiem tikt galā ar šo konfliktu. Ja es redzu, ka tur ir tā, ka vairs nevar, tad es iejaucos, bet pārsvarā man pietiek pateikt tikai to, ka viņiem būs tāds un tāds sods, ja viņi neatrisinās, un tad viņi ļoti ātri paši atrisina šo jautājumu. (Asja)

Kad Asja atstāsta savas ģimenes pieredzi, viņa šo metodi nosauc angļiski – “pre-game talk” jeb saruna pirms spēles, netieši norādot, ka paņēmieni ir aizgūti. Vecāki, kuri apmeklējuši apmācības, norāda, ka tās viņiem labāk ļaus sagatavoties attiecībām ar bērniem periodā, kad bērnam tuvosies pusaudžu gadi. Šie vecāki arī cenšas, lai bērni ģimenē no vecākiem saņemtu vienādus audzināšanas signālus. Tā Ilze atstāsta savas mokas, pielāgojoties vīra izraudzītajiem bērnu audzināšanas paņēmieniem:

Tādas kaut kādas lielas vienošanās nav, mums uzskatiem virziens ir. Precīzi nepateikšu, kas bija par situāciju, arī tajos pašosursos – es zinu, ka bija situācija, kad tētis ienāk istabā un kaut ko bērniem saka, un es jūtu, ka tā taču nedrīkst darīt. Es neatceros – vai nu viņš kaut ko viņiem atļāva... Es domāju: nevar šitā! Bet es turu muti ciet, jo nedrīkst bērnu priekšā, – ja tētis pateica šitā, tad tā arī būs. Nevis es tagad skriešu un teikšu – darīsim citādāk! Neatceros situāciju. Es pēc tam aizgāju, viņam

saku: ko tu viņiem šitā atļāvi? Savā starpā izrunājām. Bet tā, ka sāk bērnu priekšā skaidroties... Sāk [paust] savus uzskatus vienam pret otru.

Lai arī visi šie jautājumi teorētiski ir noskaidrojami jebkuram vecākam, šķiet, nodarbības vecākiem ir bijis efektīvākais rīks, lai virzītu bērnu audzināšanas prasmes dziļumā. Lai arī intervētie vecāki un speciālisti nepieminēja tiešsaistes apmācības platformas, arī tādas Latvijā tagad ir pieejamas, tās piedāvā interaktīvu apmācību audzināšanas prasmēs atbilstoši bērnu vecumposmam.⁴

Noslēguma domas

Bērnu audzināšana vienlaikus ir ļoti individuāla un intīma, bet tā sakņojas arī sabiedrības iekārtojumā. Es apzināti izvairījos runāt par pareizām metodēm, jo tās laika gaitā mainās. Ja raugāties uz sabiedrībā redzamām tendencēm, tad būtiskākā ir pāreja no autoritatīva audzināšanas modeļa uz solidāru. Te trūkst no vecākiem pārmantotu modeļu, un šis apstāklis ļauj vecākiem apšaubīt faktu, ka bērnu audzināšana ir dabiska un pati par sevi iemiesota superspēja, kas nāk līdz ar bērna piedzimšanu. Šis pārmaiņas skar arī pedagogus – viņiem jāstrādā ar bērniem, kuri audzināti pēc dažkārt ārkārtīgi atšķirīgiem standartiem un kuriem vienādi izglītības paņēmieni nav piemērojami.

Otrs būtisks apstāklis, kas saistīts ar sabiedrības pārmaiņām, ir augoša nevienlīdzība, kas ļoti smagi ietekmē bērnus un viņu nākotnes iespējas. Dzīvojot neoliberālisma laikmetā, kur katrs ir atbildīgs par savu dzīvi, viegli atstāt bez ievērības to, ka sākotnējais resursu sadalījums nav vienāds un ka tas ietekmē bērnu attīstības iespējas.

⁴ Viena no šādām e-apmācības programmām bez maksas ir pieejama vietnē: <http://drosaberniba.lv/emacibas>

Visbeidzot, spēja brīvi sarunāties ir viena no mūsu laika deficīta precēm. Saruna ir kā indikators attiecību kvalitātei, taču vienlaikus arī to pamats. Attiecības ir process, kas pakļauts pārmaiņām un riskam. Tādā ziņā hierarhiskas un autoritatīvas attiecības ir drošas, taču ierobežo gan bērnu, gan vecāku attiecību veidošanas brīvību.

Pāru attiecības un ģimene

Ģimeņu modeļi un partnerattiecību modeļi ne tikai Latvijā, bet visā pasaulē ir pārdzīvojuši krasas pārmaiņas. Viena no pārmaiņām, kas aprakstīta jau sadaļā par bērnu audzināšanu, ir attiecību līdzvērtības nostiprināšanās. To labi ilustrē kāds piemērs, kuru pierakstīju pētījumā, ko veicu pagājušā gadsimta pēdējos gados. Vispirms es satiku Martu, jaunu sievieti, kura tolaik gaidīja savā pirmā bērna dzimšanu. Grūtniecība nebija plānota, bērna tēvs bija vecāks, ar ievērojamu gadu pārsvaru, stabilu nodarbošanos un ienākumiem, lai arī šķirtas laulības pieredzi. Martai tā bija otrā grūtniecība, iepriekšējā tika pārtraukta, jo pirmā bērna tēvs, Martas vienaudzis, nebija gatavs nopietnām attiecībām.

Martas lēmums turpināt attiecības ar partneri un dzemdēt bērnu bija pragmatisks un rūpīgi pārdomāts. Lai arī viņas dzīvesbiedram bija bērni no iepriekšējās laulības, tagad bērna gaidīšana bija jauna pieredze. Martas dzīvesbiedrs pirmo reizi bija apprecējies agri, saderot ar draugiem, ka to izdarīs. Tas arī bija laiks, kad vidējais vecums, kad Latvijas iedzīvotāji stājās laulībā, bija zemākais visa gadsimta laikā. Martas vecāki bija precējušies padomju gados un nodzīvojuši gana saskanīgu dzīvi. Abi strādāja, un katrs rīkojās ar savu naudu, vienojoties par kopīgiem pirkumiem. Jaunākajai meitai sasniedzot pilngadību, abi izšķīrās. Marta bija pārsteigta, jo vecāki nekad pat nebija īsti strīdējušies. Martas vecāki uzskatīja, ka viņu pienākums ir audzināt bērnus un ka tam jāpakārto savas privātās intereses un vajadzības. Martas vecmāmiņa ģimeni bija izveidojusi starpkaru Latvijā un ar vīru kopā nodzīvoja līdz viņa nāves stundai. Intervijā Martas vecmāmiņa uzsvēra, ka, no malas raugoties, viņai bijusi laba ģimene un tas ir viņas kā labas sievas pūļu rezultāts. Vīrs mēdzis iedzert un dzērumā palaidis rokas. Martas



vecmāmiņa uzskatīja, ka noaut apavus un noģērbt drēbes dzērumā aizmigušam vīram ir sievas pienākums, tieši tāpat, kā to pieņemt un nevienam par to nestāstīt. Vīrs viņas ģimenē bija autoritāte, un sievai citu priekšā šī autoritāte bija jāuztur. Meitas šķiršanos viņa nespēja saprast, jo ģimenes dzīve taču viņai bija vieglāka nekā mātei.

Otra pārmaiņa, kas Latvijā kļūst redzamāka 20. gadsimta beigās, ir ģimenes locekļu skaita sarukšana un ģimeņu fragmentācija. Šīs dažādās vienības dzīves laikā pārkombinējas un mainās, radot sarežģītu radniecības musturu. Tas notiek tāpēc, ka gan cilvēki vidēji dzīvo ilgāk, gan mainās pāru attiecību standarti un samazinās spiediens uz ģimeni kā pamata vajadzību apmierinātāju. Nevar apgalvot, ka pie vainas ir kāds viens iemesls. Gan veļasmašīna un pusfabrikāti, gan ekonomikas un darba tirgus pārmaiņas, gan popkultūra ar romantiskās mīlestības slavinājumu ir devuši savu artavu cilvēku paradumu maiņā. Pirms septiņiem gadiem veikts pētījums⁵ parāda, ka kopdzīve bez laulības paliek arvien pieņemamāka, bet laulība un partnerattiecību veidošana nav sinonīmi. Tā 2015. gadā veiktā aptaujā vien 12% pilngadīgo respondentu atzīmēja, ka uzskatītu par nepieciešamu apprecēties pirms dzimumattiecību uzsākšanas, 18% – pirms kopdzīves iedibināšanas, 34% – pirms bērna ieņemšanas un 58% – pēc pirmā bērna piedzimšanas. Sieviešu standarti bija augstāki par teju 10 procentpunktiem salīdzinājumā ar vīriešiem. Te arī rodama lielākā problēma – laulībā cilvēks nevar doties, pamatojoties vien uz savu vēlmi. Neskatoties uz to kā gana brīvu attieksmi pret laulību (un tā paliek brīvāka ar katru jaunāko vecuma grupu), visas paaudzes paliek vienotas vienā ar laulības nodibināšanu saistītā jautājumā – kuram no pāra ir jāizsaka bildinājums. Te abu dzimumu un visu

⁵ To var aplūkot vietnē: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/Saturs/Gala_zi%C5%86ojums_19012016.pdf

vecumu respondenti ir gana vienprātīgi – vidēji 79% uzskata, ka tam ir jābūt vīrietim. Priekšstati par kopdzīvi acīmredzot mainījušies ātrāk nekā ar dzimumu saistītie priekšstati, tā radot šķērsli augstāku laulātības rādītāju sasniegšanai.

Statistika un aptauju rādītāji strādā tāpat kā vidējās pacientu ķermeņa temperatūras mērījums slimnīcā – rada pārliecību par kopainu, bet maz palīdz katra konkrētā pacienta problēmai. Arī stāstos par to, kā cilvēki mēģina sadzīvot ģimenē, ir kaut kas kopīgs, piemēram, veids, kā par to runā un kādus vārdus izvēlas, tomēr tā ir katram personiski izdzīvojama pieredze un izvēle. Viens no veidiem, kā runāt par ģimeni Latvijā, labi redzams politikas darba kārtībā. “Ģimenes vērtības” ir populārs un gana drošs politisks lozungs. 2016. gada valdības deklarācija kā vienu no īstenojamiem soļiem demogrāfijas jomā min: “izvērtēt pasākumus, lai veicinātu atbalstu uzskatam, ka laulībā balstīta ģimene ir vērtība”. Ja valdībai izdotos panākt, ka Latvijas iedzīvotāji pievienojas šādam uzskatam, tika prognozēts, cilvēki biežāk sāktu laulāties, retāk šķirtos un dzemdētu vairāk bērnu. 2018. gada valdības deklarācija ir piezemētāka un citu pasākumu starpā min pasākumu organizēšanu “ģimenisko vērtību popularizēšanai”. Līdz šim nevienai valdībai nav izdevies panākt uzskatu maiņu un nonākt pie lūzuma laulātības rādītājos. Tas arī nebūtu praktiski iespējams, jo pirmām kārtām starp uzskatiem par pareizu ģimeni un ģimenes izveidošanu un saglabāšanu nepastāv tieša cēloņsakarība. Atceros kādu interviju pētījumā par dzīves kvalitāti Latvijā, kur cilvēki stāstīja par labas dzīves parametriem un sniedza informāciju par savu ikdienu. Tā kāds pusmūža vīrietis intervijā atzina, ka ģimene viņam ir dzīvē vissvarīgākā vērtība. Viņa diena gan lielākoties pagāja ārpus ģimenes. Faktiski vienīgais ģimenes saskarsmes punkts, kur viņa ikdienā bija klātesoša galvenā viņa deklarētā vērtība, bija sievas gatavoto vakariņu ēšana pēc darba un televīzijas skatīšanās pirms gulētiešanas.

Lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju laulību uzskata par vērtību, neskatoties uz citu kopdzīves formu pieejamību un praktizēšanu. Tam, ka laulība ir novecojusi institūcija, 2015. gadā veiktā aptaujā nepiekrīta 69% respondentu. Tas gan 79% respondentu netraucēja atzīt, ka viņiem ir pieņemama kopdzīve bez laulības. Te nav pretrunas, jo neregistrēta kopdzīve nav alternatīva laulībai. Drīzāk tā ir attiecību forma, kas mēdz pāriet laulībā, bet var arī izjukt vai turpināties ilgāk nekā statistiski vidēji laulība līdz šķiršanai – 2020. gadā tie bija 13,3 gadi. Daļa laulību ir laimīgas un ilgstošas, bet daļa laulību piekritēju, antropoloģijas terminoloģijā runājot, ir seriāli monogāmisti, kas dzīves laikā maina partnerus. Vienā no intervijām pētījumā par kopdzīvi kāds vīrietis, kurš bija stājies piektajā laulībā, atzina, ka vienmēr apprecot “savas sievietes”, jo esot “īsts vīrietis ar tradicionāliem uzskatiem”.

Kāpēc ideja par laulībā balstītas ģimenes kā vērtības atzīšanu kļuvusi ne tikai par politikas resursu, bet arī par morālu rūpju objektu sabiedrībā? Par politiku ir gana skaidrs – vērtību cīņa neprasa lielas izmaksas, bet pievērš uzmanību un ļauj solidarizēties ar potenciālajiem vēlētājiem. Pēdējie 2021. gadā iesniegtie grozījumi Satversmes 110. pantam papildina iepriekš 2005. gadā ieviesto precizējumu par laulību, pievienojot skaidrojumu par ģimeni, “kas balstīta laulībā, asinsradniecībā vai adopcijā, vecāku un bērna tiesības, ieskaitot tiesības augt ģimenē, kuras pamatu veido māte (sieviete) un tēvs (vīrietis)”. Par morālajām rūpēm runājot, situācija ir sarežģītāka. Savulaik vērojot to, cik ilgi un nesekmīgi valsts institūcijās izvērtās diskusijas par vardarbības ģimenē iekļaušanu krimināllikumā un aizsardzības nodrošināšanu upuriem, bija redzams, ka tieši “ģimenes” definīcija bija galvenais klupšanas akmens. Visi piekrīta, ka vardarbība ģimenē nav tas pats, kas nejaušs uzbrukums uz ielas, taču, nošķirot to no citiem vardarbības veidiem, neizbēgami

nāktos valstiski vienoties par to, kas ir ģimene, un iekļaut šai jēdzienā dažādas faktiski pastāvošas ģimenes attiecības. Pēc vienas no diskusijām kādas nevalstiskās organizācijas pārstāve klātesošajiem vaicāja, vai viņi saprot, par ko ir runa un kas ir normāla ģimene, kura visiem jānosargā. Lielākā daļa klātesošo jutās neērti, un neviens uz šo retorisko jautājumu toreiz neatbildēja. Vēlāk starptautiska spiediena rezultātā Latvijā tika ieviesta pagaidu aizsardzība pret vardarbību ar grozījumiem Civilprocesa likumā, nosakot plašāku personu loku (ne tikai laulātos), no kuriem šādu aizsardzību varētu prasīt, bet tas izdarīts, nedefinējot ģimeni.

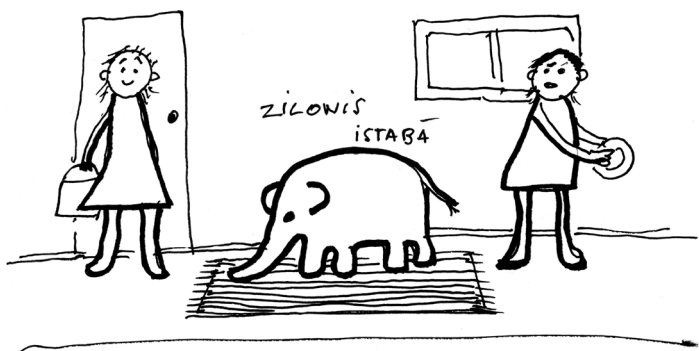
Runājot ar pašdefinētām ģimenēm, gan laulāti, gan nēlaulāti partneri atzīst, ka ģimenes pamats ir attiecību kvalitāte. Tā sniedz drošību par kopdzīvi un rada problēmas, ja attiecības izjūk. Zināmā mērā tas ir paradokss, ka praktiskā līmenī cilvēki par ģimeni domā kā par attiecībām, kurās papīriem nav nozīmes, bet abstraktā līmenī jūt vēlmi definēt normālas ģimenes attiecības un jūtas apdraudēti no iespējama ģimenes definīcijas paplašinājuma. Ierakstīšana un definēšana likumā sniedz morālu gandarījumu un pārliecību par pasaules sakārtotību un savu pozitīvo lomu šīs kārtības iedibināšanā. Tas gan maz palīdz praktiskajās attiecībās. Patiesībā tas mani vienmēr ir izbrīnījis, jo fokusēšanās uz pareizu ģimenes definīciju un izvairīšanās no asumiem diskusijās rada ilūziju, ka īstajam savienojumam vajag tikai vīrieti un sievieti un ka tam sekos ilga un laimīga kopdzīve ar daudziem bērniem. Tas, ka runājam par “dabisku” ģimeni, rada sajūtu, ka ģimenē un attiecībās nav jāiegulda rūpes, ka konfliktu risināšana un attiecību prasmes nav jāmacās. Šajā ziņā “pareizais” definējums uz papīra grauj praktiski pastāvošo ģimeni.

Šī nodaļa ir veltīta ģimenes attiecību tuvplānam. Vispirms es gribu runāt par to, kas intervijās pazūd citu apspriežamo lietu klāstā vai slēpjas starp rindiņām. Es to nosaucu par

ziloni istabā, par kuru visi it kā zina, bet nerunā. Te daudz vietas atvēlēts pētījuma dalībnieku stāstiem, jo nekas cits tik spilgti neliecina, ka bezpalīdzība šāda ziloņa priekšā ir nevis katra individuāla, bet daudzu cilvēku pieredze. Kamēr mēs par to nerunājam, šķiet, ka nelaimīgu attiecību pieredze skar tikai mūs un mūsu izvēles. Līdzsvaram – pēc ģimenes konfliktiem un to risināšanas pievēršos pāra attiecībām un sadzīvošanai. Šī ir lime, kas ģimenes satur kopā, un to veido savstarpējas sarunas un otra pieņemšana. Arī bērnu audzināšana noder kā pāra attiecību centrs, taču bērni izaug, un pārim, ja attiecības jāsaglabā, jāmeklē jauns centrs. Tā kā pētījuma galvenais jautājums bija nevardarbīgu attiecību nodrošināšana, jāatgriežas pie konfliktu risināšanas, un es dziļāk skatu jaunu ģimenes problēmu risināšanas un definēšanas veidu, kas tās nosauc par krīzi. Krīzes centru ienākšana liek vardarbību un tās novēršanu formalizēt, ienesot jaunus atbildības un vardarbības iztēlošanās veidus. Šo sadaļu es noslēdzu ar stāstu par vecpuišiem, kuru koncentrācija vienā no pētniecības vietām pārsniedz vidējo normu valstī. Kāpēc par vecpuišiem runāts sadaļā par pāra attiecībām? Viņu stāsti parāda partnerattiecību neredzamo pusi un sociālo pārmaiņu lomu ģimenes un partnerattiecību maiņā, kā arī netieši aizved uz grāmatas pēdējo nodaļu par novecošanos.

Zilonis istabā

Par vardarbību tuvu personu lokā ir grūti runāt. Manis veiktajās intervijās vardarbības esamību savā dzīvē atzinušas tikai sievietes, turklāt ne vienmēr to izsakot vārdos. Mums pat izveidojās sava kodu sistēma, lai varētu apzīmēt šo ziloni istabā, par to tieši nerunājot. Šeit es negribu stāstīt par vardarbības mehānismu vai piedāvāt vispārēju teoriju par vardarbības īpatnībām Latvijā. Mani vairāk interesē veids, kā par vardarbības pieredzi runā ģimenē un kopienā. Pieredzes



izteikšana vārdos un reaģēšana uz to ir svarīgs posms gan vardarbības fakta atzišanā, gan palīdzības sniegšanā. Vardarbības nosaukšana vārdā ir apzīmēšanas process, kas nav veicams klusumā un izolācijā, bet tam vajadzīgs vārdu krājums, iespēja, adresāts un sava daļa drosmes.

Man trūkst takta sajūtas, kad Ainai pajautāju, kā viņai izdevies saglabāt ģimeni. Pirms tam viņa stāstīja, kā smagajos deviņdesmitajos cīnījusies par jebkuriem ienākumiem pilsētiņā, kur principā nebija ne darbavietu, ne skaidras naudas un darbojās barterattiecības.

– Bet ģimeni esat noturējusi?

– Jā.

– Kāpēc?

– *Noturēju, cik es noturēju. [Klusi] Tagad aizgāju no vīra. Pusgadu atpakaļ.*

– Piedodiet...

– *Nē, tas ir foršākais. Tas, ka nebija, ar ko bērnus barot, – to es nevaru pārdzīvot līdz šim.*

– Tad tani brīdī varējāt piedot un vilkt?

– *Tev nav iespējas, tev jābāro bērni, kur tu iesi ar trīs bērniem. Nav, kur. Nav jau, kur viņu arī likt. Viņš jau arī neiet prom. Kaut gan man nebija nevienu mirkli domas par šķiršanos. Nē, nē, tajā brīdī... Visu laiku gribēju viņu labot. Tas taču nav iespējams. Saprotams taču. Tomēr ej, strādā, labojies. Nu... Nevar jau otru izlabot. Protams, viņš labojās. Bet... Nu ja... Septiņus gadus nedzēra, labi strādāja. Tagad atkal viņš sāka dzert. Izlēmu, ka no viņa tikt vaļā nevaru, atstāju viņu savā mājā, kas ir īpašums, labi, dēls tagad pārvalda, noirēju dzīvokli un tagad dzīvoju. Mierīgi.*

Ar citām sievietēm runājot, es jau nojaušu to brīdi, kad saruna nonāk pie ziloņa. Viņas savukārt saprot, kad es pajautāju, vai viņu dzīvē bijis “tas”. Grūti pateikt, vai “tas”

apzīmē vīra neuzticību, alkohola problēmas, spēju ilgstoši to paciest vai kaunu bērnu, ģimenes un apkārtējo priekšā. Par visām šīm lietām ir grūti runāt un tās atzīt.

Asnāte arī "to" ir atzinusi un aizgājusi no vīra. Zilonis bijis klāt arī viņas vecāku izveidotajā ģimenē, un tas, ka pašai ir bijusi profesionāla pieredze ar vardarbības gadījumiem, nav palīdzējis to pamanīt savā dzīvē:

– Jo es zinu, kā mammai gāja. Bet arī tāpēc, kad man sākās problēmas... Es jau biju studente. Tad es zināju, ka kaut kas nav kārtībā. Tad es sāku risināt [savas problēmas]. Pirmais risinājums bija, ka satiku vienu sievieti, kas man palīdzēja. Tad es to sapratu un meklēju risinājumu. Nu jā, vīrs ir alkoholiķis. Man, pie tēva dzīvojot, tas nāk no manas ģimenes. Es strādāju ar ģimenēm, maznodrošinātajām, bet tad dzīvē nācās pašai sastapties ar atbalsta programmu. Man likās, ka vardarbība ir kaut kur citur, kad policija iesaistās.

Nenožēloju savu izvēli. Es saprotu kā sieviete, es zināju, kā tas būs un kā beigsies. Bet tad man ieteica izlasīt vienu grāmatu. Un es lasīju un sāku domāt, kādu dzīvi tad es pati gribu. Bija saruna ar speciālistu, kas palīdzēja saprast, ka arī mans tēvs bija alkoholiķis, tikai to slēpa. Pēc tam šī bumba veļas tālāk. Nekad tikai par tādām lietām nerunā. Vēlāk apskatījos visas fotogrāfijas – kāzas, bēres, kristības [visur ar glāzīti rokā]... Bet bija arī laiks, kad alkoholu nelietoja. Kāpēc man tāds vīrs? Pienāk tāds brīdis, kad es sāku uzdot sev šo jautājumu. Kaut gan es jau sen pirms tam pati citiem darbojos kā mediatore, redzēju to sev apkārt.

– Bet kur tas lūzums notiek?

– Cilvēki jau ir dažādi. Tas ir domāšanā. Pārvērtēt to dzīves filozofiju citādi. Nu, vispār bija jau arī forši. Nāk bērni, bija jauki kopā, bija mūsu saskarsme ar bērniem.

Vecāku mīlestībā bērni aug, tā ir pasaules kārtība. Kad vecāki runā par visu. Man palīdzēja arī tas, ka es vairākas reizes esmu runājusi par savu pieredzi. Katru nedēļu runājos par to.

Ināra intervijas laikā sevi rūpīgi kontrolē. Mēs esam divas pētnieces un dzeram ar saimnieci kafiju patumšā lauku mājas viesistabā īsā ziemas dienā. Viesistaba ar sekciju ir pārdalīta divās telpās. Te Ināra ar vīru pirms daudziem gadiem svinēja kāzas, bet vīrs nesen aizgājis mūžībā. Ināra vēlāk atzīst – viņai ik pa laikam aizmirstas, ka vīra vairs nav, un viņa ar acīm to istabā meklē. Ziloņa klātbūtne ir visiem jūtama, taču Ināra ar klusuma pauzēm un sarunas novirzīšanu no neērtiem jautājumiem paliek sava stāsta saimniece. Lai arī kā ar vīru bijis, Inārai vienai saimniekot ir vēl grūtāk. Ināra ir mēģinājusi pamest šo māju laulības dzīves sākumā. To viņa atstāsta kā saslimšanu, kas turpinās vesela gada garumā. Ināra stāsta par ārstēšanos, vizītēm pie ārsta, operāciju, kas beigās nav bijusi vajadzīga, un savas mammas un māsas atbalstu. Tikai no noklusējumiem un vārdu rūpīgas izvēles nojaušams, ka visas iesaistītās personas ir zinājušas, kas notiek ar Ināru:

Viņai [Ināras mammai] ļoti žēl bija, ka es atgriezīšos [pie vīra]. Atkal varu sabeigt muguru. Bet tā, ka viņa... Nē, viņa nebija pretī, bet... Bērni arī, vot, šite ir braukājuši. Un bērni ļoti gribēja uz šejieni [mājām]. Un, nē, nekādas tādas... Viņa jau neko nevarēja padarīt, ka es tā pateiktu un... Nē, mums... Ai! Man attiecības bija ļoti labas ar mammu... I mammai turpat māsa dzīvoja blakus dzīvoklī. Nu, es ar mammu dzīvoju, bet māsa blakus, turpat netālu dzīvoklī. Nu, tā kā te līdz tai kūtiņai. Vēl viena māja, un tur viņa dzīvoja. Nu, vot. Tā kā ļoti labi bija.

Intervijas brīdī Ināras bērni jau sen ir prom no dzimtajām mājām. Ināra stāsta, ka apmeklējusi meitu ārzemēs, un

sūdzas par troksni pilsētā, kur dzīvo viņas meita. Jebkuru dzīvi var padarīt dzīvojamu. Ināra tagad ir iesprostota savās mājās. Vīra lielais auto stāv, iestrēdzis pagalma dubļos, un Inārai ir bail ar to braukt. Savā stāstā Ināra cenšas pieturēties pie ilūzijas par dzīves stabilitāti. Viss notikušais ir viņas apzināta izvēle, un viņa dalās plānos par tālāko savas saimniecības attīstību un mājas pārbūves plāniem. Viņai tas izdodas, un redzams, ka par sliktajām lietām dzīvē Ināra parasti nerunā. Viņa vienīgi pastāsta kādu epizodi no ģimenes dzīves, kad vīra iedzeršanas paradums gandrīz maksājis pārējo ģimenes locekļu dzīvību, mašīnai no ceļa noripojot gravā. Ināra vairākkārt uzsver, ka nevienam nekas neesot noticis:

Mēs bijām svinēt aizbraukuši un braucām atpakaļ. Un, tu saproti, kur mana meitiņa... Nu kā, viņa ietistīta... Viņai gadiņa vēl nebija. A viņa ietistīta tajos autiņos bija. Un ar galvu viņa, vot, šitā... Vo! Kā tūtiņa bija ielikusies starp sēdekļiem. Kad mēs noripojām zemē. Nu i... Tūlīt izkāpu no mašīnas. Man ta nekā nebija. I domāju, kas bērniem? Paņēmu to, to... Savu meitiņu. Apskatīju. Viss liekas kārtībā, bet no stresa es pati neatjēdzos, tik skatos uz bērniem. Manējais puika arī izkāpa. To mašīnu jānovāc... Visi stikli bija sabiruši... Nu i... I fiksi viņš [vīrs]... Tur jau brauca garām tās mašīnas un redzēja, ka ir notikusi avārija, i fiksi piestāja viens. Mani aizveda ātrie [neatliekamā palīdzība] ar bērniem uz uzņemšanu, a vīrs mašīnu novāca. Tajā laikā. Nekur nevienam nekas nebija. Nekas. Bet divus šitos [kūleņus ar mašīnu] te mēs uztaisījām.

Pats notikums tika noklusēts, apkārtējiem palīdzot sastīstot automašīnu aizvilkt un satiksmes negadījumu oficiāli neregistrējot. Uz jautājumu, vai tas līcis vīram mainīt paradumus, Ināra neatbild un piedāvā parunāt par ko citu. Kā vēlāk sarunā it kā starp citu izmet attālāka Ināras kaimiņiene

Elita, vietējie labi saprot kodu valodu un atklāti iezīmē vietējiem labi pazīstamu situāciju ar dubulto dibenu, kas ļauj cieņīgi runāt par problēmu, to par tādu neatzīstot:

Cilvēks, nu, tur un šitur pastrādājis, nav nekāds priekšnieks bijis, vests uz tuvējo reģiona slimnīcu, tā teikt, veselības uzlabošanas nolūkos, kas patiesībā uz atkačāšanu [alkohola detoksikāciju], nu, tā.

Arī Ilze runā par pāridarījumu noklusēšanu un skaļu neatzišanu kā nepieciešamu varmācības uzturēšanas mehānismu. Vardarbība Ilzes meitas ģimenē kļūst redzama cita, sabiedrībai pieņemamāka noziedzīga nodarījuma dēļ:

Manu meitu pirmais vīrs sita. Bet, nu, to īstenībā mēs uzzinājām diezgan vēlu. Tikai tad, kad jau viņa šķīrās. Jo praktiski jau pirms tam viņš īstenībā bija pacēlis roku, kad vēl nebija apprecējies. Bet īstenībā tas ir smagi. Bet, ja paceļ roku, tad tas ir nē. Tur nē. Tur vienkārši – jo šie neārstējās. Šie neārstējās. Jo viņi nemainās. Viņi var, saka, ai, tad viņš jau nožēlo, un tad viņi tik labiņi, tik labiņi. Bet, kā viņš bišķi iedzer, tā viņam ir atkal. Un ir ļoti grūti tikt no viņiem vaļā pēc tam. Tad viņai paveicās, ka viņš iekūlās kaut kādā kriminālā – kaut kādas kontrabandas [lietas], veda kaut kādu kontrabandu, un viņam vienkārši vajadzēja būt rātnam un labam, lai nedabūtu cietumsodu. Tad viņa beidzot no viņa vaļā varēja tikt. Jo principā to jau pat neredz. Un, galvenais jau, nestāsta. Jo tie, kas ir tādi ļoti vardarbīgi, viņi nemaz tā neizskatās. Viņiem pret pārējo visu pasauli. Viņi pati saulīte. Viņi pats labums ir. Pilnīgi, vārdu sakot, tad visiem noskaņo to, ka īstenībā viss pārējais tur nemāk kaut ko darīt un ko. Un pilnīgā pārliecībā, ka es esmu tā viņas vīra pusē. Ka viņa ir sliktā. Tas tā nebija, bet viņa bija pilnīgi pārliecināta, ka esmu viņas tā [vīra] pusē. Un viņa vispār

nevienam nevar ne sūdzēties, nekā. Un ka neviens viņu neatbalsta. Un tāda attieksme, ka viņa neuzticas nevienam. Viņa saka – it sevišķi, ja jau sāk pacelt, kamēr tu neesi apprecējis. Tad bērna māti gaidībās? Tad vispār. Tur nav runas. Vienkārši ir jātriec projām, un viss. Es vienkārši to tajā brīdī arī nesapratām. Arī nav tā pieredze. Saka, jā, nu, ar gadiem tur nožēlo cilvēks, izmainīsies. Bet nemainās. Praktiski nezinu, kam jānotiek. Arī kaut kādi brīnumi gadās, bet principā labāk patriekt, un tad lai tas brīnums notiekas.

Zanda, kura strādā par psiholoģi sociālajā dienestā citā novadā, arī runā par grūtībām palīdzēt tādās situācijās, taču izsaka cerību, ka situācija mainās:

Es domāju, ka ir drošāki palikuši runāt. Viņus iedrošina radnieki, draugi. Varbūt atveras acis, ja cilvēks pasaka: “Es negribu ar tevi vairs kopā dzīvot.” Tad parādās viss tas, ko pirms tam nav redzējusi. Pēdējais gadījums, kad tie desmit gadi, viņa brīnās, kā viņa vispār kopā varējusi dzīvot. Kur ir gan emocionālā, gan fiziskā vardarbība apakšā.

Zanda gan atzīst, ka sagatavoties runāt ir ļoti grūti. Piedzīvotais liek noslēgties sevī un to ignorēt. Es domāju, ka arī pašu sieviešu atbildība par situāciju un vainas apziņa par notikušo ļauj to nepamānīt. Runāšana par savu problēmu vienlaikus nozīmē arī atzīšanos nespējā labi pildīt sievas lomu un par to izjust kaunu.

Tuvāko cilvēku reakcijas ir dažādas. Ir situācijas, kad bērni piedzīvo apjukumu, bet biežāk, īpaši ar laika distanci un pašu dzīves pieredzes uzkrāšanos, spēj pagātni izvērtēt. Jau pieminētā Aina bija bažijusies par savu pieaugušo bērnu reakciju, kad izlēmusi aiziet no vīra:

– Viņa [meita] teica – mamma, nu super, beidzot, malacis. Es domāju, ko viņi man teiks. Meita man stāstīja:

mēs tavā pusē, sen jau vajadzēja. Nu jā, varbūt, ka arī sen vajadzēja. Bet dēls saka – tu ko, kāpēc tev jāiet no mājas, metam viņu [vīru] ārā. Mamma, tu nepareizi dari. Jaunākai meitai bija tā, ka sākumā teica, ka [ģimene] jāsaglabā. Viņa tikko bija izveidojusi attiecības, [tas bija tieši] pirms [viņas] kāzām, ģimene jāsaglabā. Pēc tam, kad viņai pašai sāka nēforši iet ar viņas vīru, viņa saprata mani.

– Bet atbalsts taču ir vajadzīgs?

– *Man nekad nav bijusi problēma, ko cilvēki teiks. Nekad. Es esmu pietiekoši drosmīga. Ģimene ir svarīga, tā ir jānotur, lai tur ir, kā ir. Ģimene kā vērtība, jā. Pietiekoši liela vērtība. Bet, ja tevi nenovērtē, ja viss slikti, ja cilvēks dzīvo mājā [bez darba] un tu nāc no darba... Un darbs man psiholoģiski smags. Atnāc mājā un jāgatavo, ko ēst, un varbūt tas vēl nav labi. Varbūt vēl greizsirdības scēnas sākas. Pilnīgi nepamatotas. Es pat neko tādu neesmu darījusi. Vienkārši bēdīgi.*

– Bet ilgs laiks pagāja, kamēr sapratāt, ka viņš ir vardarbīgs?

– *Ē... Nebija viņš tāds. Ar to dzeršanu jā. Bet tā emocionālā, greizsirdības izpausmes, tas pusotru gadu atpakaļ. Cietu kādu gadu.*

Ainas lūzuma punkts bijis brīdis, kad vīrs, kuru viņa ilgu laiku uzturēja, publiski abu pieaugušo bērnu un sievasmātes klātbūtnē sācis stāstīt, ka Aina nezina ar ko bērnus sadzīvojuši un ka tie nemaz neesot viņa. Par savu jaunāko meitu Aina norāda, ka te viegli atpazinusi vardarbību meitas ģimenē, – gan dīvainības znata uzvedībā, vēlāk zilumus uz meitas sejas un publisku pazemošanu, bet nav iejaukusies. Kā Aina saka, neskatoties uz viņas smago pieredzi un šaubām, sievietei pašai jānonāk pie apziņas, ka viņai tiek darīts pāri, un tad jāmeklē palīdzība. Tikai ar šādu nosacījumu viņa iejauktos meitas dzīvē. Zīmīgi, ka Aina intervijā uzsver: ģimene

ir vērtība. Lai arī ģimene nav saglabāta, Aina, viņasprāt, ir izpildījusi savu pienākumu, un, neskatoties uz personisko neveiksmi, viņas ticība ģimenei kā vērtībai nav mazinājusies.

Visbiežāk vardarbība ģimenē intervijās minēta bērnu skatījumā. Tā izpaužas gan kā viena vecāka aizraušanās ar alkoholu, gan kā strīdi vecāku starpā un neuzticība, kas grauj otra partnera pašvērtību. Egons tagad ir trīs bērnu tēvs un intervijā mazāk runā par savām sajūtām bērnībā nekā par tagadējo bezspēcības sajūtu, nespējot sniegt palīdzību māsām:

Ar fizisku vardarbību neesmu sastapies. Bet ar emocionālu gan, es domāju. Un tas ir tādā veidā, ka manā ģimenē bija tāds... Mans tēvs deklarēja tā, ka ir okei. Nu, viņam patika. Viņš citēja kādu franču [politiķi], kurš, reaģējot uz kāda seksa skandālu, teica: "Nu, ja mēs... Ja pēc šādiem kritērijiem jāizvēlas savu ministru, tad man jāatlaiž kabinets." Nu, tas ir tāds moments. Nu, tēvam bija arvien kādas attiecības. Māte to apmēram zināja. Varbūt ne diži detaļās. Bet es uzskatu, ka šis ir viens no vardarbības veidiem. Jo, nu, tas nav, ka, sākot iepazīšanos vai romantiku, tas netiek ievērtēts. Tas attīstās vēlāk. Un savādā veidā, bet arī manas māsas, izvēloties dzīvesbiedrus, kaut kur atrod līdzīgus tipus. Vecākajai māsai tagad ir tieši tāda situācija, kad viņas dzīvesbiedrs, kas nav laulāts, paziņo, ka viņš principā, viņam būs viena izejamā un viena parastā sieva. Kaut kas tāds. Un tas izveido varmākas un upura attiecības ģimenē. Un tas upuris mēdz tik ļoti pierast pie savas lomas, ka viņš nekur netaisās iet. Nākamais vardarbības modelis bija mana māsa alkoholiķe un viņas dēls, kurš bija gluži kā slepenpolicijas aģents. Viņam tika iemācīts tā melot vai neizpaust mājas apstākļus. Es uzskatu, ka man bija zināmas iemaņas vismaz bērna melus uztvert. Un tur bija tā – grūti. Un viņš ir vardarbīgi ietekmēts. Ne tā.

Viņš nav sists, bet viņš ir tur izmantots ar psiholoģisku ietekmēšanu, lai aizstāvētu šos neciešamos apstākļus. Tas ir pēdējais, ko tu darītu, – atklāsi šo vājrātu, kas notiek ģimenē. Un viņš ir traumēts attiecīgi. Jo es taču tevi tik ļoti mīlu. Es taču nestāstīšu, kā es uzvedos. Tas nekas, ka es atstāju māju uz trīs dienām. Atstāju vienu to puiku pa nakti. Bet es tevi tik ļoti mīlu, ka tu to tālāk neteiksi nevienam. Un šādi momenti ir ļoti bieži sastopami. Iespējams, tas ir tas grēks, kas cilvēkos dzīvo. Un vai es pats varu pateikt, ka es nekad tāds neesmu bijis? Vai tas tā ārēji varbūt nav notverams un definējams. Tādi momenti var būt, jo tas ir veids, kā viegli panākt savu kaut kādu rezultātu. Un, saskaroties ar šīm lietām... Dažām īpaši, kad tur bija tas mazais puika. Es sajutu tādu savu pilnīgu nevarību šī fakta priekšā. Tur neko es nevaru ietekmēt. Līdzīgi kā Ērikai – ja viņas meita vēl samierinās, tad tur vispār neko nevar ietekmēt. [...] Tu vari darīt, ko gribi. Aprakstīt, kas ir vardarbība, vai ko, vai ko. Mēs nevaram definēt visus savus izturēšanās modeļus. Tas ir nonsensā, kā tas, manuprāt, attīstās dažkārt sabiedrībās, kas ļoti iestājas par apvainotajiem un aizskartajiem. Jo tagad ir arī modīgi būt – piederēt aizskarto vai apvainoto kopienai. Ka mēs esam visi cietuši no vecāku vardarbības vai nemīlestības. Jā, jā, mēs esam. Bet tas ir mans sākuma komplekts. Ko es varu darīt? Man ir šāds sākuma komplekts. Bet man ir iespēja to visu saprast. Atteikties no tā un dzīvot, kā es pats gribu. Lūk, un nekas. Tas nav jāpārspīlē. Protams, kā kurš to var saprast. Varbūt cits to nesaņem vai nenofiksē. Viņš dzīvo tajā. Tā arī nodzīvo savu dzīvi. Nu jā. Principā ir tā, ja man saka. Vardarbību es esmu redzējis, bet es tur īsti neko nevaru padarīt. Nu, viss.

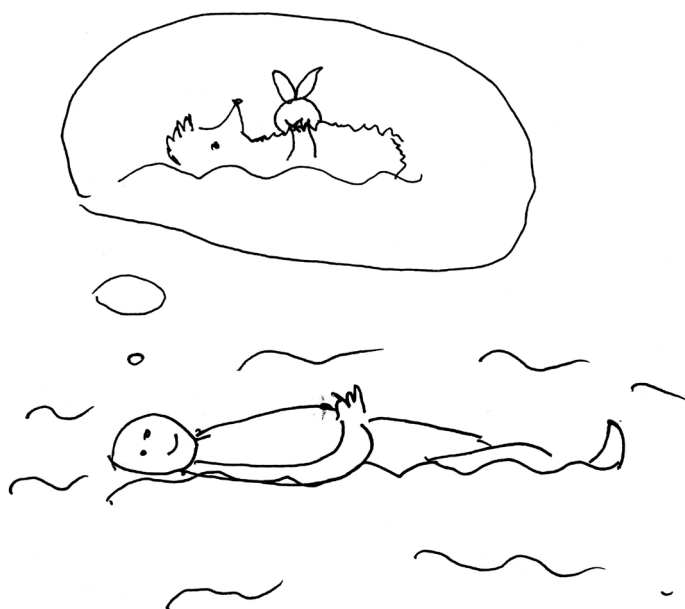
Egons ir centies mainīt savu pozīciju un par to runā dziesiski. Paša bioloģiskās ģimenes pieredze gan viņam liek būt piesardzīgam par sevi. Viņam ir laimīga laulība, un draudzē,

kuras loceklis viņš ir, Egons tiek uzskatīts par labu vīru un tēvu. Vienlaikus Egons nav pārliecināts, vai šīs būs viņa mūžā vienīgās attiecības, un nepieņem paša izveidoto ģimeni kā nemainīgu un pašu par sevi saprotamu dotumu, bet gan uzsver divu cilvēku attiecību nozīmi:

Viss tas pēkšņi kļūst ietekmējams, kad es ievēroju, ka es varu sevi mainīt. Tas tik ļoti atbrīvo, jo mēs... Es mēdzu nokļūt tādā kā upē, kurā kā ezītis miglā peldu. Un es principā nespēju ietekmēt neko, kas man riņķī notiek. Bet tad ir kaut kāds mirklis, kad es saprotu, ka tas nav vajadzīgs, – šādi gulēt un plūst. Un kad es varu sākt ietekmēt. Es pat varu izkāpt ārā no tās upes. Un tad visi šie apstākļi, kas veido šo upi, pēkšņi sāk mainīties. Ieskaitot attiecības. Ka liekas, nu, jā... Bet tur jau vajadzīgi divi, jo tas otrs jau nepiedalās, nu, ja. Tā, kā es vēlos. Bet pietiek tikai man izmainīt attieksmi, un izmainās viss. Tas man palīdzēja. Tā kā attiecības ir grūtas, un viņas vienmēr būs grūtas, un tādas viņas arī beigsies – kā grūtības.

Stāsti par bērnībā pieredzēto vardarbību vecāku starpā intervijās parāda ne tikai nospiedumu, kas tālāk ietekmē katra stāstītāja dzīvi, bet arī veidu, kā pret šo pieredzi izturēties un kā par to runāt. Egona māsas dēls slēpj mammas dzeršanas epizodes un to, ka pats ticis pamests novārtā, cenšoties šādi mammu atbalstīt. Kāda kolēģa rakstītā materiālā lasīju par bērniem, kuri vecāku vietā gājuši strādāt kurtuvē, kamēr vecāki bijuši piedzērušies, jo viņi baidījušies, ka vecāki pazaudēs darbu, un jutušies atbildīgi par ģimeni. Rūdolfš savā ziņā normalizē šo pieredzi un it kā garāmejot atzīmē, ka juties vainīgs par nesaskaņām ģimenē:

Man kādreiz tēvs, viņš mēdza iedzert, lietot alkoholu. Bet, nu, tas nebija tā, ka mums kaut kas trūka. Vecākiem bija uzņēmums, un viss bija kārtībā. Bet tas mammas



pārdzīvojums, kas bija mammai. Kad varbūt viņš kaut kur tā kā airtusējās, ne airtusējās, es nezinu, kā tas... Kaut kur palika varbūt, iedzēra vairāk ar draugiem. Un varbūt pa nakti atbrauca ar mašinu. Tad varēja braukāt alkohola reibumā vēl, tajos laikos. Tad policisti apstādinaja, teica, dāvai, čalit, brauc mājās, viss būs kārtībā. Tad tie strīdi. Tēvs nonāca slimnīcā, viņam bija muguras problēmas. Un tad pārdzīvojumi no mammas puses. Un līdz ar to pārdzīvojumi arī ģimenē bērniem. Man, piemēram, bija ļoti liels pārdzīvojums, un tas, man liekas, katrā ģimenē ir. Ka, ja vecāki kašķējās, tad vienmēr noveļ uz sevi, ka vainīgi esam mēs paši, bērni. Bet tā jau nav. Bet pārdzīvojumi ir ļoti, velkas līdzī. Un tie ir, tos... Tādus strīdus starp vecākiem es ļoti spilgti atceros, un tas nav tā izdzēšams. Mazāk es atceros dārziņa laikus, kad es gāju dārziņā, vai kaut kādas pozitīvās lietas. Bet tieši jau tās negatīvās mums iesēžas. Tie strīdi un tie pārdzīvojumi no ģimenes puses. Un varbūt pat šķiršanās sliekšnis, kas bija arī tajā laikā. Varbūt, ka nedēļu bija tāds – būs vai nebūs tēvs ar mums. Un tas ir ļoti iesēdies. Un tas arī ir tas, kas varbūt mani mazliet traumēja. Bet neteikšu, ka esmu sliktāk izaudzis. Vecāki turpināja audzināt un dzīvot kopā, un viss kārtībā. Nav nekādas... Es tiešām novērtēju viņu darbu, ieguldījumu mūsu kā brāļu un māsas audzināšanā. Un tur nav nekas nogājis greizi. Vienīgais, nu, tie mazie posmi, kas ir varbūt aizķērušies. Nu, tie sliktie.

Arvīds atceras, ka apzināti ir centies iejaukties vecāku konflikta situācijā un aizstāvēt mammu, lai arī vecāki viņa rīcību, visticamāk, nav sapratuši. Arvīds uzsver, ka tās bijušas nevis bailes, bet atbildība par vecākiem:

Nu, mana ģimene bija, var teikt, šķirta, kaut gan pašā sākumā vēl nē. Diezgan tāda vētrains, tēvam ļoti patika

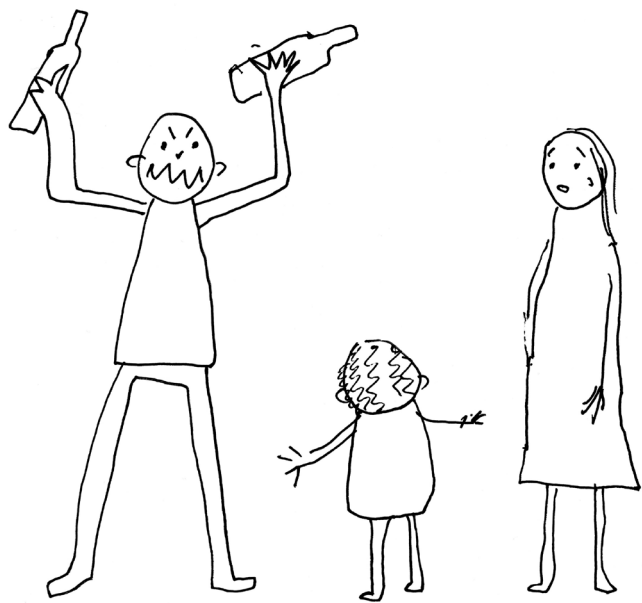
iedzert. Un visādi konflikti. Naudas nekad nebija. Mamma viena pati vairāk kūlās. [...] Nu, tādi arī visādi konflikti ģimenē, protams. Cik es arī atceros, tad tur ir tādi mirklī bijuši, kad es esmu mēģinājis aizstāvēt mammu. Un tā aizstāvēšana – ko tad tāds mazs var aizstāvēt, viņš kliež vienkārši, raud skaļi.

Dārta uzsver, ka starp viņas vecākiem attiecības nav bijušas vardarbīgas, drīzāk atsvešinātas, bet intervijas laikā viņa visu laiku atgriežas pie domas, “ka tu esi klāt tam, tu nevari būt neiesaistīts”:

Vai ir viegli novilkt robežas starp brīdi, kad attiecības ir vardarbīgas un kad nē? Es domāju, ka nē, jo tu kļūsti līdzatkarīgs kaut kādā brīdī. Es esmu, teiksim, ģimenē izjutusi, ka tu nevari kaut kādā brīdī pateikt nē, jo tu vienkārši esi, jo tu līdzī ciet, neesi vairs no malas skatītājs, bet esi līdzatkarīgs dažādās formās. Mūsu ģimenē tas bija alkohols, piemēram, un tad ar to vardarbību ir līdzīgi.

Asjas vecāki izšķīrās, taču, tikai izveidojusi pašas ģimeni, viņa atskārš, ka vecāku šķiršanās, kas smagi ietekmējusi arī viņas dzīvi, ir bijusi nevis sarežģījums, bet atrisinājums:

Nezinu, kas ir tas jēdziens vispār – “ideāla ģimene”. Bet, nu, es domāju, kā daudziem citiem maniem vienaudžiem, mans tētis aizrāvās ar alkoholiskajām vielām un lietām, un mana mamma bija ļoti pacietīga sieviete līdz brīdim, kamēr pacietības mērs bija pilns, un tad arī nāca šķiršanās un aiziešana no ģimenes. Jā, man tajā brīdī bija vienpadsmit gadi. Protams, ka man likās, ka ārprāts, ārprāts, mana dzīve sabrūk. Man bija jauna skola, jauni cilvēki apkārt, jauna vide. Tas nebija viegli, es teikšu. Man šķiet, ka bērniem vienalga, cik gadi, liekas, ka viss beigsies labi, un es domāju, ka vecāki saies kopā, bet, nu, to, ka var būt labi arī tas, ka viņi nesaņem



kopā, to tu saproti tikai tad, kad tev pašai ir bērni, vai tad, kad tu pats esi pieaudzis, vai, nu, tā. Bet tajā brīdī, protams, es pārdzīvoju, ka vecāki šķīrās, un, bet nu... Es esmu izaugusi par tīri normālu sievieti.

Ilzei par vecāku attiecībām palikušas divējādas sajūtas. Viņa atceras, ka tētis dzēris un bijis agresīvs. Mamma ar bērniem skrējusi uz tramvaju, un ar to braukuši četras pieturas pie vecmāmiņas. Pēc tam tētis bijis ļoti uzmanīgs un mīļš. Ilzes sajūtas ir pretrunīgas. Tagad viņas mamma pārmet, ka meita vairāk atbalstījusi tēti, bet Ilze tam nepiekrīt. Par to, ka arī pašai Ilzei būtu bijis vajadzīgs atbalsts, liecina vien tālaika fotogrāfija:

Bet es viņus abus mīlēju, un man likās – nekas briesmīgāks nebūs, ja viņi izšķirsies. Bet es zinu, ka tētis mūs veda pie fotogrāfa, un tajā laikā vēl nebija telefoni. Un mums vēl tagad ir tāda bilde, kur ir tētis, es un māsa. Un es tur izskatos vienkārši šausmīgi. Un tā bija bilde pirms tā kā šķiršanās. Pirms šķiršanās viņa skatījās. Un, skatos, mana māsa, viņai ir tāds raksturiņš, ar tādām sakniebtām lūpām, bet es tajā bildē esmu tāda noraudājušies. Tētis smaida. Bet, nu, kā tas viņiem tas noregulējās, viņi neizšķīrās. Tagad arī vecāki joprojām dzīvo kopā, un tētis ir pēc insulta un mamma par viņu rūpējās. Rājās uz viņu, bet bez viņa nevar iztikt.

Šos stāstus vieno situācijas noklusēšana, kuras rezultātā bērni cenšas notiekošo interpretēt un ar to sadzīvot. Vardarbības akts un ar to saistītie pārdzīvojumi norit kļūsumā. Nevienā no stāstiem nav epizodes, kur bērni būtu saņēmuši atbalstu vai ar kādu pieaugušo situāciju izrunājuši. Izņēmums ir Emīlija, kuras aizdomas par tēva krāpšanu tiek uztvertas kā pusaudzes problēmas, un viņa saņēmusi psihologa konsultācijas. Tiesa, vēlāk izrādījies, ka viņas aizdomām bijis pamats.

Maijas gadījumā bērnu iesaiste vecāku attiecībās turpinās visu viņas dzīvi un šķiršanās nav nesusi atrisinājumu, jo manipulācija ar bērniem ir kļuvusi par vecāku cīņiņa sastāvdaļu:

Bet vienalga tas kaut kā nav sakārtojies, jo, nu... Bet viņi ir beidzot izšķīrušies, par ko es sapņoju visu savu bērību, bet viņi nešķīrās trīsdesmit gadus, un tagad viņi tā kā, nu... Tagad viņi ir katrs savā pusē, bet... Un mēģina tā kā mūs, jau pieaugušos bērnus, četrdesmitgadniekus, vienalga vilkt to sedziņu uz savu pusi. Nu, viņi nav atrisinājuši, un tas, ka mēs sakām, ka es nevaru tajā iesaistīties, ja, šinī jūsu cīņiņā, kuram jau tā kā būtu jābeidzas, nu, viņi kaut kā ne īpaši reaģē. Nē, viņi jā, viņi ir pārtraukuši to kaut kādu negatīvo skatījumu uz to otru pusi izteikt mums, ja. Personīgi man un manam brālim, bet vienalga jūt kaut kādu aizvainojumu viens pret otru. Nu, tāpēc mums tās attiecības kaut kādas...

Līdzatkarība, ar to saprotot ne tikai emocionālu, bet arī ekonomisku atkarību, visbiežāk tiek pamanīta partnerattiecībās. Elita stāsta par gadījumu, kad viņa sastapusies ar jaunu sievieti, trīs bērnu māti, kura regulāri cietusi no vīra fiziskas vardarbības. Sieviete strādājusi vīra saimniecībā, viņa apprecējusies jauna, un viņai nav bijis patstāvīgas dzīves pieredzes un citu radinieku. Kritiskos brīžos dienesti viņu ar bērniem ievietojuši vietējā krīzes centrā, bet pēc noteiktā uzturēšanās laika viņa atgriezusies atpakaļ mājās. To sieviete darījusi, jo viņai nav bijis citur, kur iet. Sociālā darbiniece, cenšoties palīdzēt, skaidrojusi, ka, aizejot no varmākas vīra, sieviete pazaudēšot mājas un iespēju nodrošināt labu dzīvi bērniem. Elita un citi vietējie iedzīvotāji ir iejaukušies, sākuši atklāti runāt par problēmu un atraduši sievietei un bērniem pagaidu mājokli. Lai arī Elita ir izgājusi apmācību, strādājusi vardarbības novēršanas jomā un ir pārliecināta par vardarbības nepieļaujamību, viņa atzīst, ka, personiski iesaistoties šī gadījuma

risināšanā kā kopienas loceklei, pati piedzīvojusi šaubas, vai rīkojusies pareizi, atbalstot sievietes lēmumu pamest vīru. Elita saka: “Māju taču viņa beigās patiešām pazaudēja.”

Līdzīgs gadījums, kur no vardarbības cietuši sievietei kritiskā brīdī palīdz kopiena, atrodams vēl vienā stāstā citā Latvijas reģionā. Pēc gada šai tēmai pievērsās Latvijas Radio akcija “Dod pieci!”. Būtiski, ka šī pieredze padara izvēles iespējas reālas. Lai arī pašas sievietes mērķtiecībai, nenoliedzami, ir milzīga nozīme, tikpat svarīgs ir atbalsts un iespēja gan problēmu, gan risinājumu padarīt redzamu. Zanda, kura ir mediācijas speciāliste ģimenēm, uzsver, ka galvenā problēma ir upura galvā, bet šādi viņa katru gadījumu individualizē un padara par upura atbildību:

Ja abas puses negrib sadarboties, ja viens grib un otrs negrib, tad nekas nevar sanākt. No paša cilvēka atkarīgs, cik daudz viņš grib mainīt. Ir grūti izraut ārā no līdzatkarīgajiem. Pārsvarā šīs sievietes ir līdzatkarīgas, ļoti reti vīrietis ir līdzatkarīgs. Tā viņas arī pasaka: “A kur tad es iešu dzīvot? Man ir bērns.” Tad es saku: “Tu esi līdzatkarīga no viņa, tas nekas, ka tu strādā. Tu saņem šo darba algu.” Bet kā es iztikšu? Tā domāšana viņām ir jāmaina. Tajā brīdī, ka tu strādā, tu spēj sevi aprūpēt un bērnu aprūpēt. Es domāju, ka domāšanā ir iestrēguši. Ja kādreiz degunu ir pabāzuši laukā, tad tiesā tiek pazemots, ļoti.

Aptaujā 5% sieviešu un 12% vīriešu atzīst, ka vardarbība ģimenē ir attaisnojama, ja upuris bijis provocējošs. Taču tam, ka vardarbība darba vai skolas vidē ir attaisnojama, ja upuris ir provocējošs, piekrīt vien 3% sieviešu un 9% vīriešu. Tas liecina, ka priekšstati par vardarbību ģimenē ir labvēlīgāki un pielaidīgāki salīdzinājumā ar publisko vidi. Provocēšanu pamanījuši Elzas vecāki un strādājuši, lai izvairītos no tās. Elzas mamma ir mainījusies, un tagad dzīvesbiedri ir vienojušies par abpusēji pieņemamu līdzāspastāvēšanas modeli:

– Tētīm tā atkarība arī vairs nav tik ļoti... Mammai un tētīm ir sarunāts savā starpā, ja ir vēl tādi gadījumi, tad viņš var aizbraukt uz vasaras māju. Mamma ir daudz strādājusi pie savas pašizaugsmes, mamma tajos konfliktos daļēji arī bija vainīga, jo, kad viņš atnāca mājās, viņa sāka pie viņa kasīties [iesmejas], – ja viņš būtu atnācis, izgulējies, tad neko. Bet viņai, ieraugot viņu iereibušu, viņa to nevarēja izturēt, tāpēc viņi ir tā vienojušies.

– Kā vecāki pie šādas vienošanās nonāca?

– Viņi gandrīz izšķīrās, un viņš aizgāja tur dzīvot, tad viņi atpakaļ sagāja un tādā veidā vienojās, ka tā ir labāk, un nav to strīdu, konfliktu.

Teoriju par provocēšanu kā vardarbības iemeslu intervijā atbalsta arī Arta, pašvaldības policiste, un viņas priekšnieks, kurš, lai gan par to pats atklāti nerunā, Artas teikto papildina, piekrītoši krešķinot:

Tas varētu būt tāds mans novērojums, ko es redzu, kas ir. Jo viņas ir pilnīgi atkarīgas. Arī tie, kas braukā uz ārzemēm. Ne jau tikai tās sliktās ģimenes, es gribu teikt. Kur tā vardarbība notiek. Bet ir arī no normālām, kur aizbrauc, viņas tad piecieš to laiku, kamēr viņš te atbrauc. Viņš grib nolaist tvaiku, te padzer, tad varbūt notiek šie te konflikti. Un tad arī šī te vardarbība. Protams, ir arī tāda vardarbība, es esmu pati bijusi klāt, kur ir starp vīrieti – sievieti, ja. Labi, vīrietis tur iedzer – iedzer, okei. Pašas sievietes arī uzprasās. Es esu sieviete, es varu teikt arī, ir, nu... Varbūtās es kādreiz, [ja] būtu divdesmitgadīga, es arī savādāk domātu, varbūt arī plītos tam vecim virsū un bakstītu. Bet ir ne pa tēmu. Pašas sievietes izprovocē šo te kašķi. Es esmu vienmēr teikusi: ja vīrietis ir iedzēris – vai arī pretēji, ja vīrietis ir skaidrā un sieviete ir dzērusi, salietojušies –, nu nav jēgas risināt kaut kādas ģimenes lietas.

Tad mūždien notiek istā risināšana. Par naudas lietām, par bērnu audzināšanu, da jebko. Un tad izraisās šis te konflikts. Uz līdzenas vietas, normālā ģimenē. Vienkārši izprovocē tā otra puse. Varbūtās ir arī šādā veidā jārūnā. Jo vairāk vai mazāk visur ir alkohols. Nu neaiztiec to vīrieti, kad viņš ir dzēris. Nu neaiztiec, nav jēgas, ko tu no viņa dabūsi? Un citām pilnīgi, viņas tā kā... Es pilnīgi redzu, ka viņas... Vai nu arī pašas gūst to baudu. Varbūt tā ir pat tāda slimība, ka gribas būt tās cietējas, arī tādas ir sievietes. Kam patik būt cietējām. Ka viņām ir labi, ka viņas cieš, vecis saklapē, nākamā dienā viņš nāk ar ziediem, tad varbūt tad ir tas kaifs. Es atvainojos [par] izteicienu, parasti visi te smejamies arī darbā – pēc kašķa vienmēr mājās ir ļoti labs sekss. [Smejas] Es tā ļoti atklāti te, starp pieaugušiem cilvēkiem, ja. Un varbūtās arī tas ir cilvēkiem, ka viņiem tas ir pilnīgi vajadzīgs. Nu, ja nav tāda izteikti nopietna ar tādu vardarbību. Jo vardarbība jau ir emocionālā un vēl visāda cita, ja. [...] Es vienmēr smeju – veļu mazgāsim mājās, nerunāsim to publiski, ja. Uzreiz tā cenšos pieklusināt. Arī, ja jūtu, ka tā sieviete, es par to arī tā kā... Varbūt, ka tādā veidā. Jo ne jau vienmēr tie ģimenes konflikti, es gribu teikt, izraisās tieši starp nelabvēlīgām ģimenēm. Un otra sadaļa ir tieši šī, kur ir pilnīgi normāla ģimene, normāla situācija, iedzer un vienkārši izaicinoši kaut kā izprovocē. Tas vīrietis varbūt nemaz nav tik slikts, bet viņu izprovocē. Jo katru, es domāju, mūs katru varētu izprovocēt, tikai katram ir tas pacietības mērs kaut kāds noteikts. Jo cilvēks ir tikai cilvēks, un mēs esam arī savā veidā, tāpat kā dzīvnieki. Viņam ir kaut kāda tā robeža, cik tālu tu vari un ka viņam būs viss. Varbūt, ka runāt, ka nevajag tad, kad ir iedzēris, jo tad jau cilvēks nekontrolē vairāk vai mazāk savu to darbību. Kā sieviete, tā vīrietis.

Arta ar alkohola lietošanu saistītu konfliktu risināšanu dabisko kā “normālas” alkohola lietošanas sekas, kuras jāpieņem un kurām apkārtējiem jāpielāgojas, taču Daina, bijusī bāriņtiesas darbiniece, līdzīgi mēģina risināt situāciju ar “normālu” dzimuma lomu atjaunošanu. Viņa uzsver robežu starp sevi un “cilvēciņiem”, kas ir “ne tādi kā mēs”. Tas ļauj uzskatīt, ka “cilvēciņi” dzīvo paralēlā realitātē un tā ir viņu vaina, ja nav izdevies izveidot “normālu” ģimeni, lai arī, kā Daina vērtē, visi dotumi bijušajam klientam ir:

Vai tad ir forši šitādam būt, sadzērušamies? Paskaties, tu esi normāls, izskatīgs džeks. Tiešām izskatīgs. Tu vari atrast normālu, izskatīgu sievieti. A ja tu šitāds ļerpata staigāsi nodzēries, kādu sievieti tu atradīsi? Tādu pašu kā tu. Bet tu tak vari sevi pacelt augšā. Tu tak vari no tās bedres tikt ārā. Tu vari strādāt, tev bērni normāli, tev viss ļoti labi. Tikai tev pašam jātiek uz priekšu. Normāli izrunājamies ar cilvēku. Neviena policija. It kā viņi bija teikuši pēc tam sociālajam, ka viņa [Daina] jau tā kā bišķi pa maigu ar viņu. Vajadzēja jau stingrāk. A ko stingrāk? Vajadzēja raut tos bērnus ārā? Lai viņš sāk ārdīties tur? Bērniem redzēt, kā viņš ārdās? Bērni uz mani bļauj – jūs neņemiet mūs ārā! Tā jau ir bijusi trauma, ka tu vienu reizi esi izgrābis viņus ārā. Tikai tāpēc vien, ka tēvs ir bijis piedzēries. Tad strādāji ar to tēvu, runāji ar viņu. Brauciet kaut vai pie viņa, es nezinu, nu. Tev bezmaz tajā ģimenē būtu jāguļ, lai tu izvilktu viņus ārā. Tad tu savai ģimenei nevari laiku veltīt. Un tā tas arī, es gribu teikt, ka ir. Man patīk, ka [blakus pagastā] ir viena sociālā darbiniece, un viņa super. Viņai savi bērni izauguši, viņa sevi var veltīt citiem cilvēkiem. Un to viņa arī dara. Tie, kas ir. Nu, mēs tā kā ģimenes cilvēki, mums ir jādalās. Man ir saviem bērniem, savai ģimenei jānodod, un man vēl ir jādomā par to otru ģimeni. Un man ir jāatrod

tam cilvēciņam. Un tagad es viņu satieku, un man saka – kāpēc tu esi aizgājusi no bāriņtiesas? Nu taču it kā cilvēkiem ir vajadzīgs šis. Lai tu nolaidies. Protams, ka es viņu tur palamāju, – kāds tu staigāsi nomīzies, pēc ko tu izskatīsies. Viņš skatās ar lielām acīm uz manīm. Es teicu – tu taču esi foršs džeks, jauns, izskatīgs. Tak saņemies! Normāli, nu. Es ceru, ka viņam bišk aizgāja. Jo tagad, kad viņš mani ierauga, viņš tiešām vienmēr sveicina, tāds, tāds – viss ir kārtībā, Daina, es cenšos. Tā, man liekas, ir tā lieta, kas mums katram ir vajadzīga. Lai mēs mēģinātu atrast ar viņiem kopīgu valodu, [ar] tiem cilvēciņiem, kuri tomēr ir ne tādi kā mēs.

Dainas pieminētā “kopīgā” valoda automātiski izslēdz viņas klienta problēmas un tādējādi it kā padara situāciju normālu, kaut gan Dainai pašai, piemēram, nav ikdienā jācenšas savu dzīvi ievadīt “normālā” gultnē. Ēriks šo pieeju kritizē no savas veiksmīgās un citu cienītās dzīves pieredzes pozīcijām:

Es esmu ievērojis, ka, ja man pašam ar sevi vai ar saviem mērķiem ir grūtības vai man viss ir apriebies, man nekas nesanāk. Tad man pēkšņi kļūst ļoti aktuāli, kā sieva pret mani attiecas. Un tas ir diezgan tipiski. To var nolasīt. Un tad, jā, tas risinājums vienkāršais būtu – ja vien man būtu normāla sieva, tad man dzīvē veiktos. [Visi smejas]

Jau pieminētā Zanda, kura strādā sociālajā dienestā, atzīst, ka ziloņa klātbūtne istabā ir daudz kompleksāka, un pat doma, ka jāsāk par to runāt, ir nozīmīgs solis. Stāstot par saviem klientiem, Zanda saka:

Ja viņš saprot, ja kāds var kaut ko palīdzēt, tad... Tā kā man viena kliente teica: “Man bija ļoti jāsaņem, lai atnāktu pie jums, lai pieteiktos un atnāktu runāt par tām lietām, jo man ir kauns par to runāt.”

Šeit es apzināti pieskaros veidam, kā kopienā un ģimenē tiek runāts par problēmsituācijām un vardarbību. Maruta tiek intervēta patversmē. Viņa pārstāv “tipisko” problēmgimeni vairākās paaudzēs, un atšķirībā no citiem pētījuma dalībniekiem viņa brīvi runā par savu dzīvi. Līdzīgi kā pašas mamma, abu meitu dzīvē viņa bijusi epizodiski un neatceras visu mazbērnu vārdus. Viņa brauc ciemos pie meitām, taču, kā pati saka, meita ar viņu runā tā, it kā “viņa mani būtu dzemdējusi, ne es viņu”. Marutai ir invaliditāte, kuru neviens laikus nav pamanījis, un vardarbības epizodes ir viņas ikdienas dzīves sastāvdaļa, kuras aprakstīšanai viņai pat ir savs vārdu krājums:

Un tad to draugu ar, kad es dzīvoju, tad tā uznāca tādas viņam spontānas tās darbības. Ar kādreiz bij' bišķi vairāk iedzēris. Nu, dabūju, var teikt, pa tām acīm, kā saka. [Smejas] Zilas acis dabūju. Tad teica – o! Maruta atkal uzkrāsota.

Marutas stāstu es pieminu, jo viņa nejūt nepieciešamību uzturēt normalitātes robežas stāstā par sevi un runā par savu dzīvi bez kauna. Viņa intervijas laikā uzdod sev jautājumu, cik lielā mērā pati provocējusi pret sevi vērsto vardarbību, un ik pa laikam atgādina frāzes, kuras viegli iedomāties sociālā darbinieka mutē, – ka “jādzīvo vienalga uz priekšu. Neviens tavā vietā nedomās. Pašam viss jādomā”. Viņa sevi neredz kā varmāku vai upuri. Viņas meita bērnībā piedzīvojusi smagu kritienu pa kāpnēm. Vīramāte bērnu aizvedusi uz slimnīcu, bet Marutai un viņas vīram bijis aizliegts meitu tur apmeklēt. Maruta to atstāsta kā vīramātes organizētu plaša mēroga konspirāciju pret viņu – tā sākusi izpausties, kad Maruta bērnu neplānoti ieņēmusi un topošā vīramāte izdarījusi spiedienu, lai tiktu veikts aborts. Maruta meitas kritienu nesaista ar pienācīgu bērna nepieskatīšanu, bet uzskata, ka meitas liktenim ir līdzība ar viņas pašas dzīvi. Arī Maruta šajā vecumā smagi kritusi pa kāpnēm, taču pie ārsta nav

vesta. Viņa domā, ka ar invaliditāti saistītās veselības problēmas nāk no šī neārstētā kritiena. Marutas stāsts ir liecība, ka vardarbība drīkst būt saistīta ar atkarību, trūcīgumu un cilvēciskās cieņas zaudēšanu. Viņas dzīvesstāsts rada ilūziju, ka vardarbība notiek kaut kur “ārā” savā ciklā jeb, iepriekš citētās Dainas vārdiem runājot, pie cilvēkiem, kas nav “kā mēs”. Tas ļauj ziloņa klātbūtnei savā istabā palikt vien nojaušamai, lai arī tā ir neērta.

Neērtību rada ne tikai pati vardarbības iespējamība, bet gan vardarbības atrašanās ārpus normālā robežām. Ērika, Albīne un Egons ar pētnieku sarunājas katoļu baznīcas draudzes telpās pēc mises. Viņi cita starpā nonāk pie laulības nešķiramības katolicismā un vardarbības jautājuma. Pie šīs tēmas es atgriezīšos, runājot par krīzi un to, kā politiskās un ekonomiskās pārmaiņas ir ietekmējušas izpratni par partnerattiecībām un vardarbību.

Laulības vērtība

Vispirms jārunā par pārmaiņām tajā, kas tiek sagaidīts no partnerattiecībām. Te kā piemēru es izmantoju trīs kādas katoļu draudzes locekļu – Ērikas, Albīnas un Egona – sarunu ar pētnieku. Par saviem dzīvesbiedriem Albīna un Egons runā kā par personām, un dzimumam vai ar to saistītiem stereotipiem viņu stāstā nav nozīmes. Albīna ir agri apprecējusies, kā tas padomju gados bija pierasts. Pirmie 12 laulības gadi esot bijuši grūti, un viņa ar vīru vairākkārt gribējusi šķirties. Kopā abi uzaudzinajuši sešus bērnus un atraduši savu sadzīvošanas formulu. Te gan palīdzējušas laulāto tikšanās, kuras abi apmeklējuši, kad pievienojušies draudzei. Tās kļūst par pagrieziena punktu viņu attiecībās, un Albīna pēc 12 gadu kopdzīves pirmo reizi dzirdējusi vīru skaļi atzīstam, ka viņš Albīnu mīl. Albīna gan piebilst, ka abu kopdzīve pilnībā neatbilst viņas gaidām par pāra attiecībām, taču spēj saskatīt tajā arī pozitīvo pusi:

Es tik saprotu to, ka otrs cilvēks nav domāts, lai viņš piepildītu visus tavus sapņus. Nu nav tāds – o, jā, mīlestība! Ja viņš tev tur nedara to un to, tad tā ir nemīlestība. A viņam vienkārši nav spēka visu to darīt. Viņš strādā. Jo otrs cilvēks nav domāts, lai izpildītu visus tavus tukšumus un robus tev aizpildītu. Viņš nav domāts. Tad jau tikpat labi ir tev jāaizpilda visus viņa robus. Vienkārši pieņemot viens otru un arī neapgrūtināt otru ar to, kas, teiksim, otram ir par smagu. Vienkārši dzīvot kopā un būt kopā. Tak, protams, varbūt ir dažādi pēc rakstura – saskanīgāki cilvēki, bet tam visam ir īstenībā maza nozīme. Ir, protams, ja tev paveicās. Ja abiem diviem patīk runāt un dalīties. Man vīrs nerunā. Pareizāk sakot, viņš runā par skolu. Bet, nu, viņam nav spēka. Kad es sākšu runāt, tad viņš, ah, skrien projām. [...] Oi, tad viņš mājās klusumā – viņš laimīgs. Bet es ar tās... Nav nozīmes, vārdu sakot. Tas viss ir vienkārši – ka paskaties uz laiku. Tas laiks kopā, un arī otrs tas, ka arī tas, ka, nu, tā neapspiest otru. Tad es nonāksu pie tā kopsaucēja, ka viņš ļauj man darīt to, ko, vārdu sakot, man sagādā prieku. Tur muzicēt un tamlīdzīgi. Tad viņš neuztver to vairs kā savu apdraudējumu. Jo īstenībā tak cilvēkam, viņam kaut kādu savējo to, kas viņam iedod talantu realizēt. Ja viņš to nerealizē, viņš paliek rūgts, nīgrs un apvainojies. Ja viņš nedabū realizēt to, kas viņam iekšā. Tāpēc es priecātos. Viņš vienmēr tiktu pie gleznošanas. Tikai cer, kad aizies pensijās. Bet jau ir aizgājis pensijā, bet strādāt joprojām nevar atļauties vairs atnest. Tā kā nezinu, kad pienāks tas laiks gleznošanai. Nu, tā. Ceļošanai kad pienāks laiks. Viņš tagad – es gribētu kalnos, bet es nevaru paiet vairs. Tu saproti – tu varbūt nekad neaizbrauksi vairs kopīgā ceļojumā. Divatā, teiksim, ko nekad mūžā neesi darījis. Un atliec, atliec...

Starp rindiņām var izlasīt Albīnas gaidas pēc ciešākām attiecībām un kopīgi pavadīta laika un sarunām, taču viņa novērtē abu savstarpējo cieņu un iespēju katram nodarboties ar lietām, kas sniedz piepildījumu, lai arī tās pārīm nav kopīgas.

Egons jaunības gados ir bijis kritisks pret laulībām. Viņa kritika ir vērsta pret iedibinātu modeli, tradīciju, kurai nav dziļāka attiecību pamata. Kad Egona sarunu biedrenes kritizē kopdzīvi bez laulības, viņš skaidro, ka partnerattiecības laulībā vai ārpus tās viņam nozīmē līdzvērtīgas attiecības. Egona teiktajā var saklausīt arī hierarhisku un vīrišķās vērtības balstītu attiecību noraidījumu:

Man nav tik lielu iebildumu pret vārdu "partneris", jo sākotnēji... Kā jau pirmajā jautājumā es teicu, ka man bija svarīgi definēt savu attieksmi. Un dažkārt arī tendīgi vai moderni dzīvot. Proti, tas bija tā. Astoņpadsmit gadi man bija astoņdesmit septītajā gadā. Astoņdesmit astotajā gadā iepazinos ar savu tagadējo sievu. Un klases meitenes, puse, man liekas, pēc vienpadsmitās klases apprecējās. Jo tas bija tā tradicionāli. Un es ciest nevarēju – kas tas ir? Un es neko neprecējos. Un dzīvojām kā partneri. Tas tā kā... Šodien tā kā visi dara. Un faktiski tikai tad, kad mēs iesaistījāmies katoļu baznīcā, tad, nu, tā vairs nevar, tad tikai apprecējāmies. Bija jau pirmā meita. Bet arī no šejienes te man ir tā... Es ne sevišķi meklēju hierarhisku ģimenes modeli. Man patīk līdzvērtīgas attiecības. Dažkārt ir, nu, jā. Labi tas, kā citiem. Man patīk, ka mēs esam līdzvērtīgi lēmumu pieņemšanā un savās lietās. Kaut gan baznīcā mums mazliet māca vīriešu prioritātes. Bet tas nav iemācāms. Mēs jau varam izlikties, ka mēs esam baigā hierarhijā, bet, jā. Tur vienalga tas nestrādā. Jo tos lēmumus sagatavotos dot parakstīt vīram, bet tie lēmumi ir izdomāti no sievas. [Visi smejas] Un, protams, tagad ir, būs arī drīz piecpadsmit

gadu, kas nozīmē arī, [ka] bērni, daļa no bērniem jau ir lieli. Un šīs attiecības, protams, ka viņas jau ieiet kaut kādā citā fāzē. Jo tas kopīgais uzdevums, kāpēc ir jāizveido ģimene... Ģimene jāizveido, lai varētu izveidot bērnus. Un šis mērķis būs drīz sasniegts. Un es pat ievēroju, ka tas ir diezgan traģiski. Nu, ko tagad iesākt ar ģimeni. Nu, nav viņa vajadzīga vairs. Jā, tur kaut kas cits jāmeklē, kam viņa tālāk... Un līdzīgi ir, kā Albīna teica, ka mēs varam dot viens otram lielāku telpu kaut ko darīt, kas nav jāsaskaņo vienam ar otru. Ar kaut ko aizrauties. Tas, protams, atkal ir riskanti. Jo tad mēs varam aizrauties katrs savā sfērā. Pavisam tā, ka īsti tu tāpat nezini, ko es daru. Un kas mums tur vispār vairs kopīgs.

Egonam ir izdevies izvairīties no tradicionālu attiecību hierarhijas, kuras pastāvēšanu praktiskā dzīvē ar smiekliem apšaubā arī viņa sarunu biedrenes, jo tās vietā ir nākusi bērnu audzināšana, kas noderējusi par pamatu, ap kuru veidot līdzvērtīgas attiecības. Šādi veidotu vienlīdzīgu attiecību modeli atzīst vairāki pētījuma dalībnieki. Kā Egons norāda, te arī slēpjas apdraudējums – bērniem izaugot, pāra attiecības ir jāpārkārto. Šī pārkārtošana un fokusēšanās uz pāra attiecību kvalitāti ne tikai rada draudus, bet arī dod iespējas attiecības izvērtēt.

Egons intervijā runā par laulības institūcijas stiprumu no praktiskas perspektīvas. Egona novērojums labi ilustrē iepriekš pieminēto paradoks, ka nekritiska tradicionālo dzimumu lomu pieņemšana un uztveršana par pašsaprotamu traucē laulības nodibināšanu un stabilitāti. Šie pieņēmumi uzliek gaidas, kas neatbilst reālajai dzīves pieredzei un liek pamanīt savu neatbilstību it kā visiem citiem dabiski pieņemtai dzīves gaitai:

Drīzāk man liekas, kad jauno vīriešu nespēja uzņemties atbildību vai kaut ko tādu. Tad tur vai viņu hiperprasības

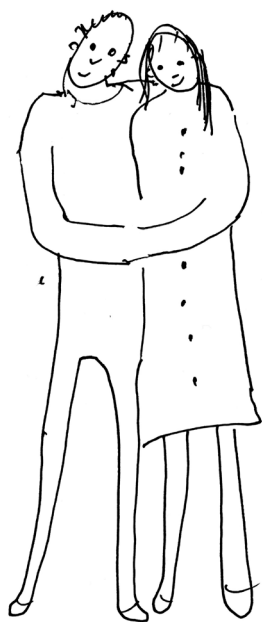
pašam pret sevi drīzāk varbūt neļauj viņam, teiksim... Nu, es neesmu tik gatavs. Man nav ārējie atribūti, kas man ļautu apprecēt to sievieti. Un tāpēc mums ir tagad kaut kā jāiespringst vai vismaz jābūt tādā nenoteiktības stāvoklī. Pat ilgstošu laiku. Es pats tādu zinu. Es atceros sevi. Un es nevarēju saprast. Jo man tagad ļoti stingri jāpasaka, vai šī ir mana vienīgā sieviete, ko es mīlēšu visu mūžu, – es nevaru to atbildēt. Nu, kurā brīdī man tāds abstrakts [moments] iestāsies, ka es vairs neko neredzu riņķī. Es redzu. Nē. Tas neiestājas. Tādēļ romantizēts laulību modelis ir mazliet aplams. Teiksim, ka, ja man jāpasaka, ka es varu precēt tikai to, ko es absolūti mīlēšu visu savu mūžu tieši to jūtu ziņā, tad es to nevaru izdarīt vispār. To es nekad nevarēšu pateikt. Tā kā senatnē bija vairāk... Tu esi liels, tev jāvācas ārā no mammas mājas. Tev ir jānodibina kaut kāda sava... Tev ir jābūt kaut kādam draugam, partnerim. Tās nevar būt geju attiecības. Tātad tev ir jāapprecas. Tātad tu nedzīvosi viens. Jā, un šie apstākļi jau tevi virza uz to. Tagad ir acīmredzami. Bet labā vēsts ir tā, ka ikviens cilvēks, kas ir dzimis, ir vai nu laulībā dzimis vai vismaz heteroseksuālās attiecībās. Tā kā pasaule jau neizputēs. Mēs gribam dramatisēt šo krīzi laulībās. Bet viņa jau – katrs esošais cilvēks ir dabiski dzimis, un tad ir šis moments, ir bijis tuvu laulībai. Ne pašā laulībā – tā kā viss kārtībā. Ja, vienīgais, bet atkal – ļoti daudz jaunu apstākļu. Dzīves ilguma palielināšanās. Piemēram, tad, kad cilvēki dzīvoja, teiksim, piecdesmit gadus vai piecdesmit pieci. Tad patiešām divdesmit gados viņiem sāka dzimt bērni, viņi dzīvoja desmit gadus. Bērni paaugās, un vecāki nomira. Viņiem pat nebija alternatīvas. Kurā brīdī kaut ko mainīt. Kaut kādas mana vecuma jaunās ģimenes, kur vīrietis apprec jaunu sievieti. Viņš īpaši neskatās spoguļi. Viņš atkārtο dzīvi no jauna. Un ir jauna sieva, mazi

bērni. Es taisu tādu loop [no angļu val. – ‘cilpu’] savā dzīvē. Un es uzvaru laika neapturamo tecējumu. Kas ir ļoti labs moments vispār. [Smejas] Būs man jāiet uz priekšu. Nē, es uztaisu cilpu, un es esmu atpakaļ. Jā, bet, teiksim, medicīna un labs uzturs ļauj man nodzīvot līdz astoņdesmit. Nu, es varu paspēt vēl vienreiz. [Visi smejas] Tas ietekmē procesus, es domāju. Viņš tā kā automātiski ietekmē. Un, jā. Viss kaut kas tāds. Jauni izaicinājumi, un tādēļ arī mainās laulības institūcija kā tāda. Laika ir palicis vairāk. Brīvā laika vairāk. Nu jā. Bet nu tad es tā ideoloģiski turēšos pie tradicionālā modeļa. Tā.

Egons smejas par to, ka tradicionālās vīrišķības standartos ietilpst dzīves iestrēgšana no jauna atkārtojamās attiecību spirālēs. Tomēr viņš pats laulību saista ar bērnu radīšanu un heteroseksuālām attiecībām, neskatoties uz šaubām par to, kas attiecībās notiek pēc tam, kad bērni izauguši. Viņš pats to sauc par “ideoloģisku pieturēšanos”. Modrim ar sievu bērnu nevar būt, un viņš ir spiests attiecību centru pārformulēt. Viņa ģimenes centrā ir abu attiecības, savstarpēja cieņa un kopīgas sabiedriskas aktivitātes. Jūtams, ka apkārtējie par bērniem regulāri apjautājušies, tāpēc Modrim ir gatava atbilde, pirms tiek uzdots jautājums, ka abi ar sievu bieži darbojas ar draugu un radu bērniem kā krustvecāki. Modris arī stāsta, ka nav bijis pārliecināts par brīdi, kad jāveido laulība. Lēmumu pieņēmuši viņa un toreizējās draudzenes vecāki, kad visi iepazinušies:

Tad jau mēs ar sievu bijām pazīstami, kad es ar to moci biju sasities, atbraucot uz šejieni uz Līgo, vecākiem iepazīties savā starpā, tad tā ligošana, kaut kur mēs te tusējam pie sievas... Sievas mamma precējās otrreiz, viņai ir patēvs. Šie tur savā starpā istabā kaut ko čalo, un viņi saka: “Indra ar Modri, ienāciet iekšā!” Mēs ienākam. “Klausieties, cik ilgi jūs tā dzīvosiet kopā? Vajag

precēties!” Nu, ja vajag, vajag. Tā īsti tā vēl nedomājam, bet nu tā [neskaidri], nu jā, var jau arī apprecēties. Un tā mēs arī apprecējāties. Jāņos ģimenes iepazīnās, septembrī mēs apprecējāties. Pirms tam es Indru pazinu kādu pusotru gadu. Mēs praktiski pusotru gadu bijām kopā nodzīvojuši. Var teikt tā, kad es viņai pateicu: “Es tevi mīlu”, pagāja varbūt vēl pusotrs gads pēc kāzām. Jo man ir tādi divi, manā uztverē, dziļi vārdi – pateikt, ka “es tevi mīlu” un “draugs”. Tiem vārdiem priekš manis ir ļoti liela nozīme. Jo draugs ir viens, ja tev ir divi draugi, tad tu esi bagāts cilvēks. Ne jau paziņas, darba kolēģi, bla bla bla, bet draugi. Un pateikt “es tevi mīlu” – tas ir nopietni. Ir aizraušānās, ir mums gājis dažādi, protams, arī ir bijuši kašķīši, ir joprojām, kad par kaut ko parīvējamies, kad kaut kas mums nepatīk, protams, laika gaitā tas cilvēks ir iepazīts, tu arī māki bišķiņ paklusēt, pieklusēt un māki saprast. Es jau jūtu, ka tam otram nav garīgais, viņš pusvārdā kaut ko aprauj, ā, kaut kas nav labi, kaut kas sievai aiz ādas. Protams, mums katram ir kāds egoisma princips iekšā, bet mēs tomēr savā starpā mēs sadzīvojam. Es kādreiz esmu domājis, salīdzinājuma pakāpē, ja nav, ja es palieku bez sievas, tad es apzinos, ka es otrreiz neprecētos, noteikti ar kādu sievieti dzīvotu, bet neprecētos. Jo apprecoties tās ir tādas nopietnas saistības, tas tev pieliek... Tev tomēr jāreķinās ar otru. Otrs ir tas, ka manā uztverē otru tādu neatradīsi, jo man sieva... Nav skaista, bet ir pietiekami izskatīga, viņa prot iznest sevi, prot māju ap sevi radīt tīkamu, gan vizuāli, gan māk darboties ar rokām. Un mums ir daudz kopējas intereses, mēs varam sarunāties, aprunāt. Un [viņa] māk īstajā brīdī paklusēt, tas arī ir ļoti daudz no svara, ka tu māki ne tikai uzklaust, bet arī paklusēt. Tas būtu vēl viens no tiem, ka es šaubos, ka es otrreiz precētos. Nu tā mēs... Kā jau visiem, ir ikdienišķas lietas, ir cēlumi un arī kritumi.



Bija tāds viens smagāks moments, es domāju, klausies, ja mēs nevaram sadzīvot, moš nedzīvojam, tad mēs tad to jautājumu tā konkrēti izrunājām, bet mēs daudz maz esam viens pie otra pieraduši, pieradums, atkarība – tas viss ir, tik daudz visa kā kopēja, divdesmit septiņi gadi, to visu pamest tikai dēļ kaut kādām iegribām, moška nē. Tā aklā mīlestība, protams, ir izbeigusies, viņas nav, bet tā cieņa, tā otra... Tai ir jābūt. Ir jau forši.

Līdzīgi Antons, kad vaicāju par viņa ģimenes attiecību stabilitāti, smejas, ka viņam nav brīvā laika domām par paralēlo dzīvi ārpus ģimenes. Pārnācis mājās no algota darba pašvaldībā un padarījis mājas darbus, viņš vienkārši nokrītot uz dīvāna un aizmiegot. Antons saka, viņa dzīve ir tik piepildīta, ka viņam “nav laika blēņas sastrādāt”.

Priekšstati par abu dzimumu atšķirīgām lomām bērnu audzināšanā un partnerattiecību veidošanā joprojām ir nozīmīgi tiešu normu līmenī, un pētījuma dalībnieki uz šīm normām bieži atsaucas un sagaida, ka pēc tām tiks vērtēti, un vērtē citus. Vienlaikus praktiskā šo lomu nozīme ir zudusi. Abi vecāki bērnu audzināšanā var piedalīties līdzvērtīgi, un pāru attiecībās liela nozīme ir partnera personībai un spējai pieņemt vienam otru. Kāpēc, mainoties praktiskajai pieredzei, normas netiek līdzī? Tam ir vairāki iemesli. Viens no tiem, kurš mani interesē visvairāk, ir atklāta runāšana par praktisko pieredzi. Tai patlaban nav daudz vietas – tā notiek vecākuursos, runājot par bērnu audzināšanu, un jau pieņemtajās laulāto tikšanās reizēs draudzē. Iespējams, kādi pāri dodas arī pie terapeita, taču neviens no pētījuma dalībniekiem šādu pieredzi neminēja. Tā arī ir daļa no attiecību paradoksa, ka, nosaucot vārdā savu pieredzi un nemeklējot kopīgu izeju, pāris atzīst, ka nav ideāls. Taču tas nozīmē nevis laulības un kopdzīves vērtīguma noliegumu, bet gan apjausmu par savu lomu attiecībās un to, ka attiecībās nav iepriekš piešķirta vērtība, kas ir atkarīga no dzimuma, bērnu

skaita, vecuma vai kādiem citiem parametriem. Kā iepriekš citētais Egons saka – attiecības mainās, kad pats cilvēks ir nolēmis mainīties.

Krīze un tās pārvarēšana

Kā liecina padomju laika vārdnīcas un periodika, sociālisma periodā krīžu Latvijā nebija, izņemot tās, kuras radās slimības gaitā, jo pēc oficiālās ideoloģijas diktētās definīcijas sociālajā jomā krīzes varēja būt tikai kapitālisma valstīs. Nav iespējams pateikt, vai padomju periodā uzturētā ilūzija, ka sociālistmā ģimenes principā dzīvo harmoniski (šim pieņēmumam ir viegli piekrist, ja aiz mājokļa durvīm notiekošais ir cilvēka privāta lieta), ietekmējušas arī mūsdienu uzskatus par vardarbību ģimenē. Pagājušā gadsimta 80. gados gan tika identificēti zinātniski pamatoti šķēršļi harmoniskai sabiedrības attīstībai, un tie skar pārmērīgu alkohola lietošanu un ģimeņu sadzīvi saspiestā dzīves telpā. Šāds materiālistisks skatījums uz vardarbību ģimenē dzirdams arī tagad. Proti, ja vīrs vai sieva pārmērīgi nedzertu un pa vidu nejauktos vīramāte, ģimenes dzīve būtu citādi jauka un stabila. Padomju gadu beigu posmā īstenotais “sausais likums” jeb alkohola ražošanas un tirdzniecības ierobežojumi un mājokļu būvniecības programmas iederējās šajā materiālisma diktētajā pieejā, jo tā problēmu varēja risināt, tieši to nenosaucot vārdā.

Līdz ar neatkarības atgūšanu un kapitālisma atjaunošanu Latvijā ienāca krīze kā jauns veids, lai atklātu sarežģījumus ne tikai ekonomikā un sabiedrībā, bet arī ģimenē. Iestādes ar nosaukumu “krīzes centri” Latvijā parādījās pagājušā gadsimta 90. gados un nu jau palikušas par ikdienišķu dzīves realitāti. Kad 2007. gadā es veicu pirmo pētījumu par vardarbības novēršanu kopienās, krīzes centri bija jauna parādība un tos galvenokārt piedāvāja nevalstiskās organizācijas projektu formā. Tolaik galvenie krīžu centru klienti bija bērni,

kuru uzturēšanās ģimenē nebija droša. Tagad par centriem gādā pašvaldības un tajos tiek īstenotas valsts finansētas atbalsta programmas:

Par krīžu centriem. Necenšamies ļoti daudz bērnus uz krīžu centriem sūtīt. Tikai tiešām tādos gadījumos, kur tiešām ir krīze, jo, manuprāt, tas arī ir laika gaitā mainījies uzskats, kas ir vispār krīžu centrs un kad sūtāms bērns uz krīžu centru. Pēdējos gados krietni mazāk bērnus sūtam. Tiešām tad, kad vairs nezinām, ko darīt. Bet, nu, visus pakalpojumus izmantojam principā kā resursus, kā tiešām labus resursus. Diezgan aktīvi. (Anita, speciāliste sociālo pakalpojumu jomā)

Taču krīzes centri nav tikai ekonomisks vai loģistisks risinājums. To parādīšanās iezīmē jaunu veidu, kā izprast un definēt ģimenes problēmas. Jūta, Ilona un Justīne spriež par krīzi kā par uzpūstu un modes lietu. Agrāk cilvēki dzīvoja un nekādu krīžu nebija, bet tagad kādu situāciju ar mediju palīdzību pārspilē un piešķir tai dramatismu. Kā piemērs minēts kaimiņu nodegušais siens šķūnī – to varējuši izbāzēt kā krīzi, taču kaimiņi tāpat nākuši palīgā, katrs ar kaut ko palīdzējis un kaut ko atvedis. Viņas krīzi uztver kā kaut ko neparedzamu un ārkārtēju, ko ar kaimiņu palīdzību visi atgriež normālā robežās. Līdzīgi vietējā “sociālā riska” ģimenē, kur vecāki cieš no alkohola atkarības un vienmēr nespēj parūpēties par bērniem, kaimiņiene uzrauga situāciju un palaikam aiznes zupu. Lielāko daļu laika bērni pavada, paglābti vietējā internātskolā, kur dzīvo siltumā, saņem apģērbu un ēdienu, mājās dodoties vien brīvdienās. Tā kā pēdējās vēsmas izglītības politikā vairs nepieļauj internātskolu pastāvēšanu, jo bērniem jāaug ģimeniskos apstākļos, lauku skoliņa to pašu pakalpojumu sauc citādāk un nakšņošanas iespējas pamato ar skolēniem pārvaramo attālumu līdz izglītības iestādei. Šī konkrētā ģimene gan nedzīvo tālu no skolas, un galvenais

iemesls dzīvei skolā ir “sociāls”. Šādā veidā bērni ir pieskatīti un ģimene nenonāk “krīzē”.

Krīzes tādējādi tiek iedomātas rodamies ikdienas dzīves un kopienas nomalēs, un to noteikšanai ieviešas jaunas birokrātiskas procedūras. Antons, kurš bez savas zemnieku saimniecības vada arī pagasta dzīvi, vaicāts par ikdienas gaitām pašvaldībā, paskaidro, ka “apseko ģimenes”. Kad jautāju, ko “apsekošana” nozīmē, Antons paskaidro, ka tas aptver zvanu uzklauššanu gan par infrastruktūru, gan ģimenes problēmām un pagasta iedzīvotāju vajadzībām. Apsekošana nozīmē, ka viņš ir lietas kursā par vietējo iedzīvotāju sadzīvi un tajā aktīvi piedalās, piemēram, ar savu auto aizvedot vienu tuļu vecāka gadagājuma kaimiņieni pie ārsta pilsētā. To gan viņš ir darījis arī iepriekš, pirms tika ievēlēts par vietvaras deputātu. Krīžu formalizēšana bieži ļauj iepriekš neformāli pastāvošiem atbalsta mehānismiem formalizēties, un “krīze” ir daļa no formalizācijas valodas. Kad bērni nonāk krīzes centrā ar aizdomām par iespējamu pret tiem vērstu vardarbību, speciālisti veic novērojumu un sagatavo atzinumu. Šis atzinums noder par pierādījumu vardarbības faktam, ja bērns pēc krīzes centra nonāk atpakaļ kopienā un ģimenē. Lai atzinumu izveidotu, potenciālajam upurim ir jāatzīst vardarbības fakts, jāsadarbojas ar speciālistiem un zināmā mērā jāpieņem profesionālu veidotais notikuma ietvars un valoda.

2015. gadā tika ieviests pagaidu aizsardzības līdzeklis pret vardarbību. Ja vardarbībā cietušais pieprasa šādu aizsardzību, tad policija palīdz aizpildīt formu un liedz varmākam tuvoties upurim. 2019. gadā aizliegumu tuvoties saņēma 736 vīrieši un 25 sievietes. 2007. gadā policija upuriem neko daudz vēl palīdzēt nevarēja. Varmāku varēja īslaicīgi aizturēt, taču viņš daudz niknākā omā drīz vien bija atbrīvots. Atceros, viens no mana 2007. gadā veiktā pētījuma dalībniekiem, policists, pārdzīvoja, ka nespēj palīdzēt vardarbības

upuriem savā iecirknī. Viņš labi pārzināja mājas, kurās vardarbība notika, un bija pat iepriekš sagatavojis aizpildītus iesniegumus. Viņu tracināja tālaika regulējums, ka upurim jāgūst pietiekami smagi miesas bojājumi, lai ierosinātu krimināllietu. Tā kā policists daudz laika veltīja sarunām ar ģimenēm, viņš norādīja uz seksuālās vardarbības apjomiem savā iecirknī un nespēju to novērst ar esošajiem instrumentiem. Biežākās seksuālās vardarbības formas bija patēvu darbības pret pusauga vecuma pameitām, pretim sniedzot kādu uzmanības apliecinājumu vai dāvanu. Meitenes šo varmācību iemācījās uztvert kā sadzīves sastāvdaļu, no varmākas saņemot atalgojumu un atzinību, līdz ar to nebija gatavas par to ziņot. Kad pētījumu prezentējām, sniedzu interviju kādam televīzijas kanālam. Pēc intervijas operators apjautājās par vietu, kur atrodas minētā policista iecirknis. Es teicu, ka pētījums ir anonīms un vietu es nedrīkstu nosaukt. Operators paskatījās uz mani un šo vietu nosauca pats. Viņš vietējā skolā bija strādājis par skolotāju un arī pamanījis šos vardarbības faktus. Līdzīgi kā policists, viņš bija centies par to skolā runāt, taču, nespēdams neko panākt un samierināties, darbu pametis. Nezinu, cik lielā mērā tā bija sagadišanās, taču pētījumi liecina, ka seksuālā vardarbība joprojām ir ļoti grūti atklājama un tai ir daudz alternatīvu skaidrojumu, kas ir izdevīgi varmākam un varmācības turpināšanai.

Lai arī tagad pieejams vairāk atbalsta līdzekļu, krīzes situācijā upurim ir jāpieņem vardarbības fakts un institūciju piedāvātā interpretācija. Aina, sociālā darbiniece, saka:

Cilvēks slēpj un negrib, tad nevar viņam palīdzēt. Viņš dzer un agresīvs, vardarbīgs. Strādājam ar upuriem, lai viņš saprastu, – viņa, precizēsim. Bija mums viens vīrietis krīzes centrā, kas bija cietis no sievas vardarbības. Bet pārsvarā, protams, tās ir sievietes. Ir ļoti daudz, kas atgriežas un turpina dzemdēt bērnus un iet pa apli,

šim medusmēneša fāzēm, un atkal vardarbība, un atkal medusmēnesis ar puķēm un saldumiem, atkal piedzimst bērniņš un atkal vardarbība, nu, klasiski, pēc grāmatas.

Kad valsts un pašvaldība uzņemas savu daļu atbildības par krīzi, tā jāuzņemas arī upuriem, biežāk sievietēm un bērniem. Pēc isas krīzes ārpus normāliem apstākļiem upuriem jāspēj ņemt dzīvi savās rokās un jāatgriežas normalitātē. Pašpietiekams un pašatbildīgs indivīds ir jaunās neoliberālās kārtības pašsaprotama sastāvdaļa, neskatoties uz to, ka upuris pēc pārdzīvotās vardarbības bieži vien vairs nav pašpietiekams un neatkarīgs, jo turpina ciest no līdzatkarības un ir vienīgais atbildīgais par bērniem.

Domāju, ka daudzi neiztur to spriedzi un [cilvēks] nav gatavs iet tālāk un padodas. Pats cilvēks, cik viņš tālu grib iet. Ar bērniem ir tā, ka, ja vecāks ir ar mieru, tad viss notiek. Bet ir vecāki, kas nāk un nāk un tad nenāk vairāk. Bērns vienreiz var izstāstīt un tad vairs negrib par to runāt, var noslēgties. Man kolēģe sniedz atbalstu, lai tas notiktu. Un ir bērni, kas nevēlas uz krīzes centriem, kam ir bailes, ka viņš vispār tiks pamests. Ar asarām acīs te runājam. (Zanda, psiholoģe sociālajā dienestā)

Krīze kā indivīda atbildība ļauj apstiprināt un nosargāt kopienas un ģimenes vērtības. Krīzes atzišana nozīmē pašā marginalizācijas atzišanu, publiski apstiprinot, ka nonākts aiz pieļaujamā robežām. Egons par to runā hipotētiski, taču precīzi atspoguļo pieņēmumu par pašatbildību un vainas pieņemšanu, kas saistīta ar problēmas atzišanu:

Robežas, aiz kurām pārkāpt nevar. Tev pašam ir jāsaprot, ka tev ir jāiet prom. Tas ir kā atbalsts. Tu saproti, ka tev ir viss. Nu, tu esi tāds spītīgais, kurš ir ārpus sabiedrības. Tas stiprina. Nu, tas ir kā tāds aizliegums. Tāds robežstabs, aiz kura, ja tu aiziesi, tad vaino sevi.

Krīzi ģimenē tikai no malas var pieņemt bezkaislīgi. Ne velti Latvijas ģimenes, kas mīt Rietumvalstīs, piedzīvo kultūršoku par robežām, aiz kurām nonākot tiek pasludināta krīze. Šīs robežas ir ievērojami pārbīdījušās arī Latvijā. Taču pārmaiņas ir divējādas – krīze prasa publiskot to, kas līdz šim bijis apslēpts, un atzīt par nepieļaujamām lietām, kas savulaik tikušas uzskatītas par “normālu” sadzīves sastāvdaļu.

Sākotnēji, kad sociālās rehabilitācijas pakalpojumi ģimenēm tika koncentrēti krīzes centros, no vardarbības ģimenē cietušajiem nācās pārcelties uz centriem un, kad rehabilitācijas programma beidzās, atgriezties vecajā vidē. Krīzes centri gan toreiz, gan mazākā mērā arī tagad ir pagaidu patvēruma vietas. Te redzams, ka krīze ir veids, kā, no vienas puses, sniegt palīdzību, kad to liegt nebūtu cilvēcīgi, bet, no otras puses, tā ir veids, kā apstiprināt ikdienas normalitāti un tādējādi piešķirt vardarbības problēmai īslaicīgu, spontānu raksturu. Proti, ģimene tagad piedzīvo grūtības, bet pēc izraušanās no šīm grūtībām atgriezīsies atpakaļ ikdienā. Lai arī visas iesaistītās puses saprot, ka tā tas nenotiek, īpaši krīzes risinājumu ieviešanas sākotnējā posmā pakalpojumi tiek organizēti šādi, uzsverot krīzes īstermiņa raksturu. Vineta ir sociālā darbiniece ģimenēm ar bērniem, un viņa krīzes risinājumu tieši saista ar krīzes pakalpojumu pieejamību savā pašvaldībā:

Agrāk nebija krīzes. Nu, tas palīdzības centrs, kas tagad ir pilsētā. Tā filiāle. Un tagad ir arī izvēle vairāk. Ir, ka vecāki dodas uz krīžu [centru]. Uz to palīdzības centru. Sievietes vai... Nu, vairāk jau sievietes. Vīrieši jau ir tādi kūtrāki. Vīrieši negrib atzīt to, ka viņiem ir arī tā vardarbība. Jo nav jau izslēgts arī tas, ka... Ne jau tikai vīrieši ir vardarbīgi. Ir jau arī vardarbīgas sievietes pret tiem vīriešiem. Kad tā, nu, izskaidro tos soļus, uz kuriem

un kā. Bet, nu, bērni saņem pie mums valsts apmaksāto pakalpojumu. Ja ar to nepietiek, tad viņi, protams, dodas vēl par pašvaldības līdzekļiem.

Ja mēs dziļāk ieklausāmies Vinetā, viņa apšaubā ne tikai krīzes ietvaru kā universālu problēmu risinājumu, bet arī dzimtes lomu ģimenes konfliktu izraisīšanā. Priekšstatus par tradicionālu sieviešu un vīriešu lomu nereti mēdz pieņemt kā abu dzimumu attiecību normu, līdzīgi kā iepriekš pieminētajā stāstā par Martas vecmāmiņas attiecībām ar vīru vai Marutas pārdomās, cik slikta sieva viņa bijusi, izprovocējot dzīvesbiedra agresiju pret sevi. Šajā ziņā vīriešu un sieviešu lomu dabiskošana un uztveršana par neizbēgamām palīdz vardarbībai turpināties. Tas, ka vairāki pētījuma dalībnieki, runājot par vardarbību pret sievietēm, no vardarbības iemesliem novirzījās uz paskaidrojumiem, ka arī vīrieši cieš vardarbībā ģimenē, nav nejaušs sarunas pagrieziena. Latviešu valodā, runājot par kādu parādību vispārīgi, lieto vīriešu dzimti. Vineta izmanto it kā dzimumneitrālu formulējumu “vecāki”, kas gramatiski izteikts vīriešu dzimtē. Kad šāds formulējums izteikts skaļi, vīriešu dzimtes piešķiršana runātājam skan dīvaini, jo lielākā daļa pieaugušo klientu krīzes centros ir sievietes. Tāpēc izteikums tiek labots, pēc brīža atskārstot, ka tagad runātājs nevilšus vardarbības upuriem piešķīris sievietes seju. Tam seko papildinājums, ka arī vīrieši cieš no vardarbības. Šī skaidrojumu virkne rāda, ka runātāji nejutās ērti, saistot dzimti ar vardarbību. Lielākoties pētījuma dalībnieki vardarbību saista ar individuāliem faktoriem – apreibinošu vielu lietošanu un morāles standartu trūkumu, izņemot “nelabvēlīgu ģimeni”, kas kombinē gan šos individuālos faktorus, gan nabadzību un dzīves prasmes. Šāda izpratne tiek nodota no paaudzes paaudzē, taču nav kopīga visai sabiedrībai.

Tas, ka dzimtes saistīšana ar vardarbību Latvijā uztrauc daudzus, redzams arī diskusijās par tā saucamo Stambulas

konvenciju, kas uzskaita iemeslus un risinājumus vardarbībai pret sievietēm. Dzimte ir viens no šiem iemesliem. Tas, ka tradicionālās dzimumu lomas joprojām ir svarīgas, definējot ne tikai ģimenes fasādi, bet arī attiecības tās iekšienē, rada uztraukumu par iespējamu kārtības un standartu zaudēšanu. Jau pieminētajā Martas gadījumā ar katru paaudzi attiecības partneru starpā paliek autonomākas, un partneri pieņem lēmumus, balstoties uz plašāku apsvērumu klāstu, kur tradicionālo lomu gaidām ir arvien mazāka nozīme. Otrs iemesls ir politiskā klimata maiņa. Sociālisma laikmeta oficiālo kolektīvās atbildības un materiālisma pieeju nomaina liberālisms un individualizācija – tas attiecas arī uz izpratni par vardarbību ģimenē un attiecību standartiem.

Ja paraugās uz krīzes pasludināšanu medijos no bezkaislīga vērotāja pozīcijām, krīze visbiežāk tiek deklarēta, kad kaut kas jau ir noticis. 2017. gadā Latviju pāršalca divi gadījumi, kas lika krīzes robežas iezīmēt ciešāk un pārskatīt pieņēmumus par atbildību gan kopienā, gan speciālistu vidū. Tajā gadā īsi pēc Jaungada Dobelē kādas daudzdzīvokļu mājas dzīvoklī atrada vecākus un viņu četrus bērnus. Vecāki bija miruši, visticamāk, no narkotiku pārdozēšanas, bet bērni nedēļu bija dzīvojuši, ieslēgti aukstā dzīvoklī. Jaunākais bērns, deviņus mēnešus vecs zīdains, to nebija izturējis. Notikušo atklāja vecmāmiņa, kura bija nolēmusi pārbaudīt, kāpēc ģimene nav sazvanāma. Tā paša gada septembrī piecgadīgais Ivans Liepājā iekāpa nepareizā autobusā un vēlāk tika atrasts miris mežā pilsētas nomalē, netālu no kādām mājām. Lasītāji abos gadījumos gan kritizēja vecāku un sociālo dienestu atbildību, gan šausminājās, kā neviens nebija pamanījis, ka dzīvoklī ir ieslēgti bērni un raud zīdains, un kāpēc Ivanam neviens nebija pajautājis, vai nepieciešama palīdzība. Daļa publikas pieprasīja sodīt dienistus, kuri laikus nebija konstatējuši problēmu. Galvenokārt tieši speciālisti runāja, ka šo notikumu cēlonis ir nevis dienestu

bezdarbība, bet gan augsta tolerance pret vardarbību sabiedrībā. Šie notikumi sekmēja gan vardarbības tēmai vel-tītu publikāciju skaita pieaugumu medijos, gan speciālistu komentārus par rīcību aizdomīgos gadījumos, gan tādu ziņojumu skaita pieaugumu, kuros vēstīts par iespējamu var-darbību pret bērniem. Tiesa, kad televīzijas raidījums "Itogi goda" gada beigās veica eksperimentu, kur sešgadīga meitene atkārtoja Ivana veikto maršrutu, atklājās, ka tikai viena sie-viete bija bērnam piegājusi klāt, lai pajautātu, kur ir meitenes mamma.

Robeža, kas tiek novilkta krīzes gadījumos, paver ska-tam šim laikam aktuālo privātās un publiskās sfēras robežu. Padomju gados privātā robeža tika rūpīgi sargāta. Demarkācijas līnijas vēl tagad var saskatīt padomju gados celtajos daudzdzīvokļu namos pilsētās. Mājas ārpusē un iela ir publiska telpa, un par kārtību tur ik dienu rūpējas sētnieks. Ieeju mājā tagad parasti sargā kodu atslēga, taču tas netraucē kāpņu telpai un liftam iegūt ne visai pievilcīgu veidolu arī drīz vien pēc remonta. Kāpņu telpa ir starpzona, demar-kācijas līnija starp publisko un privāto telpu, kura sākas ar dzīvokļa paklājiņu un turpinās aiz dzīvokļa durvīm, kura iekārtojums kontrastē ar kāpņu telpas kailumu un nesank-cionētajām dekorācijām, kuras nebūtu iedomājamas dzī-voklī. Taču robežas mainās, kaut arī cilvēki pie tām pierod.

Valsts vara ir kļuvusi mazāk pamanāma un savā ziņā caurskatāma, speciālistu individuālo atbildību novirzot uz dažādiem noteikumiem un vadlīnijām. Praktiski dzīve ne vienmēr ir pielāgojama vadlīnijām, un speciālistiem jāiz-manto savi spriedumi, kuru pamatā parasti ir sabiedrības kopīgā izpratne. Krīze ir neērta gan ģimenēm, gan kopienai, jo trūkst vispārzināmu un atzītu kritēriju, lai to pasludinātu. Robežas novilkšana, kur krīze pasludināma, ir biežs kon-flikta avots dažādu institūciju kopdarbībā. Aina, kura ilguš gadus strādā sociālajā dienestā, stāsta, ka vietējās bāriņtiesas

vadītāja savas darbības sākumā asi reaģējusi uz trūcīgiem un ne visai sakārtotiem dzīves apstākļiem bērniem:

– Pats no sava, cik tev ir te un te – sirds un prāta spēja, saliekot kopā, kaut ko vari. Jums ir jānovērtē, bet nevar novērtēt tikai tā, ka ir gultiņa un galdiņš. Bet skaidra metodika, kā to darīt. Noteiktu kritēriju nav. Katrs pa savam. Es no sava skata punkta redzu vienu, bāriņtiesas priekšsēdētāja, kas nav redzējusi, kas drusku siltumnīcas, komforta apstākļos bijusi, savādāk. Ja ir emocionālā piesaiste mātei, no tādas vides nevajag izņemt. Viņa uzskata, ka tur jau ir netīrs un [bērns] jāņem ārā.

– Kur tad jūs liekat tos bērnus?

– Krīzes centros. Ir visādi. Nu jau ilgāk pastrādāja, jau ir vieglāk, viņa tik [loti] negrib visu iztīrīt.

– Un bērni kur nonāk?

– Visbiežāk jau atpakaļ. Arī pie audžuģimenēm, kur nevar citādi. Citreiz bērniem labāk audžuģimenēs. Tomēr, ja skatās no visuma, augstāka skatāmies, vai nenodarām pāri šīm dvēselēm, kam bijis vecāks, iziet šo ceļu. Kur ir tā robeža. Smalkā. Tur jājūt. Visvairāk mani kā cilvēku tracina tas, ka redzu, ka tam, kas pieņem lēmumu, nav šīs sapratnes par šo smalko robežu.

Sociālie darbinieki savukārt šos apstākļus pieņemusi kā neizbēgamu normu, kas sastopama daudzās māsaimniecībās. Aina krīzes robežu definē teju ezoteriski, saucot to par “smalko robežu”. Līdzīgi arī ģimenēm ir atšķirīgi dzīves apstākļi un priekšstati par to, kas ir uzskatāma par krīzi un kad meklējama palīdzība.

Krīzes robežu ietekmē arī palīdzības pieejamība. Šī gadsimta otrās desmitgades sākumā medijos ik pa laikam parādās ziņas par krīzes un rehabilitācijas pakalpojumu trūkumu. 2013. gadā kādā portāla “Delfi” rakstā cita starpā uzskaitīti krīzes iemesli:

2013. gada pirmajā pusgadā galvenās problēmas, ar kurām ģimenes nonāca krīzes centrā, bija dzīvesvietas problēma vai neatbilstoši sadzīves apstākļi dzīvesvietā, pastāvīgu ienākumu trūkums, vardarbība ģimenē, sociālo prasmju un iemaņu trūkums vecākiem, bērna aprūpes iemaņu trūkums, konfliktējošas attiecības vecākiem ar bērniem.

Galvenās problēmas, ar kurām sievietes ar bērniem nonākušas krīzes centrā, ir konflikts ģimenē [ar partneri], iztikas līdzekļu trūkums, dzīvesvietas problēma, zemas sociālās/dzīves prasmes, tostarp bērna aprūpē.

Savukārt galvenās problēmas bērna ievietošanai krīzes centrā ir pamešana novārtā, vardarbība ģimenē, klaiņošana. Pārskatā teikts, ka pieaug fiziskās un emocionālās vardarbības ģimenē gadījumu skaits. Būtiski palielinājies bērnu skaits, kuri ievietoti ar Rīgas bāriņtiesas vienpersonisku lēmumu par bērna aizgādības tiesību pārtraukšanu vecākiem.⁶

Rakstu ilustrē pusatkailināts sievietes liels, kuru rotā zilums, minisvārkī un divas rokas ar laulības gredzeniem. Zīmīgi, ka uzskaitītie krīzes cēloņi nav nejaušas un akūtas ģimenes dzīves problēmu simptomi, bet gan pamats, lai krīze veidotos. Šādi raugoties uz krīzi, tās cēloņi un sekas tiek apmainīti vietām. Hroniska nabadzība, attiecību iemaņu trūkums rada attiecībās slodzi un provocē krīzi. Rakstam vēlītie komentāri, līdzīgi kā izvēlētais attēls, seksualizē un normalizē vardarbību. Daļa lasītāju krīzes atbalstu uzskata par pielabināšanos Eiropas prasībām un prasa valsts un pašvaldību atbildību tautas dzīves apstākļu uzlabošanā. Arī šajā gadījumā vardarbība paliek otrajā plānā.

⁶ Raksts pieejams vietnē: <https://www.delfi.lv/news/national/politics/pieprasijums-pec-krizes-centra-pakalpojumiem-riga-lielaks-neka-vietu-skaits.d?id=43587619>

Vecpuiši un stiprā ģimene

Vienā no pētniecības vietām atklājas kopīgajai Latvijas demogrāfijas situācijai netipiska aina. Viena no bieži pieminētām problēmām ir lielais vecpuišu skaits apkārtņē. Elita, kura ir strādājusi ar vietējo bezdarbnieku motivācijas programmām, lietišķi skaidro, kāpēc šāda situācija izveidojusies:

Vīrieši ap četrdesmit, pirmspensijas vecuma un pensijas vecuma. Nekad nav īsti strādājuši un tagad dzīvo no gandrīz nekā. Man skaidroja, ka tie ir vīrieši, kas beiguši [netālu esošo] skolu kā traktoristi un mehanizētāji. Es tur biju aizbraukusi – tāda bijusi katoļu meiteņu skola, milzīgas baidas piebūves, tagad aizslēgtas ciet. Veseli korpusi. Varbūt vēl pēdējās paju sabiedrībā viņi ir pastrādājuši, bet tad darba vairs nebija, un viņi nezināja, ko darīt. Palika savās saimniecībās, bez naudas. Pie saviem vecākiem, ar mammām. Jau piecdesmit, sešdesmit gadus viņi ir vraki. Zaudējuši [autovadīšanas] tiesības, veselību. Tā Helmutis [no blakus pagasta] – viņš māk rakt un arī nerakt un vairāk neko. No tās vietas vienu reizi dienā kursē autobuss. Kā es viņu varu motivēt? Ko es varu tur atskaitīt uzrakstīt? Bija viens, kas tur mācēja lodēt, pie šosejas dzīvoja, citiem palīdzēja ar savu tehniku. Viņš tad varēja strādāt fabrikā. [..] Bet deviņdesmitajos nebija darba un nebija arī maksāti nodokļi. Tagad viņiem nav nekādu pensiju un ienākumu. Viņi arī būtībā ir neprašī, noraksta savas mājas krustdēlam, es saku – kas notiks, ja tavs brālis nomirst, kam aiziet māja? Viņš saka – nezinu. Bet māja ir vienīgais, kas viņam ir. Viņš ir galīgs nabags. [..]

Es prasu, nu, kā šodien iet? Viņš man saka – labi, naudu dabūju. Un cik – 30 eiro, daudz uz mēnesi. Viņam tik cigaretēm. Brāļa sieva paēdina, apģērbu viņam nevajag, bet dzeramo viņš var pats uztaisīt. Un tā viņš dzīvo.

Šie “vraki” sagādā problēmas pašvaldībai un ir galvenie neatkarības laika upuri. Pirms laba laika intervēju bijušo sovhoza priekšsēdētāja vietnieku pētījumam par vīrišķību Latvijā. Viņa paša pagastu, līdzīgi kā daudzus citus Latvijā, raksturoja vīriešu pulciņš pie ciemata veikala – viņi dienas laikā lēni malkoja alu no lielajām plastmasas pudelēm. Bijušais sovhoza vadītājs savu darbu padomju gados pamatā raksturo nevis kā specializāciju agronomijā, bet kā vīru “uzlikšanu” uz traktoriem un darba disciplīnas kontroli. Viņš teica, ka strādājis vairāk kā “milicis”, nevis saimniecības vadītājs. Bijušajam sovhoza vadītājam tagad ir savs neliels uzņēmums, bet uz traktora “liekamie” vīri bija palikuši bez darba, atalgojuma un ar to saistītās godības, tagad viņi zaudējuma sāpes remdēja biedru lokā.

Elitas pieminētajiem vecpuišiem kopīgs ir ne tikai jaunās neolīberālās ekonomikas diktētais liktenis, bet arī ģimenes struktūra. Ādams, kurš intervijas brīdī bija nosvinējis savas laulības trīsdesmito gadadienu, apliecina:

Mums ir puīši, jā. Apprecēsies tad, ja būs kāds pamats, – ja māja remontēta, tad meitene atnāks. Ja meitene atnāks, māja neremontēta, vai gribēs tur iet, – šaubos. Tē arī puisis jauns, trīsdesmit gadu, bet vai meitene gribēs tur dzīvot. Tēvs, mamma ira, viņi saņem pensiju. Strādāt viņš, jauns, nestrādā. Lopu viņiem nav.

Ādams pats ir strādājis gan ārpus savas zemnieku saimniecības, gan mājās. Kļūstot vecākam, darba slodze palikusi par lielu, un tagad viņš strādā mājās. Elita piebilst, ka naturālā saimniekošana un barters bijis pamata ekonomikas aprites veids pilsētiņā teju divus gadu desmitus pēc neatkarības atjaunošanas, jo algota darba iespējas nav bijušas pieejamas un aprītē trūcis skaidras naudas. Arī Modris, kurš šajā vietā ir ienācējs, atzīst, ka viņu pārsteigusi vietējā tradīcija produktus mazajos veikalos un pat dzērienus krogā

dot “uz krīta”, sagaidot, ka vēlāk, kad nauda būs, parāds tiks atmaksāts. Apmaiņas tradīcijas joprojām ir saglabājušās, un Elita aizvien daudzus produktus nevis pērk, bet iemaina. Darbs saimniecībā bijis galvenais iztikas avots, un tagadējie vecpuiši ir strādājuši savu vecāku saimniecībā, nodrošinot pamata izdzīvošanu, taču zaudējuši sociālās garantijas un veselību. Bērnu noturēšana saimniecībā joprojām ir sāpīga tēma. Vecāki baidās, ka bērni dosies prom labākas dzīves meklējumos. Daži min, ka dzīvesbiedra atrašana rada risku dēlam no saimniecības aiziet, jo vedekla nevēlēsies nākt dzīvot ne visai ērtajos apstākļos un vienā mājā ar vīra vecākiem.

Juta, Ilona un Justīne intervijā apspriež vīramātes faktoru, kas viņām labi pazīstams. Juta kopdzīvi ar vīru uzsākusi viņa vecāku saimniecībā un no paša sākuma jutusi vīramātes rezervētību. Viņa atstāsta konkrētu konfliktu, kas abiem ar vīru un bērniem licis meklēt atsevišķu mājvietu:

Kaut kāds strīds mums bija. Es to spilgti atceros. Bija strīds ar vīru, un es uz viņu sakliedzu. Un viņa [vīramāte] uz manīm tā – ko tu kliez? Ko tu kliez? Viņa tāda. Nu, viņa neklieza, bet, nu, tā kā aizrādīja man. Un tas tā man, jā. Tā kaut kā pagrūda... Viņa jau aizstāvēja savu dēlu, jo es jau nebiju... Es jau biju tā nevēlamā vedekla. Neesmu no bagātas ģimenes.

Jutas vīramāte, vismaz pašas Jutas skatījumā, nav bijusi apmierināta ar vedekli, jo Jutai neplānota grūtniecība iestājusies vēl pirms pilngadības sasniegšanas, un jūtams, ka vīramātei dēla izvēle likusies sasteigta un uzspiesta:

Juta: Nu, viņa tāda... Viņa to nelika tieši man manīt, bet caur vīru. Viņa visu laiku bakstīja vīru manu. Viņš atnāk... Bet viņa nezināja, cik mums ir stipras attiecības,

jo viņš, vot, atnāk un visu izstāsta. [Smejas] Un arī tagad jau mēs divdesmit gadus kopā, un vienalga viņa...

Ilona: Tas laikam arī bija, kāpēc mēs dzīvojam atsevišķi. Teiksim tā, būvē savu, izdari savu, lai neviens nevar atnākt un aizrādīt. Vot, man ir vīra princips. Lai neviens nevar maisīties! Dari savu pats!

Juta: Nu, zini, man vīramāte manījās arī atbraukt uz laukiem pie mums. Ta viņai dārziņu vajag, tā vēl kaut kas. Viņa vienreiz mani aizkaitināja. Es viņai visu savu šo te piecpadsmi gadu kausu pateicu. Pacietības [kausu] izlēju. Un viņa gadu nebrouca pie manis. [Smejas] Es ļoti ilgi cietu klusu, jā.

Justīne: Cik var krāt?

Ilona: Tam cilvēkam it kā, nu, bērni taču...

Juta: Un tagad viņai ir respekts pret mani, starp citu.

Justīne: Ir cilvēki, kas gaida pretspēku. Ka vājāko var noknābāt. Nevar? Nevar! Ir ļoti daudz tādu, kas tā arī rīkojas. Ka spēku pret spēku sajūt tikai.

Visas trīs sievietes dod priekšroku patstāvīgai saimniecīšanai, un arī citās intervijās dzirdams par grūtībām, dzīvojot paplašinātās ģimenēs. Pētījuma veikšanas vietā vēl līdz nesenam laikam bija pierasts, ka sieva iet dzīvot uz vīra vecāku mājām. Vecākā paaudze par to runā kā par normu. Eināra bērni drīz pabeigs skolu, un viņa saimniecībā zem viena jumta dzīvo trīs paaudzes. Kad jautāju, vai visiem kopā ir viegli sadzīvot, viņš saka:

– Nu nav, sanāk rīvēšanās, bet, ja sanāk, ko vairs darīt... Jauniem tā domāšana tāda, veciem savādāka. Katrā vecumā savs dullums, to visu sabīdīt kopā pasmagi. Kādai pusei jāpiekāpjas. Starp tēvu un sievu vairāk. Raksturi. Sievai smagāk bija. Kamēr jauna. Tagad tēvs dzīvs, māte nomirusi, nekādu problēmu. Ja remontē – vecie saka, ko tu tur dari, tas vēl ir labs.

– Strīdi par vecajām mantām?

– *Kad remontējām māju, tie mēteļi vecie, kažoki. Tajos laikos jau viņi dārgi bija, tā bija vērtība. Kas nu vēl nēsās tās mantas! Kad izmet ārā, ir šķandāls uz vietas. Tagad jau viņš priecīgs un apmierināts, bet, kamēr saprot, ka tā ir labāk. Smagi jau tajos gados auguši, kad nekā nebija, kad kolhozā algu nemaksāja, bija jāizdzīvo, un gadā sakrāja un to mēteļi nopirka, un tā bija tā vērtība.*

Šie ir tipiskākie konflikti, par kuriem vietējie runā, uzskaitot lielo ģimeņu mīnus. Lai arī Juta ir kritiska par savu vīramāti, viņa tūlīt pati piedzīvo līdzīgas bažas par sava dēla nākamo dzīvesbiedri:

Es ļoti ilgi domāju, kā būs, ka es saviem dēliem tik daudz ielieku. Šis te... Nu, šo te audzināšanu un visu. Un ja viņi paņems tādu nevīžu, kas nenovērtēs manu dēlu. Bet, nu, pēc tam es arī sapratu, ka, nu, ja viņš būs stiprs, šis te, mans dēls. Nu, vīrietis. Viņš izaudzinās šo te dāmu, kā viņam vajag. Un viņu izaudzinās atkal, kaut ko savu ieliks.

Vecpuišu mīklu ir grūti atminēt, jo vairākās vecpuišu mājās mums intervijas atsaka. Tiesa, izdodas intervēt vairākus vietējos vecpuišus, kuri nav apprecējušies citu iemeslu dēļ, taču vismaz kaimiņu acīs viņi vēl ir precību tirgus manta. Tādos gadījumos, minot cilvēkus, ar kuriem vajadzētu parunāt, ieteicējs parasti piemiedz ar aci un piebilst, ka ieteiktā persona ir vecpuišis. Viņi visi ir labi runātāji, sabiedriski cilvēki un paši necieš no sievas trūkuma.

Par lauku vecpuišiem vietējie piezīmē, ka vīri kaunas par saviem dzīves apstākļiem, un arī tuvējā pilsētiņā mēs nevaram norunāt tikšanos, jo līdz turieni jātiek. Paliek vien citu stāstītā drumslas. Viens no tagadējiem vecpuišiem pašās padomju laiku beigās esot noskatījis meiteni, kura vietējā kolhozā atsūtīta uz stažēšanos. Vai nu viņa biedri pārāk apsmējuši drauga iemīlēšanos, vai arī pietrūcis aplidošanas

prasmju, bet nekas viņam nav iznācis. Cits uz kādu laiku dabūjis saimnieci mājās, un pat bērns piedzimis, bet, nespēdama izturēt sadzīvi, viņa ar bērnu aizbēgusi uz ārzemēm, kur tagad viņai ir jauna ģimene, un saites pārtrūkušas. Vienam no puisiem ir palaimējies, un viņš interneta portālā iepazinies ar sievieti no cita Latvijas novada. Viņš gan savā saimniecībā dzīvojis viens pats, bez mammas. Kaimiņi lieliski pārzina situāciju, jo tas ir bijis liela mēroga jaunums vietā, no kurienes cilvēki parasti brauc prom. Daži gaida, ka jaunā sieva ilgi neizturēs un arī aizbēgs. Saimniecība audzē liellopus, un darbam ar lopiem nāk līdzī kūts smaka, ko pil-sētniece neizturēsot. Taču jaunais vīrs sievu kūti netaiž, un vēl citi kaimiņi ziņo, ka agrāk nesabiedriskais vientuļnieks, kurš agrāk pat neatņēmis kaimiņu sveicienu, tagad mēdzot ar kaimiņiem aprunāties.

Vientuļie vīri turas, kamēr dzīvi ir vecāki, kas par viņiem rūpējas, un klāt garantētajam iztikas minimumam nāk mātes pensija, par ko nopirkt cigaretes. Tā šī vecāku un dēlu simbioze turpinās. Vietējais pagastvecis ir nobažījies, ka nākotnē pašvaldībai būs jāuzņemas rūpes par šiem vīriem. Kā Einārs intervijā nosaka, pašvaldībai ir jāievēro gana stingri dzīvnieku labturības noteikumi un jāatbild par noklīdušiem kaķiem un suņiem, taču šo vīru problēma ir lielā mērā neskaidra, un viņi ir izkrituši caur neoliberālās ekonomikas un ideoloģijas sietu, kurš paredz, ka par sevi katram jā rūpējas pašam. Varbūt tā sakritis, ka tieši šajā pagastā vecpuišu ir vairāk. Šī problēma sastopama arī citur. Sandis, triju bērnu tēvs un atbalsta centra vadītājs, stāsta par savu tēvu:

Tad nevar jau arī pilnīgi pārmest, ka viņš izvēlējās būt alkoholiķis. Viņš bija, un pēc tam jau tikt vaļā – tas jau ir šausmīgi grūti. Un tur jau ir jautājums, kāds bija atbalsts no ģimenes ar to cīnīties. Un tie bija padomju laiki, un tad jau ne tur programmas baigās, ne kas.

Katra ģimene pati par sevi. Valstī jau nebija, valstij tas bija ierasts. Iedzer divsimts gramus, tas jau kā pienākas. Viss galds, ja nesastādīja pusi ar pudelēm, kad piekrauts, tad jau tie nebija svētki. Nu, sabiedrība tāda bija. Un tad jau tur īsti neko jau nevar gribēt, ka tur kaut kas būtu mainījies. Tas, ko es tur varētu darīt, ja viņam nav baigās vēlmes tur pašam kaut ko mainīt. Ne viņu tur spiest kārtīgi izārstēties, neko. Uz brīdi varbūt tiešām palīdzēs, bet tas būs īss brīdis. Varbūtās tas, ka viņam tēvs tagad nomira. Viņam faktiski ne mātes, ne tēva vairs nav. Viņš vēl aizvien ir dzīvoklī, kur visu mūžu ir dzīvojis. Kas ar viņu tur notiks, es nezīnu. Ne mana māsa ir gatava ņemt iekšā ģimenē tur kaut ko viņam līdzēt. Ja viņš vēlētos mainīties, jā – es darītu. Bet, ja nebūs viņam nekāda vēlme, pieaudzis cilvēks, nu, ņemt tagad, lai viņš sāk bendēt savu bērnu ģimenes ar to, kā viņš dzīvo, arī nav atkal loģiski. Tas ir tāds ģimeņu jau lāsts tagad, ko darīt ar šādu cilvēku. Viņam brālis ir. Savā ziņā tad viņa brālis tad kaut ko bišķi uzņemās un dara. Tā kā kaut kāds atbalsts viņam būs. Nebūs tā, ka viņš tagad varēs nākamos ekspluatēt. Viņš jau visu mūžu ir ekspluatējis vecākus. Novēda savu mammu līdz kapam lielā mērā ar savu dzīvi. Un arī tēvam nekādīgi nevarēja līdzēt. Viņš arī faktiski vectēvu ir novēdis. Nodzīvoja deviņdesmit vienu gadu ar visu šo nastu. Ilgi, ilgi novilka, bet nu viņam arī smagi gāja visu mūžu dēļ dēla. Tā kā ņemt šādu tēvu savā ģimenē, kur vēl ir trīs mazi bērni, būtu noziegums pret bērniem. Viņi nav pelnījuši, ka būtu tagad vēl šitāds te vectēvs tagad uz kakla viņiem. Faktiski es domāju, ka ģimenes tādas nav ne viena vien Latvijā, kurām nav jācīnās ar šādiem radiem kaut kā. Man zināmā mērā ir veicies ar to, ka es dzīvoju pilsētas otrā galā. Viņš dzīvo centrā, mana māsa dzīvo viņam tuvu. Tad viņš tagad krīt uz nerviem manai mātai, kad viņam vajag. Viņš spēj aiziet



arī tik tālu. Tas nozīmē, ka līdz nomalei viņš nekādīgi nebrauks un nenāks. Zināt zina, kur mēs esam. Tā kā neapskaužu māsu. Bet nu mana māsa ir ar stingru raksturu. Nav tā, ka viņu var locīt un bīdīt. Pateiks nē un nē, un viss. Bet, nu, redzēsim. Nesen vismaz tas cikls ir sācies. Kāda būs tā dzīve tālāk, tad jau redzēs.

Šī problēma, kas iepriekš skatīta pāra attiecību kontekstā, ir arī paaudžu problēma. Ar alkoholismu saistīto problēmu risināšana ir otra jautājuma puse ģimenēs, kuras piedzīvo vardarbību. Tolerancei pret vardarbīgām attiecībām mazinoties, arvien vairāk dzīvesbiedru izvēlēsies tās pārtraukt. Līdzīgi arī, paplašinātām ģimenēm izjūkot, pāri paliek “vraki”, kuri nespēj jaunos apstākļos izdzīvot un parūpēties par sevi. Šie “vraki” atklāj arī apslēpto darbu, ko ģimenes ikdienā dara, uzņemoties atbildību par tiem, kas to nespēj. Šajā ziņā “stiprās ģimenes” ir bijis ērts risinājums plašākai problēmai. Taču veids, kā uz to skatīties, mainās. Sandis atklāti runā par radnieku “eksploatāciju” un nevēlas slēpt un uzņemties atbildību par tēva kaislībām. Arī te mani galvenokārt interesē perspektīvas maiņa, kas redzama Sanda teiktajā. Viņš alkoholismu un alkohola līdzatkarību skata kā plašāku sociālu notikumu sekas, un tas viņam kā dēlam ļauj nebūt atbildīgam par tēvu. Viņam ir taisnība tajā ziņā, ka, neskatoties uz šo gadījumu individualizāciju, to cēlonis slēpjas sabiedrības uzbūvē un paradumos. Līdz ar to risinājums meklējams turpat, kur problēmas sākums, – nabadzībā, dzīves un saskarsmes prasmju trūkumā un vardarbībā mājās. Kā vairāki vietējie iedzīvotāji bažijas, Eināra vadītājā pagastā pusmūža vecpuišiem aug jaunā maiņa – bezdarbības un vienmuļības nogurdinātu jauniešu pulciņš, kuriem trūkst gan nākotnes cerību, gan spēka un gribas doties projām kā citiem vienaudžiem.

Kopiena un kaimiņu būšana

Būtiskas pārmaiņas pēdējos gadu desmitos ir skārušas arī veidu, kā cilvēki veido un uztur attiecības ap sevi dzīvesvietā. No vienas puses, veidojas jaunu attiecību tīkli, kuru pamatā ir vietējo iedzīvotāju kopējās intereses un jaunā pilsoniskās sabiedrības ideoloģija. Tas vērojams, piemēram, Rīgā ar tās apkaimju biedrībām. No otras puses, līdzšinējie attiecību tīkli sarūk – tas attiecas kaut vai uz kaimiņattiecībām. Intervijās cilvēki bieži norāda, ka pazīst vecos daudzdzīvokļu mājas iemītniekus, bet ar jaunajiem attiecības kaut kā neizveidojas. Kaimiņattiecības lielajās pilsētās pajukušas jau senāk, un tur pie vainas varētu būt gan pilsētas lielums, gan dzīvestelpas izkārtojums un mājokļa veids, taču paralēli šiem infrastruktūras faktoriem notiek arī pārmaiņas, kas dziļi skar cilvēku attiecības. Tikai vienā no pētījuma veikšanas vietām Latgales pusē kaimiņattiecības ieņēma būtisku lomu cilvēku dzīvē. Citviet kaimiņi pieminēti pastarpināti – viņi apziņoja iestādes par ko aizdomīgu vai vismaz spēja iedomāties, ka šāda ziņošana viņu apkārtnē iespējama. Vienlaikus mazpilsētās, lai arī tiešas personiskas attiecības ar kaimiņiem bija pajukušas, tik un tā saglabājās tāda kā visu pilsētiņas iedzīvotāju caurredzamības aura. Visur – gan ziņojot, gan saņemot palīdzību, pastāvēja risks, ka par to uzzinās citi, lai arī tiešu attiecību ar šiem citiem nav bijis.

Lai mēģinātu saprast, kāpēc šādas pārmaiņas notikušas un kā tās ietekmē cilvēku dzīvi, dziļāk ieskatījos interviju tekstos, kur cilvēki runāja par attiecībām savā kopienā. Par kaimiņiem runāts bieži, bet galvenokārt pēc uzvedinoša jautājuma par kaimiņattiecībām.

Šķiet, ka māju uzbūves vainošana tajā, ka neveidojas labas kaimiņattiecības, ir iegansts, lai nerunātu par attiecību kvalitātes un etiķetes maiņu. Inese no Zemgales puses neslēpj,

ka savus kaimiņus nepazīst, taču piezīmē, ka agrāk tā nav bijis:

Mūsu māja ir diezgan tāda .. viens otru pat nezina. Nezina, kas otrā galā dzīvo, jo tas neinteresē. Kad mums nomira viena tantīte, tad gan viena tantīte gāja riņķī un ievāca naudiņu vainagam. Taču te to sākotnējo iedzīvotāju palicis ļoti maz. Sākumā, iespējams, attiecības bija draudzīgas, bet šobrīd galīgi nē.

Daina un Andrejs, runājot par savu pilsētu Vidzemes pusē, spriež, ka mainījušies ir cilvēki, turklāt paši pat brīnās par sekām:

Daina: Jāsaprot, ka mēs dzīvojam drusku ārpus pilsētas. Tā ir viena lieta. Otra ir, ka, man liekas, ka ir baigā vienaldzība. Andrejs: Vienaldzība, bet arī cilvēki neliel, cenšas nelīst otra dzīvē iekšā. Tas jau arī gan jau bija tad, mūsu laikā. Nu kāda vajadzība tev otra ģimeni koriģēt. Ja tu nestrādā policijā, nestrādā bāriņtiesā, sociālajā dienestā. Tu faktiski nezini to. Nu kā tu vari zināt, kas notiek tev blakām, kaimiņos? Ja nu akurāt tev kāds skrien klāt un lūdz palīgā, tad tu kaut ko dari. Bet tā droši vien...

Daina: Savā ziņā varbūt sabiedrība ir noslēgtāka. Katrs ir ielīdis kaut kur. Tu izej no darba, iekāp mašīnā, iebrauc pagalmā, izkāp no mašīnas. Veikalā jau vairāk vai mazāk neviens sūds netaisa, vai ne. Nu, ko tu zini, viss... Neko vairāk nezini.

Andrejs: Nu labi, pilsētā tomēr, man šķiet, vairāk mēs viens otru pazīstam, sveicinamies, un viss. Un tas pats...

Daina: Nu kur tu baigi sveicinies? Veikalā pasveicini. Ar to jau arī viss beidzas. Ja tur neiet dejošanā vai kori... Nu labi, tie jau parasti atkal baigos sūds netaisa. Nu, tā grūti teikt. Emocionālā vardarbība, nu, kas ir emocionālā vardarbība?

Daina savulaik strādājusi bāriņtiesā, bet Andrejs ir uzņēmējs un aktīvs vietējās draudzes dalībnieks. Abi par kaimiņattiecībām runā, atbildot uz jautājumu par vardarbību vietējā kopienā. Daina, pieminot vardarbību ikdienas līmenī, lieto eifēmismu “taisīt sūdus”, un tikai beigās runā par “emocionālo vardarbību”, šādi kritiski atsaucoties uz oficiālo terminoloģiju un uzsverot tās attālinātību no pašu dzīves. Savas dzīves telpas noturēšana un neiejaukšanās abiem ir kaimiņattiecību etiķete, pārējo viņi atstāj speciālistu ziņā.

Šai pieredzei iebilst Modris, kurš Latgales pusē ir ienācējs. Lai arī Modris ironizē par kultūras atšķirībām kaimiņu būšanā Latvijas mērogā, viņš cita starpā min gan attiecību kvalitāti, gan cita veida etiķeti, kas ir tai pamatā:

Tāda izteikta kaimiņu būšana – es tev, tu man. Vajag palīgā – es atnāku palīdzēt. Normāla saprašana. Arī tagad salīdzinoši, pie senčiem, pie bračkas Pierīgā jūtama ir tāda norobežotība – es tev pazvanīšu, vai es varu atnākt ciemos. Bet kā, tu vienkārši ej ciemos, un sveiki! Personīgi es neēju ciemos pie galda, es eju ciemos pie cilvēka, man nav vajadzīgs [galda] klājiens, es eju parunāt, pakomunicēt, padiskutēt, papriecāties. Es varu arī bez kafijas krūzes iztikt, es vienkārši pie cilvēka atnācu. Pa lielam šeit tas tā arī vēl joprojām pastāv, tajā pusē – tā nav, tas ir pazudis. Kurzemē – brāļa sieva nāk no tur pavisam no augšas –, tur attieksme pavisam savādāka, to es arī esmu sapratis, tur cilvēku skatījums tāds savādāks, tāds interesants viņiem ir. Viņi nav slikti, viņi ir pietiekami atvērti, viņi ir pat devīgi, viņš dod tev līdzi, bet tas humoriņš tāds, sadzīves. Jā, jā, atbrauca ciemos, aizveda vairāk, nekā atveda – nu, blāviens, ko tu tur tādu stāsti, kam man tas, tāds melnais humoriņš pavīd daudz kur.

Par “kultūras šoku”, ienākot Latgales puses pilsētiņā, stāsta arī Elita. Vietējie viņu ir sirsniņi pieņēmuši, un viņa

agri sākusi justies piederīga. Neskatoties uz šo labo pieredzi, attiecību tuvums pārsteidzis arī Elitu:

Otrkārt, attiecību etiķete te pavisam cita. Kad man piedzima bērniņš, pilnīgi sveši cilvēki, kurus nebiju satikusi, sacēpa plāceņus un ar dāvanām nāk raudzībās. Apsveikt, parunāties, paskatīties, kā jums te. Un pēc tam es viņus neesmu redzējusi. Kaut kur tur kaimiņos, viņi saka, dzīvo.

Kad intervijas no šīs vietas saliktas kopā, redzams, ka tās pārklājas, piedāvājot dažādus skata punktus uz vietējiem notikumiem un cilvēkiem. Modris nosaka:

Par daudz ko runā, klaču sit ne tikai sievas, bet arī veči. Tā dod vaļā, ka šļakst vien. Tas arī laikam tā individuāli. Man, piemēram, ir vienalga, es necenšos ieklausīties. Man ir, piemēram, par vienu kaimiņu, viņš atbrauc pie manis palīdzēt, mums super attiecības, viss, kā vajag. Otrs kaimiņš saka – šita, bļāviens, nav nekad nevienu vārdu pateicis, tāds iedomīgs. Es saku, ka nevaru pateikt nevienu sliktu vārdu, jo man ar viņu – ja man kaut ko vajag, es paprasu – jā, lūdzu. Es domāju, kā tu pats esi spējīgs, kā tu pats sevi nostādi, kāds tu esi cilvēks, tā ar tevi attiecās.

Šī savstarpējā interese citam par citu ir radījusi arī intensīvu kopienas dzīvi. Pašvaldībā ir pat projektu līnija, kuru vietējie izmanto dažādiem visiem nozīmīgiem darbiem – baznīcas logu ielikšanai vai puķu dobes ierīkošanai. Pašvaldībā darbojas nevalstiskās organizācijas un aktīvie iedzīvotāji savā starpā konsultējas. Arī man ar kolēģi kā pētniecēm bija viegli iekļūt kopienā, un mēs jutāmies pieņemtas.

Kaimiņu būšana ir simetriskas un atgriezeniskas attiecības. Kā Modris un Ādams saka – tas, kā mēs izturamies pret kaimiņiem, ietekmē to, kā kaimiņi izturas pret mums. Līdz

ar to domāšana par sevi šādā ietvarā vienmēr nozīmē arī domāšanu par kaimiņu. Jo centrētāki uz sevi cilvēki kļūst, jo mazāka nozīme ir attiecībām ar kaimiņu un lielāks akcents tiek likts uz personīgo statusu.

Elita kopsavelk vietējo sadzīvi un attiecības, kuras snie-
dzas pāri dzīves robežai:

Kapu svētki ir galvenie svētki. Vienu gadu bija ielikts 23. jūnijā un citu – 24. [jūnijā]. Pašā Jāņu vakarā. Mēs sēžam pie ugunskura, bet apkārt pie kaimiņiem tumšs un kluss. Paskaties pa labi, pa kreisi. Nākamā dienā divpadsmitos visi kapos, pilns cilvēku, sievietes puķainās garās kleitās, vīrieši labākajos ancukos ar baltiem krekliem. Ar mācītāju iet apkārt kapiem, kā pienākas, ar visām četrām stacijām. Un visu laiku tie kapi tiek kopti. Brauc apkārt pa visiem kapiem un kopj. Savus un arī kaimiņu, jo tā taču Broņa, es viņu pazīstu. Mums birojā arī vasarā visu laiku kaut kādas kapu begonijas un skujas, jo jānes uz kapiem.

Kā redzams, kaimiņattiecības te ir arī pārlaicīgas un turpinās pēc nodzīvotas dzīves. Bēres un iedzīvotāju sapulces, kuras notiek laikā, kamēr veicam pētījumu, ir kupli apmeklētas. Tiesa, arī šajā vietā ir jūtams, ka attiecības mainās. Pašvaldībā veidojas opozīcija, un kopienu pētījuma laikā sašķeļ dažādi politiski satricinājumi. Kad par to runāju ar vietējiem, viņi galvenokārt vainu saskata attiecību maiņā. Tās paliek formālākas, bezpersoniskākas un profesionālākas. Tik mazā vietā, kur visi cits citu pazīst, ir grūti veidot bezpersoniskas attiecības. Osvalds, kurš ir arī pašvaldības amatpersona, intervijā citē kādu pastāstu. Ar to gan viņš ilustrē lauksaimniekiem izvirzīto prasību bezjēdzību, taču tas labi parāda vietējo iedzīvotāju ikdienas gudrību, izdzīvojot satricinājumus un saglabājot savstarpēju solidaritāti:

Kādreiz bija atšķirība – bioloģiskie pa nakti migloja, a parastie pa dienu. [Smejas] Konvencionālie pa dienu. Viens čoms stāstīja: labajos laikos pa nakti pa kluso nošauj stirnu, velku uz mājām, skatos, kaimiņš kāpostus miglo. [Smejas] Abi satiekas, saka, tu tikai nevienam nestāsti, ka es gāju ar stirnu, es nevienam nestāstīšu, ka tu miglo.

Piedalāmies kādā domes sēdē, kur kādai domniecei vairākums deputātu nolemj neļaut apvienot darbus, jo tas nonāksot konfliktā ar citiem pienākumiem. No malas skatoties, tā arī ir. Viņa gan meklē, gan sadala finansējumu, gan arī pati veido projektus, kas šo finansējumu izlieto. Tagad viņa ievēlēta arī domē. Klasisks interešu konflikts. Taču no vietējo skatpunkta viņa neko nekad nav piesavinājusies. Visa viņas darbība ir bijusi vērsta uz kopienas labumu, kura sasniegšanai vajadzīga gan nauda, gan izpildījums, gan arī pašvaldības atbalsts. Nelaime, ka visi šie svarīgie faktori, lai iedzīvotājiem organizētu brīvā laika centru, tagad ir atdūrušies pret noteikumu, ka viena persona nedrīkst ieņemt tik daudzus amatus.

Arī Einārs gana skumīgi skatās uz attiecību maiņu, kas ir tieši pēdējo gadu iezīme. Par tagadējām domstarpībām pašvaldībā viņš ir skeptisks:

– Traki. Viss uzpūsts. Manā skatījumā. Nav tur. [...] Ja tie darbi ir atrunāti un pabeigti. Neuzskatu, ka tur... Tad jau visus vajadzētu sasēdināt. Nevienš jau nezinām, kā tur galu galā...

– Bet paši savi cilvēki?

– Loģiski, vot, latvieši. Nedod Dievs, kaimiņam būs labāk. Kaut kā tā.

– Tas ir jūtams te [pagastā]?

– Te it kā nē. Nezinu, šitais jaunais [domes] sasaukums. Pozīcija, opozīcija. Kādreiz bija no citām partijām. It kā

darbojās visi kopā. Tieši tagad ar to politiku, bet tā diezgan mierīgi viss.

– Kādā ziņā politiku?

– Tas viss ar politiku – pozīcija, opozīcija, viens otram...

– Agrāk tā nebija?

– Nē, kaut kā draudzīgāk dzīvoja. Mainās paaudze, vai...

Par daudz laikam demokrātijas.

– Bet kas notiek tiem cilvēkiem?

– Rīgā, Saeimā kas darās? Viscaur tas darās. Tāpat Daugavpilī, viens otru bauda, krata.

Einārs par pārmaiņu cēloni uzskata politiku, kas viņa izpratnē ir laikmeta parādība un nāk no ārienes. Einārs lieto apzīmējumu “par daudz demokrātijas”, kas ir sinonīms jaunajām attiecībām, kuras balstītas uz jaunās politiskās kārtības radītajām iespējām. Kad mēģinu saprast, kas tieši un kāpēc tagad ir mainījies, vecākā paaudze, līdzīgi kā Einārs, ir nostalgiski par savstarpējās cieņas zudumu un kritizē veidu, kā attiecības tiek risinātas. Neatkarības iegūšana nav likusi cilvēkiem automātiski sākt uztraukties tikai par savām interesēm. Novadā ir vietējā rūpnīca, un darbavietas galvenokārt izdevies saglabāt, pateicoties tās vadītājam, kurš ir spējis pretoties ātras personiskas peļņas vilinājumam un domājis ilgtermiņā un par visiem iedzīvotājiem. Vietējie ar labu vārdu atceras kolhoza priekšsēdētāju, kurš padomju gados rūpējies par jaunās paaudzes piesaistišanu novadam un organizējis aktīvu sabiedrisko dzīvi. Ar līdzīgu cieņu un kopienas ieguvumu uzskaitījumu vietējie runā arī par tagadējo pašvaldības vadītāju. Taču šis “draudzīgais” pārvaldības stils nes līdzīgu tradīciju inerci, kura neizbēgami izraisa paaudžu sadursmi. Jaunajos laikos ir noticis attiecību pārrāvums. Iespējams, tādēļ, ka jaunā paaudze ir guvusi pieredzi citviet un domā plašākā mērogā. Jaunā gadagājuma vietējie politiķi pārsvarā ir uzņēmēji ar citu vīziju un jaudu un pārstāv jauno laikmetu, kurā attiecības tiek kārtotas, izmantojot formālus

mehānismus, ar sūdzībām un iesniegumiem tiesībsargājošām iestādēm. Taisnību sakot, viņu jaunās idejas bieži vien arī netiek pieņemtas un sastop pretdarbību. Kad par konfliktu jautāju Asnātei, viņa saka:

Šī varas, materiālo interešu pārstāvniecība. Tā ir cilvēku daba. [...] Kāds viņš ir kā cilvēks, kā mēs viņu redzam, kā viņš organizē lietas, komunicē. Ja nepieciešami kašķi. Jābūt iekšējai sajūtai, ne tikai materiālais skatījums. Ja redz citādi, vajag pārrunāt. [...] Ir kaut kas mainījies cilvēkos. Arī ar opozīciju šobrīd. Vienalga, kāda katram tā krāsa. Liekas, ka cilvēks mainījies. Nevar tikt pāri tam savam... Naudas un varas kāre. Cilvēks īsti nevar tikt pāri.

Kad lūdzu konkrētu piemēru, viņa izstāsta gadījumu par kāda festivāla rīkošanu, kur daļa uzņēmēju nav bijuši apmierināti ar tajā pārstāvēto pilsētas tēlu un savu lomu festivāla organizēšanā. Asnāte retoriski jautā:

Bet kāpēc mēs nevarētu kopā? Tas būtu visai sabiedrībai ieguvums. Ka mēs kopā piesaistām cilvēkus. Ka pašvaldība ir draudzīga. Nu labi, valdes priekšsēdētājs X uzņēmumā arī grib palikt savā krēslā. Un mums [domes] priekšsēdētājs ir ar savu mugurkaulu. Bet kāpēc nevarētu pieņemt, ka sabiedrībai arī kas cits interesē? Par to mēs jau pagājušo gadu sākām diskutēt. Bet tur ir nepieciešams darbs. Jāiet pie cilvēkiem, tās jomas speciālistam ir pie tā jāstrādā. Ierosinājumus attīstīt, sākt kaut ko jaunu. Lūk, šī varas apziņa paralizē. Ka viņi paliek pie savas domas, ka neatbalsta neko citu un vienalga paliek pie sava.

Kad vietējie kritizē vai atbalsta pašvaldību, viņi nepiemin pilsētas tēla saturu, bet gan uzsver savas vajadzības. Vienam tā ir peļķe pie kādas iestādes, kuru nekādi neizdodas likvidēt

un kuru domes priekšsēdētājs nākamajā dienā pēc iedzīvotāju sanāksmes brauc inspicēt, citam – iespēja nomazgāties pašvaldības nodrošinātā pirtī. Pašvaldības tīmekļa lapā bijusi izveidota komentāru un ziņojumu sadaļa, kas drīz pārvērtusies par negatīvu un parupji izteiktu apvainojumu krātuvi, un to nācies slēgt. Asnāte saka, viņai žēl, ka cilvēkiem patīk visu kritizēt, bet viņi nevēlas nākt ar savām idejām un vēlmi kaut ko darīt. Viņai gan nav pilnīga taisnība, jo nevienā citā pētījuma vietā mēs neredzējām tik lielu vietējo iedzīvotāju aktivitāti un tik vieglu pieeju pašvaldības vadībai. Te jāpiebilst, ka pilsētas tēls ir kopienas attīstības profesionalizācijas paraugs. Politiskā diskusija notiek smalkākā līmenī nekā ikdienas problēmu identificēšana un skar pat abstraktas lietas, kuru risināšanā nepieciešamas specifiskas zināšanas. Tas ļauj nerunāt par interesēm tieši, bet, izmantojot menedžmenta un birokrātijas valodu, tās slēpt.

Šo sarežģīto un pretrunīgo attiecību etiķeti labi demonstrē skolēni. Kā stāsta izglītības pārvaldes darbiniece Evija un policiste Daina, bērni nejūt pieaugušo ieturētās pieklājības robežas un publiskajā telpā ienes to, ko pieaugušie skaļi otram sejā neiemet:

Evija: Re, Vistulejās [nosaukums mainīts], kur gadījums arī, nu, ģimenē lieto alkoholu, nelabvēlīga ģimene. Protams, es pati esmu bijusi tur tajās ģimenēs, kas apspriež. Pati no Vistulejām nāku. Vot, viņi tur tādi, protams, sēž, no tās ģimenes. Bērni – viņi dzird, kā ģimenēs izsakās par to, un, protams...

Daina: Aizejot uz skolu, neviens ar viņiem nedraudzējas, visi...

Evija: Vot, tur viņš tur šodien dzēra un kas tur, ko tur bija. Tiem bērniem tāds kā riebums iestājas pret to bērnu.

Sadzīvošanas attiecībās ienāk arī pieaugošās sociālās nevienlīdzības dimensija, kuru pašvaldības konfliktā

iespējams saskatīt vien netieši kā dažādu gaumju un kultūras kapitālu sadursmes, bet skolēnu konfliktos nevienlīdzība manifestējas daudz skaidrāk. Stāvoklis sabiedrībā un sevis izrādīšana iegūst augstāku vērtību nekā attiecību veidošanas prasmes vai personība. Skolas šai ziņā ir tāda naiva vide, kas precīzi atspoguļo kopienas praktiskās vērtības. Evija atstāsta kādu gadījumu, ar ko strādājusi:

Līderi, līderi. Ļoti skolās pamana, parasti klasē ir... Es arī par tavu to situāciju vienu, kad skolas psihologs netika galā, nu, iesaista līdz ar to izglītības pārvaldi. Vienai klasei bija konflikta situācija, ka ir divi līderi. Tad, kad skolā divi [līderi] veidojas un viens līderis pietur tos, teiksim, [ar to, ka viņi ir] ļoti situēti un ļoti bagāti, un otrs netiek galā tikai tāpēc, ka viņš ir mazāk situēts ģimenē. Un tad vecāki bija. Es ar bērniem nestrādāju, es ar vecākiem strādāju, jo bija jāsāk ar... Nu atkal šī te situācija, kad bērni dzird, ko vecāki runā mājās, līdz ar to mēs strādājam ar vecākiem. Un tad, kad vecāki, kā saka, par to biezo klases uzņēmēju... Mammīte saka, nu jā, vot, dēlam dzimšanas diena, pārējie nenāk klāt, jo tur dāvanīņas un tā. A tam otram saka, nu jā, cik viņam tur, desmit gadi, traktoru uzdāvināja. Nu jā, līdz ar to klasē līdzās ir bagāto vecāku bērni, un klasē līdz ar to konflikts nāk, jo tam [vienam] bērnam uz dzimšanas dienu pārējā klase neatnāca, jo viņš nabadzīgāks ir, nu, vot. Un viņš līdz ar to atstumts, kaut gan viņš arī līdera [tips], hiperaktīvs bērns, līdz ar to pārkāvās savā starpā bērni, nu jā.

Abas speciālistes atzīst, ka arī viņu skolas laikā attiecības starp bērniem nav bijušas ideālas, taču uzsver, ka tagad tās paliekot nežēlīgākas. Skola ir kā spogulis pieaugušo publiski skaļi neizrunātām, bet atbalstītām hierarhijām un vērtībām. Justīne, Ilona un Juta, kuru bērni gājuši lauku skolā, ar bažām runā par pāreju uz pilsētas vidusskolu, uztraucoties,

ka bērniem būs grūti pastāvēt par sevi. Skolās gan tiek īstenotas dažādas vardarbības novēršanas programmas, bet grūti iedomāties, ka tās varētu būt efektīvas bez konfliktu cēloņu nosaukšanas vārdā un ikdienā praktizēto vērtību maiņas. OECD 2018. gada tā sauktais PISA jeb starptautiskais skolēnu snieguma pētījums rāda, ka vardarbība skolās nav tikai šīs pilsētiņas problēma. Latvijā 35% 15 gadus vecu skolēnu ir sastapušies ar kādu aizskārumu,⁷ un tas ir augstākais rādītājs Eiropā. Domāju, ka aizsardzības mācības obligāta ieviešana skolā nav nejauša un tikai ģeopolitiskas vajadzības diktēts solis. Tā atspoguļo arī vērtību maiņu tai ziņā, ka precīzi parāda praktisko vērtību nobīdes varas pozīciju un līderības virzienā.

Taču pārmaiņas notiek arī citās sadzīves jomās. Vecākā paaudze atceras vietējās balles, uz kurām braukuši ļaudis no kaimiņu pagastiem, un aktīvu sabiedrisko dzīvi. Kad jautājam Elzai, kura strādā par medicīnas māsu, vai kaimiņi vēl tagad cits citu pieskata, viņa saka:

Nepieskata gan tagad. Tajos laikos gan, tas bija, man liekas, pilnīgi pašsaprotami, ja kaimiņos kādam ir kāda nevarēšanas stunda pienākusi, saslimis kāds, teiksim, saimniece nevar govis izslaukt, tas bija pašsaprotami, ka kaimiņi nāca un darīja. Un tas netika darīts pa kādu naudu vai vēl ko. Ja bija kāds vecāks cilvēks, viņam atnes paēst, pieskatīja. Citu iespēju jau nebija, bet gāja viens pie otra vakarēt arī, es to kā bērns vēl atceros. Svētdienās pēc baznīcas pēcpusdienā devās vai nu viens, vai otrs ciemos kaimiņi. Otrai vecmammai katru svētdienu – viņai dēls un meita bija palikuši vecpuišos un vecmeitās, es arī vecmeita, mums katrā paaudzē pa kādai [klusi šo

⁷ Datus var aplūkot vietnē: <http://dx.doi.org/10.1787/888934029185>

nosaka un pasmaida] –, pie viņiem katru svētdienu bija pulcēšanās.

Tagad vietējie sanāk kopā labi ja reizi gadā uz ražas svētkiem. Daudzi gan dodas uz baznīcu, bet tā nav kļuvusi par sabiedriskās dzīves centru. Laika kļuvis mazāk, un regulāri satiekas vien vietējo pašdarbības kolektīvu dalībnieki. Arī cilvēku kļuvis mazāk, jaunie ļaudis pēc skolas absolvēšanas aizbrauc. Daudzi vietējie ir devušies darbā uz ārzemēm. Zeme nonāk lielāku saimniecību pārvaldījumā, un mazajās saimniecībās vairs netiek turēti lopī, bet pienu un gaļu pārķ veikalā. Jaunā dzīves kārtība ietekmē arī kaimiņattiecības. Einārs saka:

– Nē, nerūp [citu] rūpe. Katram sava rūpe, katrs domā par sevi. Ja kopumā visi domātu par visiem, tā valsts būtu, man liekas, Igaunijai priekšā. Bet katrs domā par savām interesēm.

– Nemaz?

– Nu, palīdz, cik var. Tā jau atbalsta kaimiņš kaimiņu. Kā, resursi, nu, aizved kaut kur vai apstrādāt palīdz to dārziņu. Nu, bet finansiāli tu viņam nevari palīdzēt. Katram ir savs. Katram sava ģimene, saimniecība, tipa, nu.

Par pašu Eināru kaimiņi gan saka citādi. Viņam ir vidēja lieluma saimniecība, un viņš ir ar mieru izlīdzēt ar savu tehniku un rūpēties par kaimiņiem. Katram te ir iesauka, un Eināra iesauka, šķiet, raksturo viņa devīgumu.

Kad jautāju, kas tad noticis Ādamam, viņš prāto, ka pie vainas ir laika maiņa un pāreja uz kapitālismu, ko šajā vietā raksturoja ilgs bezdarba un nenoteiktības periods:

– Tanī laikā, es domāju tā, ka cilvēki gribēja strādāt, bet nebija tik daudz iespēju. Kā kaimiņos – nav viņam, cilvēkam, traktora, es viņam palīdzēju. Viņš teica – pēc kolhoza izjukšanas palīdzēt gribētāju bija daudz. Tagad

paprasi – atbrauc nopļaut! Nē, nebraukšu tev. Tā tava piečuka vai desmitnieka man nevajag, es labāk paskatos televīziju. Es viņam aizbraucu, jo viņš man darba kolēģis, es viņam izpalīdzēju, nav runa par naudu. Bet kā viņš teica par agrāk... Es viņam piekrītu, agrāk cilvēki gribēja strādāt. Un strādāja, a tagad negrib strādāt.

– Tas tā vienmēr bijis starp kaimiņiem, ka jāpalīdz?

– Es teiktu no savas dzīves pieredzes, ka ir tādi kaimiņi, kas... Kaimiņš viņai, pensionārei, viņai kaimiņš, kuram ir traktors, viens kaimiņš. Otrs, nestrādā nekur algotu darbu, ir mājās saimniecība. Prasa, aizbrauc man nopļaut! Nē, nebraukšu, nepļaušu, man tas... Vienkārši cilvēks negrib braukt palīgā. Tev samaksās – nē. Viņš labāk skatās televizoru, citam nebrauc. Tādi arī ir, tas ir no dzīves pieredzes. Piemēram, man, es strādāju algotu darbu, bet mēģināju kaimiņam, kuram nebija traktora tad, nopļaut, kaut ko citu. Zinu, ka [tad], kad vajadzēs man, viņš man palīdzēs.

Ādams piebilst, ka vajadzība pēc kaimiņu palīdzības arī bijusi – nākusi pārbaude, bet mājās nav bijis neviena, kas palīdzētu sašķirot aitas, tā ka bez kaimiņa viņš to nebūtu izdarījis. Ināra, kas palikusi viena pati saimniecībā, par palīgiem algo neformālu vietējo vecpuišu brigādi. Viens no kaimiņiem uzņēmies sava veida šefību par bēdubrāļiem un pārzina katra apstākļus. Ja vajadzīgs gadījuma darbaspēks, viņš zina, cik kurš katrā mirklī ir darbspējīgs. Kaimiņa pakalpojums gan ir maksas, taču tā Inārai ir vienīgā iespēja atrast darbaspēku. Sarunās ir jūtama jaunas racionalitātes ienākšana. Tā liek pārvērtēt vērtības par labu tirgus un kapitāla apmaiņas loģikā sakņotām attiecībām. Laukos sekas izkrišanai no tirgus ekonomikas ir vairāk jūtamas. Pat Einārs, kurš gan uztur savu saimniecību, gan strādā algotu darbu, ir skeptisks par agrāk pazīstamās lauku ainavas noturību. Laukos dzīvot paliek pārāk dārgi un neizdevīgi. Cenas ir

tādas pašas kā pilsētā, taču līdz pakalpojumiem ir jānokļūst. Sabiedriskā transporta nav, un degvielas izmaksas kāpj. Viņš ir skeptisks par reģionālo reformu un domā, ka tā neko neatrisina, bet pāildzina lauku agoniju:

Pilsētā, labi, ir ražošana, nāk nodoklis. Bet pievieno laukus, platības lielas, bet jēga? Nu labi, vidējās saimniecības nomaksā nodokli, bet ienākumu nodokli [kas maksās]? To nemaksā, nav tik lielas [algas] .. Lai [nauda] atgrieztos uz pašvaldību. Nebūs labi laukiem. Būs kā Amerikā, pa desmit kilometriem saimniecība, ne kā kaimiņi. Vecās būdas nostum. Rīgas profesori saka – laukos tikai bagātie varēs dzīvot, sev ceļu uztaisīt. Sociālismā dzina visus uz laukiem, lai būtu apdzīvots, darbavietas radīja. Tagad viss ap Rīgu.

Pazīstamā dzīves pasaule lēnām pazūd. Vietējie uzskata, ka viņiem ir paveicies, jo visa zeme tiek izmantota, un pārsvarā atrodamas vidēja lieluma saimniecības, kas nodarbina algotu darbaspēku. Tie, kuriem izdevies pārmaiņās noturēties, dodas ceļojumos uz ārzemēm un apmeklē teātrus un koncertzāles Rīgā un Rēzeknē. Atšķirībā no agrākiem laikiem, kad izklaide tika organizēta kolektīvi, šīs ir ģimenes lokam paredzētas nodarbes. Savukārt tiem, kuri ir izkrituši pārmaiņu pārbaudījumā, jo pietrūcis stingrības un izdzīvošanas prasmju, pasaules izmērs samazinās, un tam līdzī nāk arī sociālo saišu pārrāvums.

Atmiņas par kaimiņu būšanu gan nav tikai pozitīvas. Juta, Ilona un Justīne sarunā nonāk pie atziņas, ka šajos laikos jauniešiem ir grūti nodibināt romantiskas attiecības, jo cits citu tik labi pazīst, ka pārzina arī otra trūkumus. Labas kaimiņu būšanas pamatā ir priekšrocību un trūkumu līdzsvarošana, bet tā prasa labu takta sajūtu par otra robežām un prasmi uzturēt attiecības. Jūtams, ka kaimiņattiecībās vienmēr ir bijusi sava daļa spriedzes un tenku, kas rodas, kad

cilvēki dzīvo tuvu un interesējas cits par citu. Alise, vietējā veterinārārste, ir vienīgā, kas runā par senāku kaimiņattiecību slāni, līdz kuram mēs kā pētnieces netiekam:

Ar tādām mānticībām mēs arī saskārāmies. Reizēm, kad lopi saslimst, tad liekas – tur droši vien kaimiņš apčeroja, nobūra.

Tomēr arī šis attiecību slānis lēnām pazūd līdz ar mazajās saimniecībās turēto lopu izzušanu. Mānticība gan nepazūd, bet tā pielāgojas citām dzīves nišām un mērogam, piemēram, ticība konspirācijas teorijām ļauj konstatēt, ka jebkura vara pēc būtības ir korumpēta.

Labu kaimiņattiecību un pieklājības robežu uzturēšana ne vienmēr nāk par labu vardarbības upuriem. Kādā Latgales puses novadā kaimiņi paši iesaistās problēmu risināšanā, un sociālā dienesta speciālisti ir vietējie, kuri labi pārzina situāciju teju katrā mājā. Anna, vietējās skolas skolotāja, arī iesaistās vardarbības problēmu risināšanā, cīnoties par to, lai skolā saglabātos bērnu izmitināšanas iespējas un bērniem tiktu piedāvāta vide, kur viņi ir aprūpēti un drošībā. Viņa saka – nevis zināšanu trūkums, bet gan situācijas risināšanas rīki ir vājā vieta:

Parunājoties ar kaimiņiem, deviņdesmit procentos gadījumu sociālais dienests un bāriņtiesa zina par problēmām ģimenē, par vardarbības gadījumiem un visu citu. Tai darbībai jau bija jāseko, pirms nonāk līdz fiziskai vardarbībai. Vai nu vecāku tiesības jāatņem uz laiku, vai obligāti jāapmeklē... Kā šoferim – sakrāj savus punktus, ej uz atkārtotiem kursiem. Sistēmai jābūt. Bāriņtiesa – vai ņem viņus nopietni tās pašas sievietes?

Daina, nepilngadīgo lietu inspektore, gan tam nepiekrīt. Viņa uzsver, ka ziņošana visbiežāk atrodas tajā kaimiņu būšanas pusē, kas apdraud labas kaimiņattiecības:

Rīgā man māsīca saka – viņi pat nedomā. Ja zina, ka aiz sienas raud, momentā ziņo dienestiem. Neaizdomājoties. Mums kaut kā – domā, ko tas kaimiņš pateiks.

Daina apgalvo, ka vietējie neziņojot pat anonīmi, un piebilst, ka tik mazā pilsētā gan nekāda anonimitāte nav iespējama. Tiesa, kad runājam tālāk, neklūst īsti skaidrs, ko iesākt, ja aiz sienas raud bērns. Daina stāsta par gadījumu, kad visas iestādes centušās risināt kāda pusaudža uzvedības problēmas un panākt sociālās korekcijas plāna pildīšanu. Viņa saka – visi speciālisti kopā uzņēmušies ģimenes funkciju. Kad jautāju, vai ir izdevies ko panākt, Daina atbild, ka pusaudzis sasniedzis pilngadību.

Citās pētījuma veikšanas vietās Latvijā, kur kaimiņu atbalsts un ieinteresētība nav sastopama, palikusi vien nerakstītā kaimiņattiecību etiķete, kas liek uztraukties par to, ko kaimiņi domās, bet atsvabina no atbildības un saistībām pret otru. Pieminētajā Latgales novadā šī atbildība par citiem dažkārt atviegloja vardarbības upura situāciju, taču citur šī sfēra jau ir pilnībā profesionalizējusies. Velta ir sociālā darbiniece un Vidzemes pusē ir ienācēja. Tas, ka viņa nejūtas kā vietējā un tāpēc nemana kaimiņu skatienus, ietekmē viņas darbu:

Nezinu, laikam cita pieeja lietām. Tas, ko es teicu: visur klāt cilvēciskais faktors. Brīžiem gan arī tas, ka es šeit esmu tomēr zināmā mērā ienācējs. Tad ir, ka apkārtnējie ir kopā mācījušies, kopā kaut kur bijuši, tad atkal pārāk personiski jau pazīst cilvēku, un viena daļa lietas man nonāk, jo veidojās jau tā saucamais interešu konflikts, ka nevar strādāt. Un tā man arī ir daudzas lietas nonākušas pa visu novadu. Jo es dzīvoju citā novadā. Es vispār nedzīvoju, teiksim, šajā pilsētā. Bet, kad es gāju prom no Rīgas, es arī negribēju savā novadā šī iemesla dēļ, ka ir ļoti grūti strādāt, ja ir ar kaimiņiem, tuviem

*cilvēkiem jāstrādā. Tas ir atkal tas mīnuss, strādājot
miestā, novadā. Rīga jau arī viens liels miests.*

Tomēr anonimitātes sajūta ļauj daudz vieglāk pakļauties formalitātēm. Daži interviju dalībnieki dažādās Latvijas vietās teorētiski spriež, ka pirms zvana policijai vai sociālajiem dienestiem vajadzētu noskaidrot visus apstākļus. Tuvākas kaimiņattiecības rada iespēju pārzināt notiekošo, bet nostāda arī neērtākā situācijā. Ziņošanai par otru ir nelāga pieskaņa. Valdis svārstās starp atbildības uzņemšanos pašam un ziņošanu profesionāļiem, jo viņam nav skaidrs rīcības morālais kompass:

Un man bija duāla sajūta. Tad es domāju, vai es esmu tagad stukačs. Vai – tagad ļoti labs vārdiņš – trauksmes cēlājs. Jo man arī bija kaimiņos ģimene. Nu, es sapratu, ka tur notika nemitīgi tusiņi. Un arī ik pa brīdim, nu, tur ir mazs bērns. Vienkārši cilvēkam, sievietei, kam viņi vienkārši ir, ik pa brīdim. Un tie bērni tiek ik pa brīdim paņemti prom. Un tad atkal kārtējais mazais bērns, un es dzirdu, ka viņš raud un raud, un raud. Un es naktī gāju vienkārši dzīvoklī iekšā un auklēju to bērnu vai pat paņēmu pie sevis, neatceros. Bet, ā, tas jau bija sakarā ar... Bet pēc tam bija atkal. Tas pats bērns laikam bija vēlreiz ar pusgada distanci. Nē, tas bija cits stāsts. Tajā pašā ģimenē viens bērns bija applaucējies. Un tas otrs, tas bērns, kur tās nakts raudas, vienkārši nevar izturēt. Tāpēc, ka mamma, nu, piedzērusies blakus gul, viņš nav paēdis, nosalis, acīmredzot māja nekurināta. Tad es pazvanīju uz sociālo dienestu. To es tā kā pilsonis izdarīju. Bet tanī pašā brīdī es neteiktu, ka es jutos baigi labi. Man likās, ka es kaut ko varbūt sliktu izdaru. Ka es kādam kaut ko uzveļu. Vot, šī sajūta ir tāda kaut kā... Nav tāda sajūta, ka tas tā ir jādara, ka tas ir mans pilsoņa pienākums. Bet kaut kā varbūt

tādas mieles pēc tam. A varbūt nevajadzēja maisīties? A varbūt kaut kā? Bet nu tā bērna dēļ es to izdarīju, un, protams, tas bērns, es pieļauju, tika viņai arī atņemts. Viņa, tā ģimene, tika, kā saka, pieskatīta. Biežāk nāca šie, tepat Limbažu sociālais darbinieks, un policija ik pa brīdim te ieradās. Tagad tā ģimene, protams, ir izlikta ārā un citur prom.

Lai arī Valdis meistarīgi norāda uz ziņošanas morālās dabas vēlamu maiņu, skaidri redzams, ka no “stučīšanas” jeb, no krievu valodas tulkojot, “klausīšanas” negatīvās uztveres nav viegli izvairīties, procesu pārdēvējot par “trauksmes celšanu”. Jaunā ziņošanas nozīme bieži neiedzīvojas arī profesionāļu aprindās. Par to esmu dzirdējusi daudzu pētījumu veikšanas laikā, un nešķiet, ka situācija ar konfidencialitāti, kas būtu vienīgais ierobežojums līdzcilvēku aktīvākai iesaistei, uzlabojas. Guna, kura ilgus gadus strādā bāriņtiesā, stāsta:

Man pašai ir bijis tā, ka liekas, ka kaimiņos kaut kas darās nelāgs, ziņoju anonīmi. Negribēju attiecības bojāt ar kaimiņiem. Bet ko es pēc tam dabūju noklausīties! Ko es par labu ģimeni sūdzos! No mana e-pasta mans vārds, uzvārds izgaismojās. Sociālais dienests nebija visai priecīgs.

Ziņošanai ir arī plašāks sociāls konteksts. Līdzīgi kā aprakstītajā politiskajā konfliktā, šādi tiek risinātas arī sliktas kaimiņattiecības un kaimiņu radītās neērtības. Viena pētniece no mūsu komandas smejas, ka viņas māsa kaimiņi izsaukuši policiju laikā, kad bērnam nākuši zobi. Nellija, kura ikdienā strādā par sociālo rehabilitētāju, piezīmē:

Sabiedrība ir ar ļoti tiesājošu attieksmi pret visiem. Pret saviem dzīvesbiedriem, bērniem, kaimiņiem, valdību. Tikai pārsvarā gadījumu nav šī kritiskā attieksme pašam

pret sevi. Tie, kas ir kritiski pret sevi, redz, ka tas, ka viņš neatrodas ieslodzījuma vietā, bieži vien ir tikai laimīga apstākļu sakritība.

Neesmu pārliecināta, vai man ir pilnīga skaidrība par cilvēku atsvešināšanās iemesliem, – tā redzama visās dzīves jomās. To ir ietekmējušas politiskās un ekonomiskās pārmaiņas, kas ļauj praktizēt salīdzinoši autonomāku un individuālāku dzīvi. Sekas gan ir labi redzamas – pasliktinās attiecību veidošanas prasmes, rodas sajūta, ka skaļi deklarētās sabiedrības vērtības ir apdraudētas.

Pēdējās desmitgadēs ienākušās pārmaiņas kaimiņattiecībās ir ienesušas pieaugošu nevienlīdzību un individualizāciju. Kaimiņu būšanas pāraugšana apkaimes biedrībās un “stukaču” kļūšana par “trauksmes cēlājiem” vēl ir procesā, taču redzams, ka tā nes līdzīgu attiecību formalizāciju un pastarpinātību. Pārmaiņu vektors nav neizbēgami negatīvs. Mēs redzējām, ka vienā no pētījuma vietām kaimiņu būšanu lieliski papildināja kopienas iniciatīvas un pašvaldības izveidotais projektu maciņš, kas visiem iedzīvotājiem ļāva piekļūt līdzekļiem ar nosacījumu, ka iedzīvotāji sadarbojas kopējiem mērķiem, vienlaikus neuzspiežot konkrētas ideoloģiskas nostādes un sarežģītas procedūras. Svarīgi, ka, attiecībām formalizējoties, saglabājas savstarpēja solidaritāte praktiskā līmenī. Ar to domāju nevis dīvāna solidaritāti, kura rodas, pat kaut kur publiskajā telpā dzirdot kādu pasakām ko mums pieņemamu, bet gan ikdienišķu un praktisku atbildību un rīcību, rūpējoties par citiem un savu dzīvesvietu.

Novecošanās

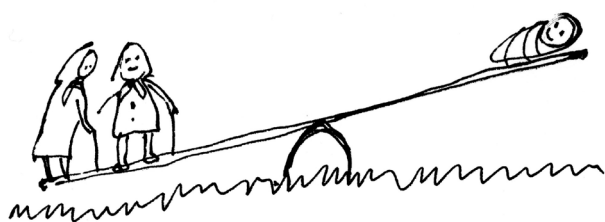
Par novecošanos un dzīvi Latvijā pēdējos gadu desmitos ar tiem pētījuma dalībniekiem, kas sasnieguši pensijas vecumu, jau nedaudz runāts gan saistībā ar bērnu audzināšanu un vecāku un bērnu attiecībām, gan risinot vecpuišu jautājumu. Vērtību sistēmai novirzoties uz pašatbildību un paša rūpēm par sevi, priekšroka tiek dota pieaugušiem, patstāvīgiem un darbaspējīgiem cilvēkiem. Bērnība kļūst par potenciālu izaugsmei, taču vecums ir blakusprodukts un nasta. Eiropas un Latvijas politikā runā par aktīvo novecošanos, un 2016. gadā Latvijā tika izstrādāts dokuments “Aktīvās novecošanās stratēģija ilgākam un labākam darba mūžam”⁸, kas vecumu saskata kā iespēju turpināt izglīties, strādāt un dzīvot veselīgi. Tam paredzēts arī “NordPlus” finansētais projekts “Vecums nav šķērslis”⁹ senioru apmācībai, tā materiālos redzams smaidīgs pensionāru pāris, kas acīmredzot dzīvo bez šī šķēršļa.

Kopš neatkarības atgūšanas cilvēka paredzamais dzīves ilgums dzimšanas brīdī ir paaugstinājies, un 2020. gadā sievietēm tas ir 79,5 un vīriešiem 70,4 gadi.¹⁰ Kāpums šajos rādītājos meklējams nevis dzīves nogalē, bet gan tās sākumā. Latvijā piedzimst vairāk zēnu nekā meiteņu, taču ap 40 gadu vecumu proporcija mainās, vīrieši daudz lielākā mērā nekā

⁸ Informācija par Eiropas Savienības finansēto projektu: <https://www.lm.gov.lv/lv/aktivas-novecosanas-projekts>

⁹ Informācija atrodama vietnēs: <https://vecumsnavskerslis.lv>; https://vecumsnavskerslis.lv/sites/default/files/imce/lv/docs/1.modulis/1.modulis_1nodarbiba_lv/01_Vesel%C4%ABga%20un%20akt%C4%ABva%20noveco%C5%A1an%C4%81s.pdf

¹⁰ Te izmantoju datus no Centrālās statistikas pārvaldes mājaslapas: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/dzimumlidztiesiba/6296-dzimumlidztiesiba-veseliba>



sievietes nespēj pārsniegt 40 gadu sliekšni. Statistikas dati rāda, ka 65 gadu vecumā paredzamais atlikušā mūža ilgums vīriešiem ir 13,8 gadi, bet sievietēm – 18,6. Tas nozīmē, ka mūža ilgums galvenokārt tiek pazaudēts dzīves pirmajā pusē. Vienlaikus vēl viens statistiķu izmantots rādītājs – veselīgi nodzīvoti dzīves gadi – 2019. gadā vīriešiem bija 52,2 gadi, bet sievietēm – 54,1 gads, tas liecina, ka vecums Latvijā neizbēgami saistīts ar veselības problēmām.

Pilsētas mērs Kristaps vienā no pētījuma veikšanas vietām atzīst:

Šī ir samērā veca pilsēta, skatoties no demogrāfiskajiem rādītājiem, statistika to parāda – no dzimstības viedokļa izmirstam ātrāk, kā dzimstam novadā.

Šo raksturojumu varētu attiecināt uz lielāko daļu Latvijas vietu. Aktīvā un pozitīvā novecošanās puse ir redzama visos novados, kur veicām pētījumu. Latviju ir pārņēmis nūjošanas bums, tā ir ļoti populāra nodarbe senioru vidū. Vienā no pētījuma veikšanas vietām seniori ir tik aktīvi, ka veidojas konflikta situācija ar vietējiem sporta organizatoriem. Pilsēta ir finansējusi jaunu celiņu klājumu vietējā stadionā, lai tas būtu piemērots vieglatlētikai. Taču, kā izrādās, seniori sporto nevis ar naglīnkurpēm, bet gan nūjām, un tās bojā dārgo segumu. Lai arī pilsēta ir izveidojusi un labiekārtojusi vietējo parku un vairākas ielas ar labi apgaismotām ietvēm, seniori pieprasa tiesības sportot vietējā stadionā. Arī citas veselīga dzīvesveida aktivitātes, kuras pēdējos gados uzsāktas pašvaldībās, ir populāras.

Man ar kolēģi ir gana jānopūlas, lai sarunātu vizīti vietējā pensionāru biedrībā. Pa šo laiku ar domes vadību esam tikušas pat vairākkārt. Pensionāru aktīvistu dienas kārtība ir ļoti aizņemta, viņi dodas apmaiņas vizītēs Latvijā un ārzemēs, darbojas dažādās komisijās un forumos un rīko pasākumus. Valters, kurš arī ir seniors, gan skumīgi noteic, ka

viņam nav izdevies iekļūt šajās delegācijās. Valters ir bijušais skolotājs un savas aktivitātes plāno pats. Viņam ir mazturīgas personas statuss, un viņš dzīvo sociālajā dzīvoklī, jo no paša dzīvokļa viņu izlicis māju atguvušais īpašnieks. Valteram gan piedāvāts komunālā dzīvokļa variants kopā ar citu bēdubrāli mazā dzīvoklītī bez ērtībām, bet no kaimiņa izdevies izvairīties, un Valters ir priecīgs, ka var dzīvot kopā ar savām grāmatām. Viņš aktīvi apmeklē dažādus pasākumus un kursus, arī uzņēmējdarbības kursus. Naudas kultūras pasākumu apmeklēšanai viņam nepietiek, bet viņu mēdz vietējā kultūras namā ielaist tāpat, ja izdodas sarunāt. Vienīgais lielais pasākums, kam tiek krāta nauda, ir ikgadējs zinātniskās konferences apmeklējums universitātē. Valteram kā daudziem vietējiem nav paveicies, jo pirmspensijas laiks sakritis ar hronisku darba trūkumu, lai arī darba meklējumos izbraukāts viss reģions:

– Es, pat darba īsta nebija, es aizgāju priekšlaicīgā tā saucamajā pensijā, divus gadus iepriekš, un pat pastrādāju ar slotu un lupatu un saņēmu vēl atzinības rakstu. Protams, es nevienam neklanījos, un cilvēki mani novēroja, cik es strādāju, vai čakli vai nečakli. Nu, tā ir “simtlatnieku” tai sauktajā programmā.

– Ai, skolotājs...

– Un toreiz pat, jā, jā, stāžā to neieskaitīja. Un tad es arī pīkti teicu, atnācu uz sociāldienestu un NVO centru, es tur [..], man tur labas attiecības. Mums brīnišķīga vadītāja ir, un es tur uz semināriem staigāju, uz biznesa [..], kaut nekāds biznesmenis neesmu. Atkal ļoti [..] [smejas] taisos par biznesu, viņpasaulē tad būšu.

– Palikāt bez darba un ielika tajā “simtlatnieku” programmā?

– Jā, arī to izbaudīju. Un tad man tas ļoti nepalīdzēja, un ne man vienīgam, ka to pat stāžā negrib [ieskaitīt].

Tagad ieskaita, un tagad laikam gan pēdējie likumi, ir tādi dekrēti, ka ir laikam ne seši mēneši, bet četri tikai laikam, ja, ja nemaldos, jaunai [kārtībai]. Jo tagad jau es daudzus gadus ar to neesmu saistīts, man to nevajag, tas uz mani neattiecas. Un, un tā tas bija, jo darba īsti nebij' un man nebija arī varbūt... Es biju tiešām tad, nu ļoti, tāds, nu, kaut kur apbēdināts un sarūgtināts un arī tīri finansiālu apstākļu dēļ, kā, nu, kā es teicu reizēm, es pat nezinu – domā, nu, brauktu kur, bet nevar saprast, kur ar braukt, jo darba uz vietas nebij', to vakanču nemaz tādu nebij', ja, un, ja tur kur arī ir, tas vēl nenozīmē, ka tevi pieņems, jo ir taču konkurence, konkurence.

Tomēr iespējas Valteram ir. Viņš ik dienas mēro ceļu no sava mājokļa uz pilsētas centru, kur bibliotēkā ir pieejams dators un reizi nedēļā duša sociālā dienesta telpās.

Zinta ir aktīva seniore Vidzemes pusē, kur darbojas biedrībā, kura izveidota, lai atbalstītu tādus seniorus kā Valters:

– Patiesībā biedrība tika dibināta tādēļ, lai visvairāk atbalstītu vientuļos seniorus, kuriem nav tuvinieki, kuriem bērni ir projām, kuri ir vieni paši savā mājiņā, četrās sienās. Gribējās viņus dabūt ārā no mājas, lai ir sabiedrībā, lai arī nodarbojas ar dažādām nodarbībām un lai viņi iegūst prasmes. Tas bija, lai socializējas sabiedrībā. Biedrība tika dibināta 2010. gadā, nākošgad ir desmit gadu jubileja.

– Kas ir jūsu biedri?

– Protams, ka sievietes, bet ir diezgan daudz arī vīrieši. Desmit gadu laikā aizgājuši mūžībā pāri pa divdesmit cilvēki, daudzi vīrieši tajā skaitā. Tādi aktīvie vīrieši, kuri bija dejotāji, dziedātāji.

Zintas stāstījums ir profesionāls, un jūtams, ka viņa ir uzsūkusi politiski nozīmīgos atslēgvārdus, kas nepieciešami biedrības vadīšanai. Arī šis pašvaldības vadītājs Kristaps par

pensijas vecuma iedzīvotājiem runā iespēju formā. Šī ir ciešāk saistītā iedzīvotāju daļa pilsētā, kur darbojas pat vairākas pensionāru biedrības:

Te ir atkal plusi un mīnusi no tā, kā mainās kontingents. Tie pensionāri ir tie, kas, gadiem ejot, ir socializējušies, ka viņi pazīst viens otru un kaimiņus, un blakus mājas kaimiņus. Te ir tas stāsts, ka, ja kāds tantuks saslimst, tad to zina visas pazīstamās – tuvu tālu pazīstamās. Tad palīdz atnest kaut ko no veikala. Tā socializēšanās, tie cilvēki ir viens otru pazīnuši visas dzīves garumā.

Kristapam ir “veca iedzīvotāju struktūra”, un viņš nevar paļauties tikai uz pensionāru aktivitāti, bet jādomā arī par otru jautājuma pusi – jau pieminēto veselību un nabadzību:

Nu laikam jau visā Latvijā, izņemot kaut kādu daļu, ir grūtības pensionāriem. Ja runājam, ka liela pensija ir 320 [eiro] vai maza ir 220 [eiro], tad smieklīga ir gan viena, gan otra, jo arī par 320 [eiro] cilvēks nevis dzīvo, bet izdzīvo. Mēs sniedzam ļoti būtisku palīdzību, tai skaitā pensionāriem. Šogad pat mēs no 1. janvāra esam palielinājuši gan zāļu, gan dzīvokļa pabalstus, gan medicīnas apmeklējumiem – gandrīz dubultojām.

Viola, kas vada pensionāru biedrību Valtera novadā, piesardzīgi runā par trauslo robežu starp palīdzību un cilvēka cienīgu dzīvi. Sarunā ar manu kolēģi Viola ir stāstījusi:

Ja jaunās ģimenes fiziski var un nekautrējas aiziet uz biedrību saņemt palīdzību, tad vecie cilvēki vai nu fiziski nevar, vai kautrējas prasīt palīdzību. Biedrība tagad izkārtojusi, ka vecajiem cilvēkiem aiznesīs visu uz māju. Viola priecājas, ka pie labklājības pārvaldes iesākta tāda tradīcija, ka stāv galdiņš un katrs, kam mājās kaut kas vairāk izaudzis, var to atnest uz šī galdiņa atstāšanai. Ja

kāds garāmejot ierauga kaut ko no tā, ko viņam vajag, var paņemt. Viola arī pati tur nesot dārzā izaudzēto. Tas vienmēr esot prieks, ka kādam ir iepatikušies, piemēram, viņas atnestie āboli, un tie no visu produktu klāsta ir paņēmti.

Aleksandra no Zemgales puses intervijā sniedz piemēru bērnu audzināšanai, kādu viņa ar vīru piekopj savā audzūģimenē. Šeit Aleksandras teikto pieminu, lai uzsvērtu, ka apmaiņai un palīdzībai ir jānotur smalka robeža un jābūt abpusējai:

Piemēram, mans vīrs vienmēr ziedo, es neesmu tāda tik ļoti. Tā ir viņa stiprā puse. Baznīcas vecmāmiņas vienmēr manu vīru ļoti mīl. Ja vajag, viņš viņas vadā pie ārstiem, uz slimnīcām, pie frizieriem un uz bankām vai kartupeļus no tirgus. Viņam ir savas vietas. Bērni to visu redz. Plus viņi redz, ka notiek apmaiņa. Vecmāmiņas mūsu tētim kaut ko nes. Cilvēki pat to pamana, saka – mums nenes, bet jums nes. Redz, ka atnesa auksto gaļu no vecmāmiņas, no otras vēl kaut ko – tad mandarīnu, tad konfekti, kādu pīrāgu. Nu tā tas darbojas. Nu, un viņi redz, ka tas princips strādā.

Visvairāk veciem cilvēkiem. Ir tādi, kam trūkst atbalsta arī no saviem bērniem. Ne visiem ir tādi bērni, kas atbalsta vecākus. Viņi redz, ka mans vīrs ir labs, un viņi prasa palīdzību. Jauniem nē, vairāk padzīvojušajiem.

Jebkurā apzinīgā vecumā patīkamāk ir otram dot, nevis ņemt, jo tas vairo cieņu gan savās, gan citu acīs. Tas arī apslēpj un ļauj izlīdzināt plaisu, ko radījis vecums un nelaimīgā sakritība, kas vecumu likusi sagaidīt varas maiņas un ekonomiskās turbulences apstākļos.

Došana dod mērķi un vērtību dzīvei. Genovefa ir jau pieklājīgā vecumā, un viņu nomoka veselības problēmas. Taču viņai ir mērķis atjaunot vietējo baznīcu. Viņa neatlaidīgi

apstaigā gan domes vadību, gan nevalstisko organizāciju resursu centru un raksta projektus. Genovefa pirms tam nav rīkojusies ar datoru vai izgājusi kādus kursus projektu vadībā, bet baznīcas logu ielikšana un torņa nostiprināšana bez piesaistītiem līdzekļiem, projektu pieteikumiem un atskaitēm nav iespējama. Viņa smejas, ka to visu apgūst, prasot apkārtējiem palīdzību, jo kurš gan tādu uzbāzīgu seniori atraidīs.

Vija, kura strādā par bibliotekāri skolā, pārmaiņas skata pozitīvi un seniorus vaino “burkšķēšanā”. Vijai pārmaiņas, lai arī sagādājušas nedrošību, nesušas iespējas:

Dzīvesveids, man jāsaka. Tā ka tā senioru paaudze var pukstēt par to, kas nav, bet es citreiz saku: bet tu pat neapzinies, cik fantastiskā laikā tu šobrīd dzīvo! Tu pa šiem pēdējiem divdesmit vai desmit gadiem esi piedzīvojusi vairāk laba, redzējusi, apēdusi, dabūjusi, aizbraukusi, apskatījusi kā visā savā iepriekšējā dzīvē kopā. To jau cilvēki neapzinās, bet viņus nevar vainot par to, ka viņi neapzinās. Es ar to gribu teikt, ka pats dzīvesveids ir citādāks. Par to, ko es... Es nedomāju, ka... Es domāju, ka viņš būtu tāds, kā ir, neatkarīgi no politiskās iekārtas, jo lasīt un domāt var vienmēr. Tas jau ir tas, nu, tā milzīgā rūpnīcu masa, negribu teikt, pelēki mankurti, tas būtu ļauni apgalvot par visiem te. Bet būtība jau jā, tu esi piesiets desu rindai, un tad tu neredzi. Es precējos 1993. [gadā], es kāzas rīkoju repšos, bet kurpes nopirku latos. Tas bija paradoksāli. Par to, ka ļoti simboliski jauno dzīvi sāku brīvā Latvijā, ar jau citu skatu.

Vija tagad ir pirmspensijas vecumā, un viņas vecumdienas, visticamāk, būs labāk nodrošinātas nekā iepriekšējai paaudzei. Ja vēlreiz atgriežamies pie statistikas, tad nabadzības riska indekss labi parāda pensionāru objektīvo finansiālo stāvokli salīdzinājumā ar vidējo dzīves līmeni valstī.

Nabadzības riska indekss ir to iedzīvotāju procents, kuru ienākumi ir zemāki par 60% no nacionālā vidējā ienākuma attiecīgajā iedzīvotāju grupā. Citiem vārdiem, tas ir iedzīvotāju procents attiecīgajā grupā, kuri salīdzinājumā ar vidējo labklājības līmeni dzīvo nabadzīgi. Šis īpatsvars samazinās, kad visā valstī iet grūti, bet palielinās, kad strādājošie sāk pelnīt labāk, un plaša starp pensijas saņēmējiem un darba tirgū aktīvajiem iedzīvotājiem palielinās. 2020. gadā 45,7% pensionāru atradās šajā riska zonā, turklāt te izpaužas ne tikai vecuma, bet arī dzimuma nevienlīdzība – vīriešiem šis risks bija 35,6%, bet sievietēm 50,8%.¹¹

Taču finansiālās iespējas un dzīves horizons nav vienīgās ar vecumu saistītās rūpes. Vientulība ir grūtāk risināma problēma. Daļēji tā ir paredzama no gana atsalušajām bērnu un vecāku attiecībām padomju gados un arī saistīta ar vidējās un jaunās paaudzes aizbraukšanu no Latvijas. Lai gan aizbraucējiem pirmspensijas vecumā ir izdevies nodrošināt finansiālo stabilitāti, tā neatrisina vientulības jautājumu. Viola uztur attiecības ar vairākām sievietēm, kuras no viņas pilsētas emigrējušas uz ārzemēm:

Jā, viņa saņēma to pensiju vai pabalstu daudz lielāku kā, piemēram, pie mums, bet viņiem tur skumji. Viņi skumst, viņiem nostalģija. Un viņi tomēr... Es sāku runāt, ka pie mums, un, skatos, vienai otrai asaras. Gribas uz šejieni. Un es saku: "Tak nevajag raudāt. Jūs varat braukt pie sevis mājās." – "Man vairs tur nav radu," viņa saka. Es saku: "Nevajag. Ir. Lūdzu, mans telefona numurs. Es arī tāda pati no Latvijas. Brauciet pie manis," es saku, "pie manis daudzi brauc, un es vienmēr laimīga, ka man ir vasarā, tur brīvas dienas nav. Vieni brauc atpakaļ, vieni pie manis. Nu," es saku, "lūdzu!" Viņa uzreiz tā saka un

¹¹ Centrālās statistikas pārvaldes dati kategorijā NNR030.



sāka raudāt. [..] Tāpēc, ka, nu, tur ne tik viegli. Nauda ir, bet...

Elza, kura arī tuvojas pensijas vecumam, ir medmāsa, un viņa savā pilsētā grūtos bezdarba laikus pārlaidusi kā aprūpētāja. Elza arī ir pamanījusi būtiskās pārmaiņas saistībā ar novecošanos. Dzīves laikā iegūtā pieredze, kas vecajai paaudzei saistās ar attiecību veidošanas prasmēm un dzīves gudrību, ir palikusi nevērtīga. Par to liecina arī kursi senioriem, kur viņiem jāapgūst jaunas zināšanas un prasmes, – jau pieņemtajā projektā “Vecums nav šķērslis” senioriem tiek pat mācīts, kas ir novecošanās, it kā viņiem pašiem šādas pieredzes nebūtu.

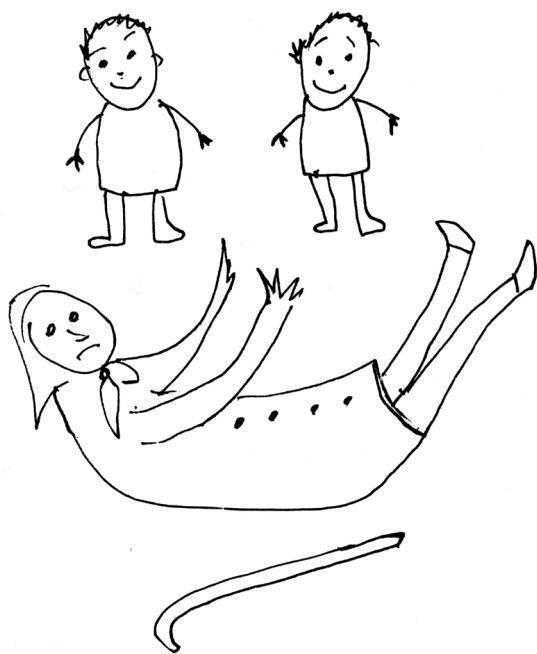
Zinta atstāsta teju kuriozu gadījumu, kas apliecina, kā mainījusies izpratne par vecumu:

– Manā gadījumā faktiski bija tā, ka vecāki strādāja, bērni vienī paši dzīvoja. [..] Man liekas, ka tagad jaunā paaudze ir diezgan paslinki, viņi negrib neko darīt. Nav nekādas iejūtības pret vecākiem cilvēkiem.

– Vai esat pati personīgi ar to saskārusies?

– Jā. Es taisni brīnos. Vienreiz brīnos – gāju ar abiem mazbērniem, un, kā gadījās, kā ne, es nokritu. Viņi stāv un skatās. Es tūlīt būtu klāt, palīdzējusi piecelties. Tā jau arī ir attieksme.

Zinta brīnās, ka mazbērni viņai nav palīdzējuši, taču viņas stāstā redzams, ka attiecību tuvums ir pazudis kaut kad agrāk, kad Zinta audzinājusi savus bērnus. Viņa ir daudz darījusi sava jaunākā dēla labā, kad tas iekļuvis atkarības problēmās, bet attiecības ar bērniem un vīru bijušas pavēsas, un viņas mazbērniem, iespējams, tieši tāpēc ir grūti saprast Zintas vajadzības. Problēmas otru pusi parāda Danute, kura ir jauniešu lietu speciāliste pašvaldībā un kurai, darba pienākumus pildot, iznāk noklausīties pārmetumus par šo laiku jaunatni:



Es arī saprotu, ka jaunieši bieži tā kā neciena pieaugušos, neciena tā, kā pieaugušais gribētu, lai viņu ciena. Jo man liekas, ka kādreiz tā cieņa bija savādāka, viņa bija tā kā iedresēta, kad vienkārši, ja cilvēks ir vecāks, tev viņš ir automātiski jāciena. Ja viņš ir vienkārši vecāks, tad automātiski viņš ir gudrāks, pieredzējušāks, visu labāk zina. Bet, man liekas, tagad jauniešiem ir tā, ka viņi neciena tevi tāpēc, ka tu esi vecāks [gados]. Viņi ciena tad, ja tu esi viņu acīs cienāms, ja tu to esi izpelnījies. Bet vecākiem cilvēkiem, nu, stipri vecākiem [cilvēkiem] šķiet – nu kā man tā drīkst teikt, kas jūs tāds esat tur –, un tad tiek izmantoti visādi vārdi, kā tiek apzīmēti tad jaunieši, kas arī nav [pieņemami]...

Danute lieto vārdu “dresūra”, lai apzīmētu veco laiku bērnu audzināšanas metodes. Viņas teiktajā redzams, ka jauniešu izpratnē cieņa ir tirgus mehānisms, kurā maināmas vienādas vērtības preces. Pieredze un gudrība vairs nav viegli konvertējams labums. Un te pazudusi ne tikai preces vērtība, bet arī konvertācijas iespējas. Iepriekš rakstiju par ģimenes locekļu skaita sarukšanu, un sekas tam ir arī saskarsmes iespēju mazināšanās vecākajai paaudzei.

Viena no jomām, kur pieredzei vēl ir nozīme, ir vēsture. Rihards, kurš strādā novada muzejā, intervē vietējos seniorus, un viņa teiktajā jūtama gan veco ļaužu gudrības atzīšana, gan zināma aizkaitinātība, ka šīs zināšanas iegūstamas ar vecumam specifiskiem ierobežojumiem un šķēršļiem šajā dinamiskajā laikmetā:

Ar viņiem [senioriem] ir jābūt ļoti uzmanīgiem, viņiem ir savādāka tendence. Ja jaunieši, piemēram, diezgan precīzi atbild uz dotajiem jautājumiem, tā tad tā kā es – nelej ūdeni, tad vecākiem cilvēkiem ir jāļauj izrunāties, jo tu nevari no viņa prasīt: kurā gadā notika tas, kurā gadā notika tas, viss, uz redzēšanos. Viņiem ir jāļauj

izrunāties. Jo ļoti daudziem, arī veciem cilvēkiem, ir tieši tas pats, kas jauniešiem, ka viņi nejūtas vajadzīgi, – nu ko tad es, ko tad es vairs, mans laiks jau ir pagājis. Bet parādīt to, ka viņš ar to savu pieredzi, savām atmiņām var dot ļoti nozīmīgu ieguldījumu vēstures izpētē. To, ka viņu pieredze var noderēt nākošajām paaudzēm. Tā ka ir šī te atšķirība, ir.

Ar veciem cilvēkiem jābūt ļoti pacietīgiem. Lai tu iegūtu vienu jautājumu jeb divas rindkopas tekstā, tu vari pavadīt pāris stundas. Un, jo tu vairāk viņu pārtrauksi, jo vairāk viņš domās, ka tevi tas vispār neinteresē, ka tu gribi ātrāk aiztīties projām no viņa. Tā ka ar veciem cilvēkiem ir interesanti, jo tas ir tas process, tu pārbaudi sevi, tu pārbaudi savu pacietību, savu nervu sistēmu. Un man katrā ziņā ir gadījies ļoti bieži tādas pārles, ka tu vienkārši izej cauri tam visam dzīves stāstam, kur tu esi domājis – nu, kas tad tu, parasts darbinieks, vēl kaut ko, [bet] viņš dzīvē ir piedzīvojis tādu stāstu, ko tu nevienā grāmatā neizlasīsi. Tu beigās nonāc pie tā sevis interesējošā jautājuma, tad tu saproti, ka tā atbilde nav nemaz tik nepieciešama kā tas stāsts iepriekš. Bet, nu, protams, tur ir jātūrās pie plāna, kas tev ir vajadzīgs.

Arī Riharda stāstā jūtama neatbilstība starp vecumā piedzīvoto un priekšrakstiem, kā šim piedzīvojumam jāizpaužas. Ir ļoti grūti ielikt savu dzīvi kompaktās divās rindiņās, kuras citiem varbūt būtu laiks izlasīt.

Viola, kas vada senioru biedrību, stāsta, ka reiz divas kluba biedres dikti sastrīdējušās, un, kad pašai nav izdevies viņas samierināt, saukusi palīgā psihologu, kurš nācis mediēt. Kādu laiku bijis labi, bet pēc tam viss aizgājis vecajās sliedēs. Viola apgalvo, ka ar veciem cilvēkiem ir vēl grūtāk nekā ar bērniem, tādēļ ka ar bērniem daudz ko var labāk sarunāt, jo katram ir sava pieredze, skatījums. Ar šo faktu mēģina sadzīvot arī aktīvo senioru darba kolēģes. Dita,

sociālā pedagoģe skolā Vidzemes pusē, nopūšas: “Es te tā darīju, un es te tā darīšu, un tad ir grūti ar tām vecajām skolotājām.”

Lai arī kursi un nodarbības ir labi domāti un jaunajos dzīves apstākļos pat nepieciešami, lai seniori varētu pielāgoties jaunajai kārtībai, tie noliedz vecuma zināšanas kā vērtību un maina attiecību virzienu kopienā, kur vecie ļaudis paliek neiederīgi un neērti, ja nemainās un nekļūst pašpieņemami. Līdzīgi kā iepriekš citētā Valtera ironija par viņa gatavošanu uzņēmējdarbībai pēc nāves, arī Elzas stāstītais liecina par vecuma neiederību dzīves ritmā:

Nav jau mūsu vairs tik daudz, tos cilvēkus, ko te pārsvarā satieku darbā, man viss vairāk ap šiem vecajiem cilvēkiem, ka varētu vairāk par viņiem... Es domāju, tās draudzes, mācītāji, visādāki alfa kursi – sanāk cilvēki un klausās priekš sevis, priekš sevis. Man liekas, bet kad tad jūs sāksiet vientuļos savas draudzes locekļus apmeklēt? Uz kapiem ir aiziet svarīgāk, kā aiziet pie dzīva cilvēka. Es redzu, cik daudz te ir vientuļi cilvēki, viņam tie bērni ir prom. Ir viņi depresīvi, ne labākais tas sabiedrotais. Ja kādreiz manas vecmammās, ar skaidriem prātiem, tādas viedas, kur varēja viņas klausīties un klausīties, man tas patika. Abas vecmammās faktiski aizgāja manās rokās, tie pēdējie mēneši, ko viņas stāstīja... Viss, ko es esmu mācījusies, to no savām vecmammām. Viņas dzīvoja ģimenē, viņām bija pavisam cits skatījums. Bija viens moments, deviņdesmitie gadi, tie bija smagi gadi, es vienu laiku gāju kā sociālais darbinieks aprūpēt šos te cilvēkus mājās. Viena ģimenīte – viņš ir tik depresīvs, es divas reizes nedēļā gāju, kamēr to istabiņu piekārtu, kamēr kādam kājiņu pārsien, un pa vidu tās sarunas, viņš beigās ir tik atplaucis, viņš ir kļuvis pat par patīkamu cilvēku. Bet, lai to darītu, pašam ir jābūt

ļoti stipram, lai to varētu izturēt. Bija vēl viena vientuļa kundzīte, kura no sākuma teica, ka man vajadzēs trešajā stāvā paklājus nest, jo viņa putekļu sūcēju neatzīst, un es domāju, ak Dievs, kā es viņus stiepšu lejā. Galu galā mēs nonācām līdz tam, ka es viņu tikai izvannoju un tēju padzeram un tās sarunas. Viņai no sākuma bija svarīgi, lai es visas trīs istabas katru nedēļu iztīru un paklājus izdauzu, viņa tad teica: pustj stait, čaju papjom [no krievu val. – lai stāv, padzersim tēju]. Ir sociālie dienesti, bet man liekas, ka mums strādā un viss ir, bet ir tādi [seniori], kas paliek, kuriem laikam nepienākas valsts pakalpojums, kuriem pašiem vajag [gādāt], ja ir pensijas. Es nezinu, vai tā ir taisnība, es cenšos ziņas nolasīt un politikā nelīst, man tas viss ne tā, bet feisbukā redzēju, ka Latvijā, es zināju, ka pensijas ir 230, 250, 270, tas jau pavisam smieklīgi, bet ka ir arī, kuriem ir 20 tūkstoši, es to nevarēju iedomāties. Vēl kas ir, tas nav uz novadu, bet uz visu veselības aprūpes sistēmu, ir paliatīvā aprūpe, es pati kopu savus vecākus, man kā mediķim bija grūti, bet es domāju, kā ir tad, kad kādam tuvinieks jāpaņem mājās no slimnīcas un kādas viņam ir izjūtas, bailes, neziņa, kad pēkšņi guļošs, zondes, ja ir, stomas, un ar to jātiek radniekam galā.

Vēl viens vecuma noliegšanas slazds ir fiziskā nespēja. Tā senioru daļa, kas tīri objektīvi vairs nespēj sniegt piensumu ne valsts ekonomikai, ne sev, vairs neiederas aktīvās novecošanās kārtībā un savā ziņā kļūst par politiski nepareiziem senioriem. Lai arī vecuma nespēja it kā ir loģisks dzīves noslēgums, jaunajā laikmetā tā nāk pēkšņi, radot apkārtējos apjukumu. Jūlija, pansionāta direktore, un Laila, kas turpat strādā par sociālo darbinieci, stāsta:

Jūlija: Notiek tā nelaime cilvēkam. Dzīvo viņš lauku sētā, ar to strādā sociālie dienesti. Ik pa laikam viņi skatās,

varbūt jau tiešām pienāk tas laiks, kad viņš netiek galā. Bet bieži nonāk tie, kam pēkšņi notiek. Insulti pamatā. Infarkti retāk. Viss. Situācija tāda, ka nonāk slimnīcā. Ja viņš kaut cik, mēs jau neesam ārstniecības iestāde. Ja var ievietot šādā iestādē, protams. Arī ja pavisam smags. Kā darbiniekiem ar tādiem smagiem strādāt? A kur mēs viņu liksim?

Laila: Lai arī bērni tuvumā. Jāstrādā viņiem. Cits ļoti uztraucas. Atnāk, raud, dziļi pārdzīvo, ka mamma vai tētis tiešām jāieliek. Bet runājamies, ar laiku saprot vairāk. Kurš var tikt galā, viņi, protams, meklē variantus. Varbūt kur Rīgā ir lielākas iespējas dabūt kādu cilvēku, kas mājās.

Jūlija vada vietējās pašvaldības pansionātu un atzīst, ka salīdzinājumā ar situāciju citur te esot labi. Te dzīvo klienti gan pensijas, gan pirmspensijas vecumā, un daudziem ir invaliditāte. Istabiņā jādzīvo kopā ar biedru, un uz šejieni nav iespējams atvest savas mantas. Jūlija un Laila stāsta, ka daļa klientu vasarās atgriežoties savās mājās, daļa uzturas pansionātā, kad saasinās veselības problēmas, un vēlāk atgriežas mājās. Intervijas veicam janvārī, un pansionāta seniori ir saguruši pēc dalības dažādu kalendāru un iestāžu svētkos un slēpjas no aktivitātēm. Pašpietiekamu senioru te nav, vien Terēza spēj vēl paadīt un mums ar lepnumu izrāda rakstainos cimdus. Lielākā daļa var piecelties no gultas tikai ar palīdzību un pamudinājumu. Kādam ir mūzikas instruments, bet Leontīne ik pa laikam mēdz uzdziedāt pašai par prieku. Laila stāsta, ka daudzi klienti ir deviņdesmit gadu vecumā, un šī esot tā paaudze, kas ir fiziski norūdīta, viņu organisms ir tīrs no visādiem piesārņojumiem, zāles nav lietojuši, un orgāni labi darbojas. Viņa atzīst – smagākais darbā ar klientu esot tas, ka klients nespēj samierināties ar palikšanu institūcijā. Ja domājot un visu saprotot, tad esot vieglāk. Viņa paskaidro, ka nespēja samierināties ir saistīta ar

pēkšņām pārmaiņām, kad vairs nevar darīt ierastās lietas. Te neviens arī nenāk ciemos, kā to darījuši kaimiņi, pieskatot seniorus, kamēr viņi dzīvojuši savās mājās. Vissmagākā kliente esot bijusi kādreizējā medicīnas darbiniece. Jūlija apgalvo, ka tā esot kā diagnoze, jo viņa nākusi ar saviem standartiem kā jau medicīnas darbinieks. Jūlija saka – “princese izaudzīnāta”. Viss bijis ne tā, kā vajag. Zvanījusi dautziem, lai sūdzētos, pat uz “Bez Tabu”, bet pansionātam kaut kā jāpielāgojas. Viena darbiniece esot bijusi šerpāka, tā pateikusi, ka jāpielāgojas, ka tā nevar.

Vineta, ārste un slimnīcas vadītāja, arī uztraucas, ka senioriem vecuma nespējas gadījumā nevar palīdzēt. Viņas slimnīcas nodaļā seniori nonāk, kad nepieciešama medicīniskā aprūpe, bet, tā kā nav tālāka risinājuma, visi iesaistītie kļūst par ķīlniekiem:

Teiksim, viņš ir palicis nespējīgs un uz gultas, un viss. Un ka tie tuvinieki neliekās ne zinīs, ārā neņem, nemaksā par viņu, ja. Nu, piemēram, arī tagad, saka, viss, ka nu jāņem ārā, tad arī visnotaļ situēti bērni, vecāki neliekās ne zinīs. Tad mums strādā sociālais dienests. Tad mums ir pat parādu piedzinēji, un ar ļoti lielām grūtībām. Reizēm man vietniece, Inta, nodarbojās vairāk ar šo sociālo darbu. Un tad viņi saka, tas ir ar asarām pilns stāsts. To cilvēku, viņu mums atved, un tad nevienam nav viņu, kur likt. Un tad mēs esam tas posms, paliekam, sazināties tad ar sociālo dienestu šoreiz. Un tas sociālais dienests meklē to izeju. Mums ir ļoti labi, ka viņus finansē šajā laikā, ja neviens cits neliekās par viņiem ne zinīs. Un tad meklē kādu pansionātu vai kādu izeju. Nu tādā veidā. Jo vairāki ir jau pat. Es domāju, tādā veidā, ka nav barots viņš tur pienācīgi, nav kopts. To varbūt tu pat nenosauksi par tādu šausmīgu, bet... Piemēram, viņš ir invalīds, viņam tur nemaina tos pamperus, tur negroza,

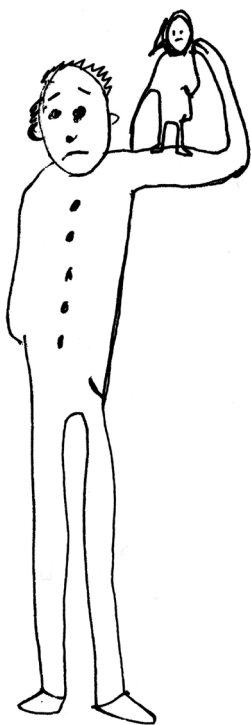
tur nebaro. Nu tādā veidā. Tā arī tāda sava veida vardarbība. Ne jau tas, ka tu paņem piekauj viņu. Tas varbūt tā mazāk. Bet taisni es domāju par šo situāciju. Ka aizmirst to cilvēku, ja. Nu tā vienkārši, par to ir... Tas ir ļoti daudz. Jo bērni ir ārzemēs. Arī pat šeit ir, ka visi tie bērni ir Rīgā. Un ir jau diezgan traki, ka tās pensijas esot tik mazas. Lietuvā esot tā: tā pensija nosedz tavu atrašanos pansionātā. Bet kad ar to summu tu nevari neko izdarīt? Jo mums vēl skaitās lēta īslaicīgā sociālās aprūpes nodaļa. Mums ir 600 eiro mēnesī. Bet Rīgā man tikko zvanīja, viņus met no telpām ārā, 1100 [eiro]. Un arī tos 600 eiro ne katrs cilvēks var samaksāt. Sociālais dienests palīdz, palīdz bērni. Bet tāda tā nodaļas maksa ir. Jo ir šausmīga problēma, un arī viss tas rodas. Nu kā, liekas, ka ir bijis tavs tēvs un māte, bet, kad viņš paliek vecs un nespējīgs, vot, tad valsts, tagad jūs rūpējaties par viņu. Tā ir tā lielākā problēma tagad.

Vineta atsaucas uz to, ka Latvijā pastāv likumiski nostiprināta atbildība bērniem rūpēties par vecākiem vecumdienās. Mani kolēģi Eiropā vienmēr ir bijuši pārsteigti, ka Latvijā valsts vecāku aprūpi pieprasa no bērniem. Šī likuma norma ir zaudējusi savu morālo pamatu, un, kā konstatē Vineta, bērni vairs nejūt morālu spiedienu un atbildību kopt savus vecākus.

Antons ir Vinetas kolēģis cita novada slimnīcā un sevišķi kritizē cilvēkus, kas nerūpējas par saviem vecākiem:

Ārsti ļoti rūpējās par saviem vecākiem. Cik man ir kolēģi, varu visus parādīt, un viņi visi rūpējās par saviem vecākiem. Man neirologs – viņam paps, astoņdesmit astoņi, viņš visu izdarīs. Dakteris Jēkabs – viņam mamma dzīvo otrā reģiona galā, deviņdesmit gadu, gultā. Viņš katru dienu pēc darba brauc viņu kopt un čubināt, mazgāt un ēst vāra un nesaka, ka tas ir grūti. Blakus man nāk

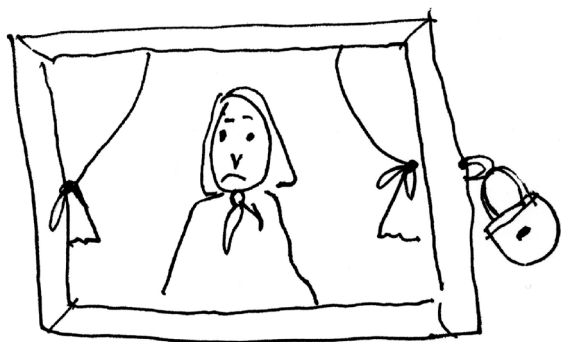
pacienti, paložena [no krievu val. – pienākas] sociālais dienests, pabalsts, pansionāts. Mani bēdīgu un traku dara, ja mums ir, blakus pagastos [nosauca trīs vietas] ir pansionāti, un katram radi ir kaut kādi. Lielākajai daļai ir bērni, kuri nav aizņemti – kuri nav Vairas Viķes-Freibergas. Kaut kādi duriki [muļķi], kas atbrauc un kaut ko stāsta. Es emocionāls cilvēks un bieži izstāstu, mums te viena, meita viņai Dānijā, bija sportiste, un tad mamma viena pati te atstāta, bez prāta bija. Es prasu – kāpēc? Nu, es nevaru ņemt viņu. Kas jūs par meitu – tā jūsu mamma, vienīgā mamma! Un man kolēģis viņai pateica vienu līdzību: tās ragaviņas viņai tad nenoglabājat Grenlandē, jums noderēs, kad bērni vedīs uz turieni. [Viņa:] Kā jums nav kauna, ko iedomāties! Man ir draugs armēnis, viņš man prasa – ti skaži mņe čto takoje pansionat [no krievu val. – tu man pasaki, kas ir pansionāts]? Jo viņiem nav tāda vārda, tāda sociāla iestāde, nav tādas institūcijas. Viņiem ir, ja tev ir kaut septītā paaudzē radnieks kaut kāds, tad viņš tur to, tā ir reliģija. A mēs tā – Dieva Tēva un Svētā Gara vārdā, nu, liekuļi. Un tauta, kas nemīl savus senčus, tai nav nākotnes. Aizņemtība darbā – tas nav arguments. Ja tu nemīli savu vecāku, ko tu rādi savam bērnam. Tā ir vardarbība, emocionālā, psiholoģiskā – ko mūsu vecmāmiņa... Vecmāmiņa tur sprāgst pansionātā, es saku – sprāgst, jo daļa pansionātu neatbilst prasībām. Nu nav, kas ir pansionāts – tas ir veco ļaužu mītne, kur normāli, katram ir sava istaba, kur cilvēktiesības, kur nepazemo. A mums ieliek vecu cilvēku, viņu ieliek pansionātā un dod mūžīgo mieru, viņš tak nav slim. Viņam nav sava istabiņa ar savām grāmatām, ar savām lietām, kur ienāk māsiņa un paprasa, kā dzīvojat. Kad atbrauc kāds un saka: dakterīt, es pie jums... Mums veca māmiņa. Vajadzētu iekārtot [valsts pansionātā, kur nepieciešams



ārsta atzinums] un, trakākais, nokārto pabalstu, kas ir 200 eiro, un saliek kopā ar pensiju un tad sanāk 500, kas nav jāmaksā [aprūpei]. Vajadzētu dubultā maksāt. Vajadzētu kaut kā mācīt to cilvēku, mēs runājam par alimentu nemaksātājiem.

Antons ir teju vienīgais interviju klāstā, kurš atklāti nosoda bērnu nerūpēšanos par vecākiem un arī pats ik dienas kopj māti, kad pārnāk no darba. Antonam nav savas ģimenes, citiem pētījuma dalībniekiem, pārsvarā sievietēm, kas kopušas savus vecākus, tas ir radījis lielu spriedzi, nespējot apvienot vecāku kopšanu ar bērnu audzināšanu un darbu. Lai arī rūpes par vecākiem kā morāls pienākums ir mazinājies un brīžiem palicis tīri objektīvi neiespējams, skaļi par to neviens intervijās nerunā, un arī valsts politikā kā loģiskas ar vecumu saistītas sekas sabiedrībā, kas strauji noveco, nav parādījušās. Ar bērnu pienākumiem saistītā atbildība traucē par to runāt skaļi, jo gluži bezkaislīgs šis jautājums arī vēl nav kļuvis.

Arī radnieku palīdzība ne vienmēr darbojas kā atbalsts senioriem. Viena no izplatītākajām vardarbības formām pret senioriem ir viņu turēšana par ķīlniekiem – tas notiek gan bērnu pienākuma dēļ pret vecākiem, gan vecuma izraisītas nespējas un nesaprašanas dēļ. Bērniem šādā situācijā tiek sniegta palīdzība, taču vecie ļaudis paliek neredzami. Ir viegli ziņot par bērna raudām kaimiņa dzīvoklī, bet rīcība nav tik skaidra, ja raud vecs cilvēks. Man ir gadījies redzēt, ka uz kāda balkona kaimiņu mājā ilgi skaļi raudāja un kļiedza veka un manāmi apjukusi sieviete. Ar citu kaimiņu palīdzību noskaidrojās, ka sievietei ir vecuma demence un radnieki viņu pa dienu iesloga istabā, no kuras iznesti priekšmeti un lietas, ar ko viņa varētu savainoties. Tajā dienā viņai izdevies atmūķēt balkona durvis. Mēs visi saprotam, ka tas nav sievietei labākais risinājums, bet atšķirībā no situācijas ar bērnu te labāka risinājuma nemaz nav.



Santa, pašvaldības policiste Vidzemes pusē, atzīst, ka bērnu vardarbība pret vecākiem ir gana bieži sastopama, bet teju neatrisināma problēma:

Ja vēl sievietē kādreiz saņemties un par vīru noziņos, tad tur, kur ir māte – meita vai māte – dēls, nekad! Es zinu, ka arī Valsts policijā ir zināma tāda situācija, kur vecāmāte audzina mazdēlu, viņš viņai zog. Piezvana: “Jā, man atkal tas aiznesa uz lombardu zāģi, to un to.” Bet, protams, viņa nerakstīs to iesniegumu, nu būsim reāli. Tur, kur ir asinsradniecība, tur nekad nerakstīs. Statistiku varētu taisīt. Ja no simta viens, tad tas jau būtu daudz. Bet principā tur nekad netiks rakstīts iesniegums. Tur ir savādāka tā saikne. Droši vien lielāka nekā starp sievieti un vīrieti, jo tā ir tomēr asinsradniecība un tur ir tomēr daudz grūtāk. Tomēr vecāks par savu bērnu neziņos varbūt. Viņš ir gatavs iet dzīvot aiz eglītēm uz stūra, ja izliks ārā. Jo iepriekš par tiem dzīvokļa jautājumiem man bija arī, kur atnāca vīrietis, kas bija dēlam pārrakstījis māju un pēc tam pats palika uz ielas, viņu izlika. Tā ir morāla ētika, vispār sabiedrības kopumā attieksme pret saviem vecākiem un vecākiem cilvēkiem, bet tāda viņa... Bet tie cilvēki nav gatavi vērsties pret saviem. Vienalga, ko viņi izdarīs. Viņi gatavi aiziet uz mežu, tur pat palikt, drīzāk izdarīt pat, es pieļauju, kādu pašnāvību, bet noteikti viņi neziņos nekad. Tur īsti instrumenti nav, un tur arī nekad nebūs varianti. Vairāk vai mazāk runājot ar tiem cilvēkiem, viņi to saprot, bet saka: “Ko man darīt, tas ir mans dēls.” Nu, ko es varu pateikt? Loģiski, tas ir dēls. Vai nu viņam liekas, ka tā ir viņa vaina, kāpēc viņam nav tā dzīve izdevusies. Mēs jau nezinām.

Santai nav daudz rīku, kā šīs situācijas atrisināt. Visi risinājumi ir īstermiņa atvieglojumi, un tāpēc mierīgas vecumdienas tēvam, kam nav izdevies izaudzināt “kārtīgu” dēlu, šķiet, nepienākas. Santa turpina:

Man arī tādos patālākos kaimiņos ir vīrietis un dēls. Vīrietis, kas ir pensijā, un pieaudzis dēls, kas ir ar nopietnām alkohola problēmām. Tur arī ir šī vardarbība, bet, kamēr tas pats cilvēks nesaņemsies, nesapratīs... Katru reizi, kad tur tiek aizbraukts vai viņš man piezvana, ka tur kaut kas tāds ir, notiek tā runāšana, ka tas nav normāli. Es saprotu, ka tas ir dēls, ir grūti, viņš ir viens. Es saku, ka viņš tāpat ir viens un bez jums pazudīs, kad jūs nebūsi. Viņš jau piekrit tam. Ja viņš ārstēties vairs negrib un tomēr pusmūžu jau nodzīvojis cilvēks, tad diez kas tur labs vairāk nevar būt. Mainīties diezgan nereāli vairāk. Smagi. Tad arī sarunā varēja konstatēt, ka ir šī te fiziskā, bet cilvēki nav gatavi rakstīt iesniegumu. Tajā brīdī, kad ir problēma, ja nevar tikt galā, tad viņi piezvana. Parasti viņi piezvana, kad ir vēl kāds atnācis, piemēram, tajā gadījumā, kad tam dēlam atnāca arī brāļi iemetēji, lai tos izraidītu no tās dzīvesvietas. Bet principā, ja viņi cenšas sadzīvot ar to... Ja tas ir vecāku un bērnu attiecības, viņi nekad neziņos.

Vecāku atbildība par bērniem ir stiprāka nekā bērnu atbildība par vecākiem. Ja vecākiem nesekmējas ar bērnu audzināšanu, vai tas dod iespēju ko mainīt? Arī Elza, Latgales pusē strādājot par medicīnas māsu, novērojusi to pašu:

Sarunā ar šiem cilvēkiem viņi tieši jau nesaka, bet nonāc līdz secinājumam, ka viņš tajās mājās ir kā ķīlnieks, viņš ir mājās, tur ir kādi radinieki – dēls vai meita, vai vedkļa, kuriem varbūt vienīgā iztika ir šī cilvēka pensija. Viņam varbūt tā pensija tiek atņemta, netiek nodrošināts pietiekams uzturs. Es domāju, ka fiziska vardarbība arī ir novērota. Es domāju, ka vecie cilvēki saprot savu bezspēcību šādā situācijā.

Novecošanās Latvijā, šķiet, joprojām ir tāda pelēkās zonas puslēgāla nodarbe, kas jāpatur ģimenes lokā, bet, ja

tas neizdodas, risinājums ir smags un nenoteikts. Tagadējai pirmspensijas vecuma paaudzei pensionēšanās vecums iestāsies krietni vēlāk nekā viņu vecāku paaudzei, taču arī tad nebūs miera, jo tiek sagaidīts, ka viņiem jāturpina būt ekonomiski un sabiedriski aktīviem, taču galīgi nav skaidrs, kas notiks aiz šīs robežas. Pirmsneatkarības laiku paaudze aiziet pensijā, viņu priekšgājēji, izcīnījuši sociālismu un obligāto nodarbinātību, ir ieslodzīti apsūdzētajā zemē, kurā viss nenotiek, kā gaidīts, un viņu dzīves laikā iepazīta pasaule un zināšanas strauji zaudējušas vērtību. Viens no sastrēguma punktiem, kas rada šo ieslodzījumu, ir nespēja atzīt un ieraudzīt pašu kultivēto un skaļi neizteikto praktisko vērtību nežēlīgās sekas. Jaunais laiks ir devis jaunas iespējas izdzīvot vecumā, taču arī tas mūs nav padarījis mūžīgus.

Noslēgumam

Zinātnisku un lietišķu pētījumu atskaitēs nobeigumā vajadzētu sekot secinājumiem un rekomendācijām. Tam nepieciešama vienkāršošana, esences izvilksana, lai nebūtu ilgi jāizzina visas detaļas un būtu “pierādījumi” tālākām darbībām. Protams, darbība neizriet tieši no pētījuma, bet tās iedīgļis meklējams iesaistīto cilvēku priekšstatos par situācijas dabu. Manā pētnieces pieredzē bijuši vairāki gadījumi, kad pētījums bijis par pamatu rīcībai. Viens no tiem saistīts ar gadījumu, kad kāda nevalstiskā organizācija plānoja paplašināt savu sociālo pakalpojumu klāstu un vēlējās izveidot pakalpojumu, kas būtu gan vajadzīgs, gan ietekmīgs. Ar kolēģi veicām pētījumu un atradām tādas iespējamās iejaukšanās vietas, kur agrīnas bērna mentālās veselības un uzvedības problēmas varētu novērst laikus, un tas būtu daudz sekmīgāk nekā cīnīties ar sekām. Bijām nonākušas pie punkta, kur no mums prasīja esenci. Bet esence viena pati nespēj nest pārmaiņas. Pēc neveikla brīža, kad acīmredzams kļuva fakts, ka pētījuma pasūtītāji ir vīlušies par rezultātu, mēs kopīgi sākām plānot preventences programmu, kurā tika ņemta vērā gan izpētītā situācija, gan pašu speciālistu pieredze un gaidas, kuras atšķirībā no interviju materiāla šoreiz tika pateiktas skaļi un adresētas visiem klātesošajiem. Būtisks pagrieziens punkts mūsu sadarbībā bija atklāsmē, ka šīs “agrīnās” problēmas un zīmes var parādīties jebkurā, arī vislabākā speciālista visnormālākajā ģimenē, un no šī sākuma līmeņa tad arī atbalsta mehānismi ir jāveido.

Šo piemēru es minu, lai uzsvērtu divas lietas. Pirmkārt, lai mēs ko mainītu gan savu tuvāko, gan tālāko attiecību lokā, pārmaiņām jāsākas no katra paša. Sociālā nevienlīdzība, vecuma noliegums vai bērnu nabadzība nav abstraktas parādības. Tās ir klātesošas mūsu dzīvē un atspoguļo

mūsu un līdzcilvēku praktiski atzītās vērtības. Otrkārt, plašākas pārmaiņas šajās dziļajās sabiedrības pamata jomās sākas ar personīgu atteikšanos no privilēģijām un pārliecības, ka esam labāki nekā citi. Jā, dažādas varas vertikāles un horizontāles nodrošina kārtību un stabilitāti. Jā, “iedresēti” bērni klausā pieaugušos un nerunā pretim. Jā, manas dzīves kvalitāte šķiet daudz pieņemamāka, ja kaimiņš nedzīvo labāk un nebrauc ar lielāku auto. Jā, sasniedzot zināmu stāvokli sabiedrībā, pienākas arī privilēģijas. Nepārprotiet mani, es neaicinu graut drošības sajūtu, bet rosinu domāt un runāt par mūsu praktiskajām vērtībām un šīs drošības sajūtas trauslumu. Ne velti, aplūkojot gan bērnu un vecāku, gan pāru attiecības, redzams, ka spēja savstarpēji izrunāties daudzās ģimenēs ir klupšanas akmens. Hierarhiskās attiecībās nav vajadzības daudz runāt, jo viss ir skaidrs bez vārdiem.

Bez sociālās nevienlīdzības un tās akcepta sabiedrībā vēl viena pētījuma dalībnieku sāpe ir vientulība, ko cilvēki piedzīvo, sarūkot ģimenes saitēm un kaimiņattiecībām. Attiecību kvalitāte un dziļums konkurē ar laiku un naudu, kā trūkums sajūtams teju pieaugošā progresijā. Daļa no mūsu attiecību tīkla formalizējas un profesionalizējas. Attiecību ziņā mēs joprojām dzīvojam pārmaiņu laikā. Resursi ģimeņu atbalstam kļūst arvien pieejamāki, taču to pieņemšana sabiedrībā vēl nav iegājusies. Līdzvērtīgas attiecības vismaz tuvāko cilvēku lokā kļūst arvien populārākas, bet to īstenošanai trūkst prasmju. Es ceru, ka pētījuma dalībnieku stāsti un dzīves pieredze noderēs par pierādījumu un iedrošinājumu šajās krustcelēs saskatīt dažādas mūsu dzīves iespējas un kopsakarības. Savukārt paraudzīšanās uz sevi no malas dos impulsu meklēt savu vietu un veidu, kā pastāvēt par sevi un citiem, kad sadzīvošana vairs nav ārēju apstākļu izraisītas mokas, bet ir attiecību prieks un pilnība.

Aivita Putniņa

SADZĪVOŠANA

**Etnogrāfiskas pārdomas par attiecībām
mūsdienu Latvijā**

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
www.apgads.lu.lv